

Літопис Української Повстанської Армії
Бібліотека – том 2

Володимир В'ятрович

РЕЙДИ УПА
теренами Чехословаччини

з передмовою й англомовним резюме

Володимир В'ятрович

**РЕЙДИ УПА
ТЕРЕНАМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ**

ЛІТОПИС УПА, БІБЛІОТЕКА, ТОМ 2

Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років, рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі та світі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу.

Роботу рекомендовано до друку Вченою радою Інституту Українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.

This Monograph deals with a less known aspects of the Ukrainian national-liberation movement of the 1940s and 1950s, namely, the UPA raids in Czechoslovakia. The selected theme allows author to show the scope of the national-liberation struggle in Ukraine and its impact on events in post-war Europe and the world, without which a correct and objective interpretation of the social processes of that time would not be possible. The work was recommended for publication by the Scientific Council of the I. Krypiakivych Institute of Ukrainian Studies, Ukraine National Academy of Science.

ISBN: 0-920092-57-8 (в Канаді)

ISBN: 966-95674-6-7 (в Україні)

© «Літопис УПА», 2001

© Litopys UPA, 2001

Фундаторами цього тому є

п. Юрій Борець з Австралії

та

Організації Українського Державницького Фронту Канади

ВСТУП

Одним із засобів асиміляції українців в часи панування тоталітарного радянського режиму було позбавлення їх власної історії. Все минуле нашого народу розглядалося лише як елемент "славних" діянь "старшого брата" — росіян. На все, що виходило поза рамки цієї концепції чи відверто суперечило їй, накладалося табу. В результаті такої політики ми й досі маємо надзвичайно багато недосліджених моментів в нашій історії. На перший погляд, дивним є той факт, що найбільше "білих плям" припадає на хронологічно найближчі до нас часи двадцятого століття. Пояснити це можна тим, що цей вік став часом найбільшого розвитку незалежницьких тенденцій в Україні як в теоретичній ділянці, ідеології, так і в практичній, що проявилася в спалахах національно-визвольної боротьби 1917-1920-х років та в 1940-1950-х роках. Тому дослідження цього періоду стало об'єктом найпильнішої уваги каральних органів радянського режиму, тому він повинен стати полем для роботи цілих поколінь сучасних істориків, що бажають відкривати непізнані сторінки нашої минувшини і відтворювати її реальний образ.

Актуальність дослідження історії українського національно-визвольного руху 1940-1950-х років зумовлюється не тільки необхідністю стирання "білих плям". Ця проблема має значний суспільний резонанс і в нашому сьогоденні. Невизначеність офіційної позиції держави щодо цього руху стоїть на заваді консолідації українського народу й створення здорової конструктивної атмосфери, вкрай необхідної нашій країні. Значною мірою цьому сприяють також далекі від правди стереотипи, утверджені в свідомості цілого покоління зусиллями радянської пропаганди. Ще досі значна частина не тільки не спеціалістів, але й істориків не здатна об'єктивно оцінити події більш як п'ятдесятилітньої давнини і віддати належне героям, полеглим в рядах повстанців за свободу свого народу. Вирішення цієї проблеми є можливим лише за умови якнайширшого дослідження різноманітних аспектів становлення та розвитку Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії. Результати роботи матимуть, безперечно, значну історичну й, не менш значну, суспільну цінність.

Монографію, що пропонується увазі читачів, присвячено рейдам УПА теренами Чехословаччини. Чому серед багатогранної недослідженої діяльності українських повстанців автор взявся за висвітлення саме цієї проблематики? Зроблено це з метою зламати ще один стереотип, що побутує у відношенні до українського визвольного руху ОУН та УПА. Навіть у дослідженнях сучасних істориків помітна тенденція до зображення його як суто західноукраїнського явища, як примітивної партизанщини з метою ліквідації тих чи інших представників окупаційної влади. Таке

тлумачення, до речі, дуже близьке до сформульованого в радянські часи, коли повстанців інакше як бандитами не називали і всю їхню діяльність зводили до різноманітних виявів тероризму. Тим часом, діяльність ОУН та УПА слід розглядати значно ширше, а саме в контексті світових подій. Бо саме таке бачення своєї боротьби мали учасники повстанського руху та його керівництво. Це надзвичайно яскраво проступає з програмових документів ОУН та УПА, з публіцистики ідеологів визвольних змагань Петра Федуна-“Полтави” та Осипа Дяківа-“Горнового”, зрештою, з практичних намагань вплинути на події у світі, що проявилися в закордонних рейдах УПА.

Представники воюючої України повинні були реагувати на світові події з метою впливу на них, бо до цього їх змушувала сама логіка боротьби. Особливо важливим це стало після закінчення Другої світової війни, коли український національно-визвольний рух опинився в цілком новій міжнародно-політичній ситуації. Той факт, що наші землі залишив один окупант, не полегшив справи боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. На місце коричневої чуми знову прийшла червона, на місце ослаблених в боях і зламаних морально німецьких військ прийшли свіжі сили Червоної Армії, вкритої тріумфом перемог, на місце скомпрометованого ворога, проти якого об'єдналися країни, прийшов інший, значно підступніший – більшовизм, котрий, замаскувавшись під визволителя, швидкими темпами встиг завоювати світ. Загалом, зовнішньо-політична ситуація в світі була вкрай несприятливою для позитивного вирішення українського питання. Союзники Сталіна з антигітлерівської коаліції мовчазно погодилися не лише з окупацією України, але й віддали на поталу “вождю народів” ті країни Центральної і Східної Європи, на які Радянській Союз не мав впливу до війни.

Попри те, керівництво національно-визвольного руху вирішило продовжувати боротьбу, не очікуючи сприятливої зовнішньої ситуації, а створюючи умови для неї. Зважаючи на це, основними завданнями, які ставили перед собою керівники воюючої України, були залучення до спільного антибільшовицького фронту представників інших народів та маніфестація своєї боротьби у світі, що мала б відкрити засліплені очі громадськості Заходу на справжню імперську суть СРСР.

В “Декларації Проводу Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі” вказано, що основними положеннями боротьби українського народу за незалежність у новій політичній ситуації буде, як і раніше, “незалежна політика і орієнтація на власні сили”¹. Але, поряд з тим, робився наголос і на необхідності об'єднання зусиль з антибільшовицькими силами інших народів. “Спільний фронт поневолених народів проти російсько-більшовицького імперіалізму, – читаємо тут, – як єдино реальний міжнародний чинник і союзник у визвольній боротьбі українського народу”². Дещо нижче у тому ж документі знаходимо обґрунтування наведеної тези: “[...]10. До фронту поневолених народів СРСР долучається новий фронт

¹ Визвольна політика. – 1948. – Ч.1. – С.2.

² Визвольна політика. – 1948. – Ч.1. – С.2.

загрожених народів Середньої й Південної Європи, останньо "визволених" Червоною Армією з-під німецької окупації. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити їх у склад ССРСР. З об'єднанням цих двох фронтів повстане блок поневолених і загрожених народів, що в наслідку своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії. 11. Поневолені й загрожені народи і їх визвольно-революційна боротьба – це один з найважливіших елементів в сьогоденній ситуації. Завтра і в майбутньому їх значення буде зростати ще більше, щоб, нарешті, перерішити світову систему в свою користь"¹.

Щодо маніфестації своєї боротьби у вільному світі, то саме її відомий американський теоретик партизанської тактики Левіс Ганн називав одним із визначальних чинників для забезпечення остаточної перемоги повстанського руху. Як приклад на підтвердження своєї тези він наводить події ірландського повстання 1919 року. "Оскільки, – пише він, – ірландці не могли добитися до своєї мети мілітарним шляхом, вони досягли її політичним способом. Ірландська війна велася, на значну скалю, лише у пресі, яка найменшу подію (вбивство кого-небудь на вулиці або де-інде) представляла, трактуючи її як факт, що ціла країна горить, топиться в крові. Ірландці вміли вдержувати такого роду зв'язок з пресою, вони навіть організували спеціальні поїздки чужинецьких кореспондентів, відомі як "залізничні подорожі ірландських сценаристів". Вислідом їх було те, що ідея їхньої боротьби дуже широко прийнялася на європейському континенті та в Америці"².

Велике значення розголосу подій, що відбувалися в Україні, розуміли в керівництві українського національно-визвольного руху ще в роки Другої світової війни. Саме така діяльність була метою підпільної радіостанції "Вільна Україна", що, працюючи з 1943 до 1945 року в селі Ямельниця на Сколівщині до її розгрому загонами НКВД, несла світові правду про ОУН і УПА³. Вирішення цього питання було покладене також на Провід ОУН за кордоном та Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради. Та їхньої діяльності в цьому напрямку виявилось недостатньо. "Західні народи, як цілий зовнішній світ, – писав з цього приводу Степан Бандера у статті "Плянність революційної боротьби в краю", – мають дуже слабкі і тільки спорадичні відомості про те, що діється в ССРСР. До них доходять інформації про визвольну боротьбу в Україні й інших народів, головню, з наших джерел. Такі інформації від тих, що говорять у власній справі, з природи речі є трактовані, як тенденційне зображення дійсності, приймаються з застереженням. Зате далеко більше значення для постороннього світу мають такі відомості, які подають власні інформатори, на підставі власних спостережень, дипломатичні представники, журналісти, члени різних місій, подорожні, розвідники тощо.

¹ Визвольна політика. – 1948. – Ч.1. – С.6-7.

² Левіс Г. Ганн. Повстання і партизанська боротьба // Сурма. – 1966. – Ч.7-12. – С.22.

³ Докладніше див: Володимир Мороз. Радіостанція ОУН-УПА "Вільна Україна" // Визвольний шлях. – 1998. – Кн.3. – С.307-317.

В Україні таких гостей буває мало, а ті, що продістануться, не мають змоги побачити те, що большевики стараються прислонити, затаїти. Зате на підпольських теренах, у самій Польщі, в ЧСР [Чехословацькій Республіці — В.В.] і т.п. в тому відношенні є більшi можливості, і звіди доходять до зовнішнього світу відомості, хоч скупі, але сприймаються вони з більшим довір'ям і зацікавленням. Там чужинецькі експоненти зустрічаються безпосередньо або дуже зблизька з українською революційною боротьбою[...] і подають ті вістки до своїх країн. Тоді пізнання цього малого відтинка наших змагань дає основу для віри і пізнання цілоти української справи"¹.

Під кутом зору вирішення таких стратегічно важливих для українського національно-визвольного руху питань як створення спільного антирадянського фронту різних народів та маніфестація власної боротьби у світі й розглядатимуться у цьому дослідженні рейди відділів УПА теренами Чехословаччини.

Чому для таких акцій було обрано саме цю країну? Справа в тому, що її політичне становище в 1945-1947-х роках характеризувалося рядом специфічних, в порівнянні з іншими країнами Східної Європи, моментів. Якщо в усіх країнах цього регіону тоді вже було встановлено сателітні комуністичні режими, то в Чехословаччині цей процес проходив дещо повільніше. Адже тут, крім протегованої СРСР комуністичної партії, широко розгорнули свою діяльність партії демократичного типу, які певний час склали їй реальну політичну конкуренцію. Особливо це стосується Словацької частини республіки, де по закінченні Другої світової війни провідною політичною силою стала Демократична партія Словаччини. Характерним для неї було опертя на сільське населення. Вона, як вказує Володимир Яровий, "традиційно тримала під своїм контролем словацьке село"². А саме сільське населення Словаччини, зважаючи на доволі низький рівень урбанізації, становило більшість у країні. Отже, не дивно, що комуністичні ідеї прижилися тут значно менше, ніж у сусідній Чехії. Незважаючи на те, що обидві партії, Демократична і Комуністична, входили до коаліційного правлячого уряду, відносини між ними дедалі більше загострювалися.

Ще одним чинником, який привертав увагу українських повстанців до Словаччини, було те, що частина словаків негативно сприйняла ліквідацію незалежності своєї країни і входження її до складу об'єднаної Чехословацької республіки. Ця подія розглядалася певними політичними організаціями як чергова окупація і спонукала їх до початку підпільної боротьби.

Отже, тему дослідження вибрано не випадково. На думку автора, саме висвітлення проблеми повстанських рейдів чехословацькими теренами дозволить показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі та світі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу.

¹ Степан Бандера. Перспективи української революції. – Київ: Інститут Національного Державознавства, 1999. – С.79-80.

² Володимир Яровий. Історія Західних і Південних слов'ян у XX ст. Курс лекцій. – Київ: Либідь, 1996. – С.312.

INTRODUCTION

One of the methods used by the totalitarian Soviet regime to assimilate Ukrainians was to deprive them of their own history. The entire past of the Ukrainian people was regarded as just an element of the "glorious" history of the "older brother" – the Russians. Anything that did not fit into this conceptual framework or contradicted it was declared taboo. As a result of this policy, a great number of our historical events have remained unexamined. It may appear at first glance curious that the largest number of these "blank spots" fall in the 20th century, the period closest to the present time. These were the years when independentist tendencies in Ukraine had their strongest development, both in theoretical terms, that is, in ideology, and in practical terms, through the national liberation struggles of 1917-1920 and the 1940s-1950s. For this reason, the punitive organs of the Soviet regime closely controlled any research done on this subject. Now, for the present generation of historians, this period presents a fertile field of study, making it possible to open unacknowledged pages of our past and recreate its true picture.

It is important that the history of the Ukrainian national liberation movement of the 1940s and 1950s be researched, not only because of the pressing need to fill in the "blank spots", but also because this subject has major social resonance in our present reality. The failure by the state to take a clear position towards this movement is preventing the consolidation of the Ukrainian nation and the creation of a healthy and constructive climate in our country. This situation is perpetuated by certain stereotypes, which although far from the truth, have been entrenched by Soviet propaganda in the consciousness of an entire generation. Even today, a significant portion, not only of the general public, but of historians, is unable to objectively assess the events that occurred more than 50 years ago and give the merited recognition to the heroes who died in insurgent ranks for the freedom of the entire nation. This mindset can be overcome only if extensive research is conducted on all aspects of the formation and development of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA). Such research will have value not only in historical terms, but equally important, in social terms.

The subject of the present monograph is the series of raids conducted by the UPA through Czechoslovakia. Considering the large number of UPA activities that remain unexamined, why did the author decide to focus on this particular question? His aim was to counter one of the stereotypes that is frequently applied to the OUN and UPA liberation movement. Even among present-day historians, there is a tendency to portray this movement as an exclusively Western Ukrainian phenomenon, and its activities, as primitive partisan

action directed against one or another occupational power. This portrayal of UPA insurgency is very similar to that promoted during the Soviet era, when the insurgents were invariably called bandits and their activities depicted as forms of terrorism. However, OUN and UPA activities need to be examined in the wider context of world events. This, in fact, is the point of view from which the participants and leaders of the movement regarded their struggle. We see this clearly in OUN and UPA program documents, the materials produced by the movement's ideologists, Petro Fedun "Poltava" and Osyp Diakiv "Hornovyi", and its practical attempts to influence world events, such as the UPA raids beyond the borders of Ukraine.

The inherent logic of the struggle in Ukraine obliged its representatives to react to events in the world and try to influence them. This became particularly important after the end of the Second World War, when the Ukrainian national liberation movement found itself operating in an entirely new international situation. The fact that one occupying power had left Ukrainian territory did not ease the struggle for an independent united Ukrainian state. In the place of the brown hordes came the red ones; in the place of the battle-weary and morally broken German troops arrived the fresh forces of the Red Army, glowing with the triumph of victory; in the place of the discredited enemy, against whom many countries had united, came another, more deceitful one – Bolshevism, which, in the guise of liberator was rapidly managing to conquer the world. The general international situation was very uncondusive to a positive resolution of the Ukrainian problem. Stalin's allies in the anti-Hitler coalition not only silently accepted the occupation of Ukraine, but agreed to hand over to the "leader of nations" Central and Eastern European countries in which the Soviet Union had not had any influence before the war.

In spite of this fact, the leaders of the Ukrainian national liberation movement decided to continue their struggle; they did not wait for favourable external conditions, but rather, strove to create them. Thus, the primary goals they set themselves were to unite other nations into a common anti-Soviet and to manifest their struggle to the world, so as to open the eyes of the people of the West to the true imperialistic character of the USSR.

The "Declaration Issued by the Ukrainian Nationalist Leadership following the End of the Second World War in Europe" stated that the basic principle of the Ukrainian people's struggle for independence in the new political situation would remain, as before, "independent policy and reliance on our own powers"¹. But it also emphasized the essential need to work jointly with the anti-Soviet forces of other nations: "A common front of enslaved nations against Russian-Bolshevik imperialism is the only real international factor and ally in the Ukrainian people's struggle for liberation"². Somewhat later, the document presented arguments in support of this thesis: "[...] 10. Joining the front of the enslaved nations of the USSR is a new front of threatened nations in Central and

¹ Vyzvolna polityka. – 1948. – No. 1. – P. 2.

² Vyzvolna polityka. – 1948. – No. 1. – P. 2.

Southern Europe recently "liberated" from German occupation by the Red Army. These people are now faced with the question of waging armed revolutionary against Stalin's attempt to incorporate them into the USSR. With the union of these two fronts will arise a bloc of enslaved and threatened nations that will bring about, through revolutionary actions, the collapse of the Soviet prison of nations, and establish a free existence on the ruins of Stalinist tyranny. 11. The enslaved and threatened nations and their revolutionary struggle for liberation are one of the most important elements in the present international situation. Tomorrow and in the future, their significance will grow even more until, at last, they turn the world system in their favour" ¹.

On the question of manifesting the insurgent struggle, the eminent American expert on partisan tactics, Lewis Hann, identified the ability to present one's struggle to the world as an indicator of the ultimate success of an insurgent movement. As an example supporting his thesis, he referred to the Irish uprising of 1919. Since the Irish were unable to attain their goal through military means, they attained it by political means, he writes. On a larger scale, the Irish war took place only in the press, which depicted every small event (the killing of a person on the street or elsewhere) as evidence of the fact that the entire country was aflame, or drowning in blood. The Irish were able to maintain this relationship with the press, even organizing special train trips for foreign correspondents to ensure that the writings continued. As a result, the idea of their struggle achieved wide acceptance in Europe and America ².

The great importance of manifesting one's struggle to the world was understood by the leaders of the Ukrainian national liberation movement even during the war years. For this reason, they established an underground radio station "Vilna Ukrayina" [Free Ukraine], which operated from 1943 to 1945 in the village of Yamelnytsia, in the Skolie district. Until its destruction by the NKVD, it reported the truth about the OUN and UPA to the world ³. Manifesting the Ukrainian struggle was also a mission of the OUN Leadership abroad and the Foreign Representation of the Supreme Ukrainian Liberation Council. However, their efforts in this regard proved insufficient. As noted by Stepan Bandera in his article "Systematic Planning of Our Country's Revolutionary Struggle", "The Western nations and the entire outside world have only limited and sporadic information about events in the USSR. Their information about the liberation struggle in Ukraine and other countries comes mainly from our sources. Such information coming from people who are themselves involved in the struggle is naturally treated as a tendentious depiction of reality and accepted with skepticism. Much greater weight is given by these countries to information coming from their own sources, based on the observations of their own people, such as diplomatic representatives, journalists, members of various

¹ Vyzvolna polityka. – 1948. – No. 1. – P. 2.

² Lewis H. Hann. Povstannia i partyzanska borotba // Surma. – 1966. – No. 7-12. – P. 22.

³ For additional information, see Volodymyr Moroz. Radiostantsiya OUN-UPA "Vilna Ukrayina" // Vyzvolnyi shliakh. – 1998. – Vol. 3. – Pp. 307-317.

missions, travelers, intelligence personnel, etc. In Ukraine, there are few such visitors, and those who manage to get in have no opportunity to see what the Soviets want to keep secret. However, in areas along the Polish border, in Poland, in the Czechoslovak Republic, etc., there are more possibilities, and information from these places reaching the world is regarded with greater trust and interest. Here, foreign representatives see the Ukrainian revolutionary struggle directly or from very close by [...] and they pass on this information to their countries. The recognition of this small portion of our struggle increases the credence of the entire Ukrainian cause"¹.

In this volume, the UPA raids through Czechoslovakia are examined from the perspective of the creation of a common anti-Soviet front of nations and the manifestation of the Ukrainian struggle to the world, issues of strategic importance to the Ukrainian national liberation movement.

Why did the Ukrainian leadership choose Czechoslovakia as the site for the UPA actions? The reason was that in 1945-47, the political situation there was somewhat different from that in other Eastern European countries. While by this time, satellite communist regimes had been established in all the countries of the region, this process was not as rapid in Czechoslovakia, where the official Communist party faced some real competition from very active democratic political parties. This was particularly true in the Slovak part of the republic, where, after the end of the Second World War, the Democratic Party of Slovakia became a dominant political force. This party was supported by the rural population and, as noted by Volodymyr Yarovy, it "traditionally controlled the Slovak village"². In Slovakia, which had very little urbanization, the rural population comprised the majority. Thus, it was not surprising that here, Communist ideas found less acceptance than in the neighbouring Czech region. Although both parties, the Democratic and the Communist, were part of the ruling coalition government, relations between them were deteriorating.

Another reason that Slovakia was attractive to the Ukrainian insurgents was that certain elements of the Slovak population were unhappy with the loss of their country's independence and its inclusion in the united Czechoslovak Republic. In the eyes of some political organizations, this was a new occupation of their country, which impelled them to underground struggle.

The author of this volume chose his subject for a reason. He believes that by examining the UPA raids through Czechoslovakia, it will be possible to show the breadth of the Ukrainian national liberation struggle and its influence on events in post-war Europe and the world. This, in turn, will allow for a correct and objective interpretation of the social processes of that era.

¹ Stepan Bandera. *Perspektyvy ukrayinskoyi revoliutsiyi*. – Kyiv: Institut Natsionalnoho Derzhavoznavstva, 1999. – Pp. 79-80.

² Volodymyr Yarovy. *Istoriya Zakhidnykh i Pivdennykh sloviau y XX st.* Lecture series. – Kyiv: Lybid, 1996. – P. 312.

Розділ перший

Історіографія проблеми

1

Як уже вказувалося, діяльність відділів Української Повстанської Армії та підпільних клітин Організації Українських Націоналістів досі залишається одним з найменш досліджених моментів новітньої історії України. Офіційна радянська історіографія закріпила за ним штамп "фашистський" і жодних ґрунтовних досліджень не проводила. Цікаво, що, якщо в 50-60-ті роки ще час до часу з'являлися різноманітні лайливі статті і памфлети радянських істориків чи письменників, присвячені темі визвольних змагань, то вже незабаром проходить помітна зміна тактики від, очевидно, неефективного оббріхування цього руху до його цілковитого замовчування (така, ніби фундаментальна, праця як "Історія Української РСР" у 8-ми томах, видана у Києві в 1977-1979 роках¹, не містить взагалі жодної згадки про ОУН чи УПА).

Щойно з кінця 80-х — початку 90-х років у зв'язку з великими суспільно-політичними перетвореннями та крахом радянської імперії розпочинається в Україні активна робота над вивченням цієї тематики (до того нею займалися тільки українські емігранти та їхні окремі прихильники на Заході). Особливо інтенсивно почали видаватися в нас різноманітні джерельні матеріали: спогади учасників визвольної боротьби, документи як українського підпілля, що стосуються різних періодів і сфер його діяльності, так і каральних органів СРСР про боротьбу з ним. На жаль, дуже мало видається монографій, присвячених дослідженню окремих аспектів чи особистостей визвольного руху.

Тема роботи "Рейди відділів УПА по території Чехословаччини" є однією з таких малодосліджених істориками наукових проблем. Досі в українській історіографії не було жодної наукової праці, де рейди УПА чехословацьким теренами були б окремим пред-

¹ В.Клоков (відпов. ред.) Історія Української РСР. — Київ: Наукова думка, 1977. — Т.7.

метом історичного дослідження. Часткове висвітлення цієї проблеми знаходимо в книгах, присвячених історії УПА загалом. В дослідженні відомого історика-емігранта Петра Мірчука "Українська Повстанська Армія" про рейди на Чехословаччину розповідається в розділі "За поширення протибольшевицької боротьби"¹. Поряд з розповіддю про самі рейди, написаною на основі повстанських звітів, автор наводить також фрагменти із словацьких газет, що писали про ці акції. Інший відомий дослідник визвольного руху, автор розділу "Українська Повстанча Армія" в книзі "Історія Українського Війська", Лев Шанковський присвячує цій темі окремий розділ, який так і називається: "Рейди УПА"², і саме рейдам на Словаччину він приділяє у ньому найбільше уваги. Автор вже користується більшою кількістю документів, зокрема, він знайомий з інструкціями, виданими повстанцям перед рейдами в 1945 та 1946 роках, літературою, поширюваною під час їх проходження. Крім того, підсумовуючи другий словацький рейд, він наводить дані про результати тамтешніх виборів. Все це дозволяє стверджувати, що на той час саме у праці Шанковського дана проблема була висвітлена найповніше. Тієї ж проблематики цей дослідник (під псевдонімом "Олег Мартович") частково торкається і в англійських працях про український визвольний рух³.

Цікаву інформацію про тактику повстанських рейдів містить дослідження Сергія Ткаченка "Повстанська армія: тактика боротьби"⁴. Незважаючи на те, що книга побудована на матеріалах, взятих з книг вищезгаданих українських авторів, тут можна знайти цікаві узагальнення та думки, які, очевидно, належать перу фахового військовика. Коротку інформацію про перехід сотень УПА на Захід у 1947 році містить книга Богдана Якимовича "Збройні сили України"⁵. Про повстанську акцію на Словаччині 1945 року розповідає Никола Андрусак у своєму "Нарисі історії Бойківщини"⁶.

¹ Петро Мірчук. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – Львів: Просвіта, 1991. – С.132-136.

² Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія" // Іван Тиктор (ред.). Історія українського війська. – Вінніпег, 1953. – С.784-793.

³ Oleh Martovych. Ukrainian Liberation Movement in Modern Times. – Edinburgh, 1955. – С.150-155.; його ж The Struggle of Ukraine for Freedom. – Edinburgh, 1952. – С.36.

⁴ Сергей Ткаченко. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Москва–Минск, 2000.

⁵ Богдан Якимович. Збройні сили України. Нарис історії. – Львів: Інститут Українознавства, 1996. – С.195-196.

⁶ Никола Андрусак. "Нарис історії Бойківщини" // Мирон Утриско (ред.). Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з Географії, Історії, Етнографії і Побуту. – Філадельфія–Нью-Йорк: Головна Управа Т-ва "Бойківщина", 1980. – С.167.

Рейдам УПА присвячено також ряд статей. Однією з перших є публікація невідомого автора "Останній рейд відділу к-ра Бурлаки"¹, що розповідає про перехід влітку 1947 року на Захід сотні Володимира Щигельського-"Бурлаки" та його особисту драматичну долю після захоплення у полон чехами. Микола Фриз-"Вернигора" у своїй статті "Про рейди УПА"², написаній, в основному, на базі підпільної повстанської періодики, між іншим наводить текст договору між радянською та чехословацькою арміями про боротьбу з УПА. Цікавими є публікації Зиновія Соколюка-"З. Семенів", зокрема, статті "Рейди УПА та їх значення"³, яка містить дуже багато свіжих думок про місце рейдів у тактиці і пропаганді визвольного руху, та "УПА – речник модерного українства"⁴. Там уперше висловлено тезу про те, що рейди УПА на захід влітку-восени 1947 року готувалися задовго до початку акції "Вісла". Стаття Юрія Середяка "Рейди УПА на Захід"⁵, на відміну від двох попередніх, не має якихось нових матеріалів чи думок і є лише зручною компіляцією автора з уже відомих матеріалів. Нарис Льва Шанковського "Великий рейд УПА 1947-1948 років"⁶ є, по суті, переказом частини розділу вже згаданої його праці. Також містять матеріал, що стосується розглядуваної теми, ще дві публікації цього дослідника під назвою "Большевики про УПА"⁷ та "УПА на Стрийщині"⁸. Цікаву статтю, присвячену біографії командира одного з рейдуючих на Захід відділів Михайла Дуди-"Громенка", написав його племінник Ігор Маршалок. Опубліковано її нещодавно у перевиданні спогадів "Громенка" "У великому рейді"⁹.

¹ Сурма. – 1949. – Ч.10. – С. 14-16.

² Микола Вернигора. "Про рейди УПА" // УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Т.1. – С.67-76.

³ З.Семенів. Рейди УПА та їх значення // До зброї. – 1952. – Вип.16. – С.1.

⁴ З.Семенів. УПА – речник модерного українства // Сучасна Україна. 1957. 20.10.

⁵ Альманах "Гомону України" на 1977 рік. – Торонто, 1977. – С.66-70.

⁶ Альманах "Гомону України" на 1997 рік. – Торонто, 1997. – С. 91-96.

⁷ Вісник. – 1968. – Ч.10. – С. 15-19.

⁸ Лев Шанковський. "УПА на Стрийщині (Причинки до історії В.О. УПА ч.5 "Маківка")" // Ірина Пеленська (ред.). Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк: Комітет Стрийщини, 1990. – Т.1. – С.210.

⁹ Ігор Маршалок. "Змаг до волі" // Михайло Громенко. У великому рейді. – Львів: Атлас, 2000. – С. 163-167.

Кілька публікацій, що торкаються тих чи інших аспектів обговорюваної проблеми, належать і авторові цих рядків. Це, до прикладу, статті: "Закордонні рейди відділів УПА"¹, "Героїчний рейд сотень УПА"², "Тактика повстанських рейдів"³, "Закордонний рейд УПА у документі американської розвідки"⁴, "Українська повстанська армія у світлі західної преси 1946-1947 рр."⁵, "Передумови переходу сотень УПА на Захід"⁶, "Сотенний "Бурлака"⁷.

3

Побіжно проблематики рейдів УПА чехословацькими теренами торкалися і польські автори, що описували боротьбу їхньої армії з відділами УПА на Закарпатті. Як приклад можна назвати книги Антоні Щесняка і Веслава Шоти⁸, Ігнаці Блюма⁹, Генріха Домінчика¹⁰, авторів колективної праці "З боїв проти збройного підпілля в Польщі в 1944-1947 роках"¹¹. Для усіх них характерне яскраво упереджене ставлення до українського визвольного руху, учасників якого вони тенденційно називають бандитами. Натомість всіляко вихваляють польських вояків за виявлений "героїзм" у боротьбі з викорінюванням українства з його рідних земель. Спеціально рейдам УПА на Захід 1947 року було присвячено праці Владіслава Ярніцького "Погоня за Бурлакою"¹² і "Спалена земля"¹³, проте ці тво-

¹ Володимир В'ятрович. "Закордонні рейди відділів УПА" // Матеріали наукової конференції студентів історичного факультету. – Львів, 1998. – С.26-27.

² Володимир В'ятрович. "Героїчний рейд сотень УПА" // Нація і держава. 1998. Ч.4. – С.5.

³ Володимир В'ятрович. "Тактика повстанських рейдів" // Визвольний шлях. – 1999. – Кн.6. – С.685-691.

⁴ Володимир В'ятрович. "Закордонний рейд УПА у документі американської розвідки" // Воля і Батьківщина. – 1999. – №1. – С.67-78.

⁵ Володимир В'ятрович. "Українська Повстанська Армія у світлі західної преси 1946-1947 рр." // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Т.7. – С.471-488.

⁶ Володимир В'ятрович. "Передумови переходу сотень УПА на Захід" // Воля і Батьківщина. – 2000. – №1. – С.39-45.

⁷ Володимир В'ятрович (ред.). Сотенний "Бурлака". – Львів: Літопис, 2000.

⁸ Antoni Szczesniak, Wiesław Szota. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa: MON, 1973. – С.434.

⁹ Ignaci Blum. Z dziejów Wojska Polskiego. – Warszawa: MON, 1960. – С.116.

¹⁰ Henrik Dominczak. Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948. – Warszawa: MON, 1971. – С.206,237-238.

¹¹ Maria Turlejska (ред.). Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu 1944-1947. – Warszawa: MON, 1966. – С.63, 408.

¹² Władisław Jarnicki. W pogoni za "Burtakem". – Warszawa, 1960.

¹³ Władisław Jarnicki. Spalona ziemia. – Lublin, 1970.

ри не можна, навіть при великому бажанні, назвати науковими роботами. Це швидше тенденційні, з підтасованими, нерідко вигаданими фактами, повісті. Опираючись на певний фактичний матеріал, автор подає його, по-своєму інтерпретуючи в художній формі, а тому книги містять багато неточностей, а то й відвертого фантазування. Про рейди УПА теренами Чехословаччини згадується і в найновішому польському дослідженні, присвяченому діяльності українських повстанців на Закарзонні. Мова йде про монографію молодого історика Гжегожа Мотики "Так було в Бещадах. Польсько-українська боротьба в 1943-1948 роках"¹. Перу цього ж дослідника належить публікація "Рейд через Чехословаччину", присвячена переходові сотень УПА на Захід влітку 1947 року². Дане дослідження, судячи з його змісту, оперто на документальну та мемуарну базу, проте, зважаючи на форму публікації (газетна стаття), посилення на більшість джерел відсутні.

Певні дослідження з цієї проблематики є і в колишній чехословацькій історіографії. Першою публікацією про рейди УПА по Чехословаччині, яка з'явилася у 1948 році, тобто вже незабаром після закінчення боїв на цих теренах між українськими повстанцями і місцевою армією та силами безпеки, є книга Вацлава Славіка "Справжнє обличчя бандерівців. Акція Б проти цивільної сітки"³. Написана вона була на замовлення чеської служби безпеки — Сбору Народні Безпечності (СНБ), а тому годі було сподіватися від неї об'єктивності при описуванні подій. Книга також не є науковим дослідженням у буквальному розумінні цього слова, а радше пропагандистським памфлетом, та, незважаючи на це, містить багато цікавої інформації про сприйняття словаками ідей, пропагованих вояками УПА, а також про боротьбу із ними чеської армії та СНБ. У 1965 році з'явилося ще одне спеціальне дослідження з цієї проблематики Франтішека Кауцького та Ладіслава Вандурека "Під прапором тризуба"⁴. Зміст книги складають короткі нариси, побудовані на документах чеських архівів та спогадах учасників описуваних подій. Ця публікація містить надзвичайно багато свідомих перекручень фактів, що зроблено з метою очорнити

¹ Grzegorz Motyka. Tak było w Bieszczadach. Waiki polsko-ukrainiski 1943-1948. – Warszawa, 1999.

² Гжегож Мотика. Рейд через Чехословаччину // Наше слово. №50 (2263). 2000.12.10. – С.3; Наше слово. №51 (2264). 2000.12.17. – С.3; №52(2265). 2000.12.24-31. – С.3.

³ Vaclav Slavik. Prava tvar banderovcu. Akce B proti civilni citi. – Praha: Obris, 1948.

⁴ František Kaucky, Ladislav Vandúrek. Ve znameni trojzubce. – Praha: Naše vojsko, – 1965.

український національно-визвольний рух загалом та діяльність повстанських відділів на теренах Чехословаччини зокрема. Вона є цінковою хіба фотографічними матеріалами, поміченими в ній. Дуже багато інформації про пропагандистські акції УПА в 1945-1947 роках знаходимо у книзі Богуша Хньоупека "Бандерівці" ¹. Автор книги, до речі, пізніше міністр закордонних справ Чехословаччини, описує боротьбу з українськими повстанцями, учасником якої був він сам. Зважаючи на це, книга має мемуарний характер, хоч і з використанням документів (посилання на місця знаходження яких автор, на жаль, не подає), а отже, містить багато суб'єктивних оцінок та висновків, особливо стосовно українських повстанців, яким він безпідставно приписує ряд злочинів (про це мова йтиме далі). Та все ж книга є досить цінною, зважаючи на те, що містить цілий ряд документів як українського підпілля, так і чеської армії та служби безпеки про боротьбу із ним.

Іншим істориком Чехословаччини, який спеціально займався діяльністю УПА, був Ян Фіала. Він захистив докторську дисертацію на тему "Боротьба Чехословацької армії проти фашистських банд т.зв. Української Повстанської Армії — бандерівців в 1945-1947 роках" ². З праць Фіали для написання цього дослідження використані дві статті, які вдалося знайти у Львові, та й то одна з них "Що таке була бандерівська банда?" з Празького щомісячного журналу "Історія і сучасність" (№3 за 1961 рік) цитується за переказом, поміченим під заголовком "Ворог проти бандерівців" в газеті "Шлях перемоги" ³. Інша стаття називається "Чехословацькі збройні сили і забезпечення мирного розвитку революції в 1945-1947 роках" ⁴. Пишучи з позицій правлячої комуністичної партії, Фіала описує повстанські акції на Словаччині як спробу державного перевороту в союзі з "місцевою реакцією", представленою Демократичною партією, і повернення країни до "жорстокого клеро-фашистського режиму". В 1994 році в Празі з'явилась його монографія "Звіт про акцію Б" ⁵. В цій книзі, яка, напевно, є дещо зміненою редакцією вже згадуваної докторської роботи Фіали, в по-

¹ Bohuš Chňoupek. Banderovci. – Bratislava: Smena, 1989.

² Згадка про цю роботу і посилання на неї в Antoni Szczesniak, Wiesław Szota. Вказ. пр. – С.419.

³ Шлях перемоги. 1961.24.09 – С.2, 6.

⁴ Jan Fiala. Československe ozbrojene sily a zabezpeceni pokojneho vivoje v letech 1945-1947 // Historie a vojenství. – 1962. – №4. – С. 502-507.

⁵ Jan Fiala. Zprava o akci B. – Praha: Vyšegrad, 1994.

ривнянні з попередньо згадуваними статтями, зміщено певні акценти. Зокрема, він вже не говорить про змову бандерівців з "місцевою реакцією", приписуючи останню вигадці комуністичної пропаганди. Загалом, монографія написана з використанням великої кількості документальних джерел, що підвищує її історичну вартість. Проте, як це не дивно, зважаючи на рік появи книги (нагадаю – 1994), автор й надалі послуговується комуністичною термінологією, характеризуючи український визвольний рух як фашистський, а в рядках праці помітне неприховане упереджене ставлення до представників цього руху. Великою недбалістю Яна Фіали як історика вважаю те, що він, беручись за справу написання монографії про діяльність УПА на теренах Словаччини, не використав не те що жодного повстанського документа, але й жодного українського дослідження, присвяченого темі УПА. Загальну інформацію про історію українського визвольного руху він черпав у авторів радянських антиповстанських памфлетів та не більш об'єктивних польських авторів, що, в результаті, відбулося спотвореннями інформації та необ'єктивністю, якими наповнена книга.

Певну інформацію про дії в Чехословаччині, на фоні яких відбувалися повстанські акції в цій країні, знаходимо у книзі Марти Вартікової, присвяченій становленню тут комуністичного режиму¹. Вона також наголошує на змові українських повстанців з місцевими "реакційними колами". Про рейди як змову українських повстанців, тепер уже з католицькою церквою, писали також А.Свобода, В.Свободова та А.Тучкова у своїй книзі "Змова Ватікану проти Чехословацької республіки"². Залучення колишніх словацьких партизан до боротьби з повстанськими відділами є темою статті чеського історика Ярослава Шольца³. Певні намагання позбавитися традиційних штампів на адресу українського визвольного руху і дати об'єктивну оцінку діяльності відділів УПА на теренах Чехословаччини прослідковуються в статті словацького історика Йозефа Родака⁴.

¹ Marta Vartikova. Roky rozhodnutia. K dejam politickeho boja pred Februarom 1948. – Bratislava, 1962. – С. 201-205.

² Алоиз Свобода, Анна Тучкова, Вера Свободова. Заговор Ватикана против Чехословацкой республики. – Москва, 1950. – С. 141-152.; звідти, очевидно, ця теза потрапила і до радянського історика: Дмитрий Михневич. Очерки из истории католической реакции. (Иезуиты). – Москва, 1952. – С.302-305.

³ Jaroslav Šolc. Cesta slovenských partizanov od celonarodného protifasistického povstania k Februáru 1948 // Historický časopis. – 1961. – №1. – С.44-47.

⁴ Jozef Rodak.Vpád banderovcov na Vychodné Slovensko // Apologia. –1997.– №12. – С.34-35.

Отже, доступна авторові цих рядків чеська та словацька історична література з розглядуваної проблематики є досить одностороння і тенденційна.

4

Епізодично про рейди відділів УПА розповідають книги іноземних авторів, присвячені вивченню українського національно-визвольного руху загалом. Серед таких праць заслуговує на відзначення ґрунтовне дослідження відомого аргентинського дослідника Енріке Мартінеза Кодо під назвою "Повстанці за залізною завісою"¹. Він, безперечно, користувався великою кількістю матеріалів українського підпілля, що стали основою для написання його книги. Окрім згадок про рейди на Словаччину 1945-1947 років, в роботі є розділи, присвячені тактиці повстанських рейдів. Окремі згадки про перехід сотень УПА на Захід у 1947 році містять також англомовні праці "Український Резистанс. Історія українського національно-визвольного руху"², "Українська Повстанська Армія в боротьбі за свободу"³ та всесвітньовідома праця американського історика Джона Армстронга "Український Націоналізм"⁴. Англійський журналіст-комуніст Ральф Паркер, котрий, як і багато інших його колег по партії, не міг уявити собі того, що кількарічна боротьба українців проходить без жодної зовнішньої підтримки. У своїй книзі "Змова проти миру"⁵ він звинувачував американського генерального консула в Братиславі у допомозі рейдуючим на Захід воякам УПА.

Як бачимо, досі не було жодного спеціального дослідження діяльності відділів УПА на теренах Чехословаччини. Часткове розкриття проблеми в літературі, присвяченій українському національно-визвольному рухові загалом, є недостатнім для цілковитого розуміння цього процесу і місця його в історії України. А тому дана робота є, фактично, першою спробою узагальнення нагромадженої інформації про рейди, виявлення їх зв'язків з іншими подіями того часу в Україні та у світі.

¹ Enrique Martinez Codo. *Guerillas tras la cortina hiero.* – Buenos Aires, 1966.

² *Ukrainian Resistance. The story of the Ukrainian National Liberation Movement.* – New York, 1949. – С. 136.

³ *The Ukrainian Insurgent Army in fight for Freedom.* – New York, 1954. – С. 216.

⁴ John Armstrong. *Ukrainian Nationalism.* – Colorado, 1980. – С. 299.

⁵ Ральф Паркер. *Заговор против мира. Записки английского журналиста.* – Москва, 1949. – С.79.

Розділ другий

Джерельна база дослідження

1

При написанні роботи був використаний великий масив джерел, представлений найрізноманітнішими їх видами: документами, мемуаристикою, епістолярними та фотоматеріалами. Серед опублікованих документів, що стосуються розглядуваної теми, найбільше знаходимо у монументальному багатотомному джерельному збірнику "Літопис Української Повстанської Армії". Зокрема, 13 та 14 томи цього видання містять хроніки повстанських відділів "Денник відділу "Бурлаки" (В.Щигельського), ведений бунчужним "Буркуном" (від 1 жовтня 1946 р. до 2 серпня 1947 р.)"¹, фрагмент "Денника відділу "Бурлаки" (Володимира Щигельського), веденого В.Щигельським"², "Денник хор. Ярослава Коцьолка ("Крилача") командира сотні "Ударники-6", 96а"³, "Денник сотні УПА "Крилача" (Ярослава Коцьолка) "Ударники-6", 96а, ведений бунчужним сотні "Орестом"⁴. Ці документи досить повно висвітлюють передумови та саме проходження названими сотнями рейду до Західної Німеччини. Важлива інформація також в опублікованих у 13 томі реєстрах відділу "Бурлаки" від 31 травня⁵, 17 червня⁶ та кінця липня⁷ 1947 року. На основі цих даних вдалося встановити втрати відділу при прориві з оточення на Закерзонні та в перших сутичках на словацьких теренах.

В іншому збірнику — "УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950 рр." — опуб-

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Літопис УПА, 1986. – Т.13. – С.1-112.

² Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т.14. – С.187-207; до речі, за інформацією Хньоупека, решта цієї хроніки, початої ще в 1944 році, потрапила до рук чехів: Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.484.

³ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.14. – С.57-149.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.14. – С.149-187.

⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С. 294.

⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.296-297.

⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.298-299.

ліковано цікавий документ, що стосується описуваної теми – це “Звернення до старшин рейдуючих відділів УПА”¹, написане заступником провідника ОУН на Закерзонні Василем Галасою-“Назаром”. Оскільки до нас не дійшов сам наказ про відхід сотень у рейд – це єдиний документ, який подає точну дату остаточного вирішення справи.

Серед друківаних джерел, котрі стосуються тактики рейдів, на особливу увагу заслуговує книга С.Ф.Хмеля “Українська партизанка”, що містить окремий розділ під назвою “Марші-рейди”². Важливим матеріалом для висвітлення тієї ж проблеми є стаття до недавня невідомого підпільника “Чагара” “Про рейди”, опублікована в числі 4 за 1945 рік журналу “Повстанець”³. Відомий діяч, а потім і дослідник визвольного руху Петро Дужий стверджував, що “Чагар” – літературний псевдонім Головного Командира УПА Романа Шухевича-“Чупринки”⁴. Додатковим доказом слушності цієї думки є високий фаховий рівень статті, що, безперечно, належала перу професійного військовика.

Цікавий документ опублікував свого часу в газеті “Молодь України” історик Володимир Сергійчук. Мова йде про звіти зустрічей районного провідника ОУН та, в недалекому майбутньому, знаменитого сотенного УПА Степана Стебельського-“Хріна” з представниками словацької прикордонної застави та жандармерії⁵. Авторіві цих рядків вдалося також ознайомитися з оригіналами згаданих документів у Центральному Державному Архіві Вищих Органів Влади та Управління в Україні, у фонді “Крайовий Провід Організації Українських націоналістів на Західноукраїнських Землях”⁶.

Багато цінних матеріалів для написання роботи автор взяв із збірника “УПА в Західній Європі”, виданого Українською Пресовою Службою⁷. Серед документів, поміщених тут, є такі як “Нота Ге-

¹ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Т.1. – С.177.

² С.Хмель. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів: Шлях перемоги, 1994. – С.102-115.

³ Передрук: Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т.1. – С.211-215.

⁴ Петро Дужий. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – С.208.

⁵ Володимир Сергійчук. Словаччина, 1945-й // Молодь України. 1993.16.02.

⁶ Звіт зі стрічі, відбутої дня 26.10.45 р. в с.Р. між рай. пров. та комендантом словацької погранзастави // Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління в Україні. Фонд 3833, опис 1, справа 159, аркуш 2 (далі ЦДАВОВУ); Звіт з розмови зі словаками в дні 30.10.45 // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.159, арк.3.

⁷ UPA in Western Europe. – New York-London-Paris, 1948.

нерального Секретаря Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради до Державного Секретаря США Дж.Маршала" ¹, "Офіційний звіт пресового бюро Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради" ², що є, по суті, роз'ясненнями для західних урядових кіл та засобів масової інформації подій, пов'язаних з переходом до Німеччини частини відділів УПА. Крім того, збірник містить ряд статей, що з'явилися в закордонній пресі після приходу українських повстанців.

2

Серед друкованих документів інших держав багато інформації, котра стосується рейдів 1947 року, містить збірник Євгена Місила "Акція "Вісла" ³. Це, серед іншого, оперативні накази штабу Операційної Групи "Вісла" №008 ⁴, 009 ⁵, 011 ⁶, що подають докладні відомості про чисельний стан і діяльність повстанських сотень на Закарпатті; звіти з діяльності ОГ "Вісла", зокрема, "Підрахунок сил УПА (збройних сил і теренового особового складу)[...] на 1.04.-23.07.1947" ⁷, який включає і підрахунок тих повстанців, котрі перебували на теренах Чехословаччини дорогою на Захід.

Частково описуваних подій торкаються документи радянських прикордонних військ, опубліковані у збірнику "Прикордонні війська СРСР. Травень 1945-1950". Згадки про рейд на Словаччину в 1946 році є в "Доповіді Управління Прикордонними військами Українського округу про становище на кордоні і результати бойової і службової діяльності частин в 1946 році" ⁸. Тут, до речі, цитується видана повстанцям інструкція "Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину". Про цей же рейд розповідає й інший документ — "Опис дій особового складу прикордонного ордену "Красной звезды" загону Українського округу з ліквідації банд" ⁹. В "Доповіді Управління прикордонних військ Укра-

¹ UPA in Western Europe. – New York–London–Paris, 1948. – С.7-9.

² UPA in Western Europe. – New York–London–Paris, 1948. – С.17-21.

³ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". Документи. – Львів–Нью-Йорк: Наукове товариство ім.Т.Шевченка, 1997.

⁴ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". Документи. – С.324.

⁵ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". Документи. – С.354.

⁶ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". Документи. – С.374.

⁷ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". Документи. – С.400-401.

⁸ Е. Соловьёв (ред.). Пограничные войска СССР, май 1945-1950: Сборник документов и материалов. – Москва, 1975. – С.328.

⁹ Е.Соловьёв (ред.). Пограничные войска СССР, май 1945-1950. – С.364.

їнського округу про становище на державному кордоні СРСР в 1947 році"¹ мова йде про перехід сотень УПА на територію Західної Німеччини. Цікаву інформацію містить "Донесення прикордонних військ Українського округу про пересування і дії банд"², яке розповідає про спробу сотень "Біра", "Хріна" й "Стаха" пробитися на Словаччину.

Ряд документів чеської армії та українського підпілля є, як уже вказувалося, в книзі Богуша Хньоупека "Бандерівці". Серед останніх найбільш цікаві – інструкція, написана Василем Галасою перед другим словацьким рейдом у 1946 році і адресована командирі рейдуєчого відділу під назвою "Друже Мирон"³; "Підсумковий звіт про пропагандивний похід відділів УПА на терени Чехословаччини від 6 по 22 квітня 1946 року (Витяги)"⁴; "Лист до Президента Чехословаччини Е.Бенеша"⁵, написаний також В.Галасою. Усі ці матеріали, за інформацією Хньоупека, потрапили до рук чехів разом із кур'єром, що перевозив їх до Баварії⁶. Василь Галаса, автор частини з цих документів, який, безперечно, був знайомий з іншими, підтвердив їх автентичність.

3

Серед неопублікованих матеріалів, що були використані для написання цієї роботи, найбільше документів авторові вдалося знайти в Центральному Державному Архів Вищих Органів Влади та Управління України у місті Києві. Це, перш за все, матеріали до висвітлення тактики повстанських рейдів: "Загальні основи партизанки"⁷ та "Партизанка"⁸. Обидва знаходяться в уже згадуваному фонді 3833, в першому описі, у справі 256 під назвою "Документи про будову і тактику УПА". Вони досить схожі за змістом і, очевидно, є просто різними редакціями однієї роботи, але на жодному з них не вказано авторства. Проте "Партизанка" датована 1944 роком і містить приписку "Затверджується до тимчасового вжитку в усіх відділах УПА. М.Д.Бученко, в.о. Шефа ГВШ З'єднань Україн-

¹ Е.Соловьёв (ред.). Пограничные войска СССР, май 1945-1950. – С.359.

² Е.Соловьёв (ред.). Пограничные войска СССР, май 1945-1950. – С.346.

³ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С. 54-58.

⁴ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.319-320.

⁵ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.329-330.

⁶ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С. 319.

⁷ Загальні основи партизанки // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.11-25.

⁸ Партизанка // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.129-150.

ської Повстанчої Армії"¹. У тому ж фонді, в справі "Відозви та звернення УПА", знайдено листівку "Чехи! Словаки! Вояки!"² (українською, чеською та словацькою мовами)³, розповсюджену українськими повстанцями під час другого словацького рейду. Та ж справа містить інструкцію, написану Василем Галасою для учасників першого рейду на Словаччину 1945 року. Її назва "Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину"⁴. Інструкція ця вже друкувалася (наприклад, у книзі П.Мірчука⁵ та в збірнику "УПА в світлі документів"⁶), але в скороченому вигляді. До того ж, не публікувався ніде додаток, написаний до неї 20 січня 1946 року, під назвою "Кличі до усного поширення й до написів на видних місцях"⁷. В іншому фонді того ж архіву "З'єднання західних груп Української Повстанчої Армії (УПА-Захід)" у справі "Пропагандистські матеріали референта пропаганди округу "Маківка" "Тустань"- "Аркадія" знаходимо багато матеріалів про підготовку повстанців до рейду 1945 року. Серед них і програма політичного вишколу повстанців⁸. В тому ж фонді авторові вдалося знайти цікавий підпільний журнал "Чин Зброї. Одноднівка командування УПА "Говерля" за 31.08.1946"⁹. Журнал містить статтю "Відгомін нашої боротьби за кордоном", в якій багато розповідається про наслідки рейдів на Словаччину в 1945-1946 роках.

Серед інших неопублікованих досі матеріалів хочеться відзначити звіт про переслуховування старшин УПА американською розвідкою¹⁰ з вересня 1947 року. Документ цей автор отримав від

¹ Партизанка // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.129зв.

² Див. додаток № 3.

³ Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк. 80-80зв, 181-182.

⁴ Василь Галаса. Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк. 183-185; Див. додаток №1.

⁵ Петро Мірчук. Вказ. пр. – С.301-305.

⁶ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Т.1. – С.145-150.

⁷ Василь Галаса. Кличі до усного поширення й до написів на видних місцях // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк. 185-185 зв. продовження цього документа: ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.63, арк.63. Див. додаток №2.

⁸ Пропагандистські матеріали референта пропаганди округу "Маківка" "Тустань" – "Аркадія" // ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.227зв-228.

⁹ Чин Зброї. Одноднівка командування УПА "Говерля" за 31.08.1946 // ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.69, арк. 33-40зв.

¹⁰ Eugene J.Kolb. Memorandum for the officer in charge (Ксерокопія) // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України (далі – В.р. ЛНБ). – Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 1-12 [фонд перебуває в стадії формування].

відомого дослідника повстанського руху Петра Содоля, переклад його здійснений Ярославом Антоняком. "Звіт" має 12 сторінок і, за твердженням Содоля, є неповним, очевидно, бракує вказаного на його першій сторінці рапорту "Про допит Зубченка"¹. Згадуваними у документі старшинами УПА, що давали свої свідчення американцям, були: сотенний відділу "Ударники-2" Михайло Дуда-"Громенко" (інше псевдо, яке згадується в звіті, — "Зиновій"), політвиховник цього ж відділу Лев Фугала-"Лагідний", бунчужний Іван Йовик-"Соколенко" та чотовий Михайло Озимко-"Залізник". Згадка про це переслуховування є в спогадах одного з його учасників — Івана Йовика². Він зазначає, що розмова з американцями, котра відбувалася при допомозі чотирьох перекладачів, тривала близько 5 годин³. Метою переслуховування було отримання більшої кількості інформації як про український визвольний рух загалом, так і про рейд повстанських сотень до Західної Німеччини зокрема. Проте, як видно із змісту документа, повстанці не завжди давали американцям достовірну інформацію. Інколи це зумовлювалося необізнаністю у справах, що сягали понад їх компетенцію (наприклад, чисельність УПА на Закарпатті). Певну ж інформацію вони, очевидно, свідомо приховували (жоден з опитаних не назвав свого справжнього імені чи імен свого командування); нічого не було сказано і про Головного Командира УПА Романа Шухевича, безперечно, відомого їм під псевдонімом "Тарас Чупринка", натомість називався відомий американцям Степан Бандера; не названо справжньої причини рейду на Захід.

Звіт із ще одного допиту прибулих в Німеччину бійців УПА, що відбувся 31 жовтня 1947 року, подає у своїй статті "Історія і наслідки одного документа" голова Центрального Представництва Української Еміграції Василь Мудрий⁴. Він зазначає, що був запрошений до допиту офіцерами американської розвідки як спеціаліст з українських справ. Крім нього, як фахівці з військових справ були запрошені колишній майор Любомир Макарушка і колишній член УПА Юрій Лопатинський. Звіт багато в чому повторює попередній, проте в деяких аспектах містить точнішу інформацію: тут докладно

¹ "Зубченко"-Гузар Василь, лікар-дентист Перемиського куреня УПА, учасник рейду на Захід.

² Іван Йовик. Нескорена армія. — Київ, 1995.

³ Іван Йовик. Нескорена армія. — Київ, 1995. — С.299-301.

⁴ Василь Мудрий. Історія і наслідки одного документа // Календар-альманах українського народного союзу на рік 1965. — Джерзі Сіті—Нью Йорк: "Свобода". — С.125-129

вказано причину переходу сотень УПА на Захід, командиром Української Повстанської Армії названо генерала "Тараса Чупринку".

4

Звичайно, що багато матеріалів про діяльність українських повстанців на території Чехословацької республіки містилися її архіви. Нещодавно, після розвалу цього державного утворення, більшість з них було передано, зважаючи на безпосередню дотичність документів до словацьких теренів, у Військово-Історичний Архів у Трнаві. Авторів цих рядків вдалося побувати там та використати знайдені матеріали для написання даної роботи. Документи, що стосуються досліджуваної теми, об'єднані в окремий фонд під назвою "Операція "Бандерівці". Характерною особливістю цього фонду є наявність матеріалів практично всіх військових частин Чехословаччини, залучених до боротьби з УПА протягом 1945-1947 років, а також сортування документів за принципом приналежності до тієї чи іншої військової частини.

Інформації про першу акцію УПА на Словаччині, згруповані в папку, присвячену діяльності військової частини "Само"¹, є досить мало, та й та дуже заплутана. Справа в тому, що в 1945 році чехословацька влада була абсолютно неготова до проведення антиповстанських акцій, і всі її дії характеризувалися певною хаотичністю. Додатково ускладнює з'ясування справи про цей рейд ще й факт, що тоді, як випливає з документів, фактично не проводилося поділу між відділами УПА і групами т.зв. Російської Визвольної Армії ("власівцями"), що також перебували у 1945 році на території Словаччини. Натомість дані, що стосуються 1946 року, є досить багатими, серед них достатньо матеріалів окремих частин, їх звіти про бойову діяльність та про пересування повстанських сотень. Поміж документів з 1947 року найцікавішими, на мою думку, є розвідувальні звіти про діяльність відділів УПА під час переходу на Захід². Вони охоплюють період з 12 липня до 29 вересня, тобто час найбільш напружених боїв між українськими повстанцями та чехословацькими силами. Надзвичайно велику цінність представляє папка №6, в якій зібрані усі накази командування "Теплице" за період від 18 липня до 20 жовтня 1947 року³. Серед матері-

¹ Vojensky Historicky Archiv (далі VHA). Фонд: "Operace "Banderovce", коробка 86, папка 416.

² VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148.

³ VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.3, п.6.

алів українського підпілля, що стосуються рейдів УПА Чехословаччиною, авторіві також вдалося знайти відому листівку "Чехи! Словаки! Вояки!"¹. Загалом, документи з цього архіву є досить цінним джерелом для висвітлення заданої теми, адже дозволяють докладно відтворити вдалу чи невдалу реакцію чехословацької влади на акції УПА.

Багато цікавої інформації, що стосується тематики рейдів УПА є в колекції документів "The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine" бібліотеки Торонтонського університету. Автор цих рядків отримав їх від професора Петра Потічного. Це, перш за все, звіти про акцію сотень УПА на Словаччині в 1946 році (вони, до речі, незабаром будуть опубліковані у 33 томі "Літопису Української Повстанської Армії", присвяченому Тактичному відтинкові "Лемко")². З цієї ж колекції походять чехословацькі слідчі документи Володимира Щигельського-"Бурлаки", які дуже докладно розповідають про рейд його сотні у 1947 році³.

5

Широко представлена тема рейдів УПА по території Чехословаччини в мемуарній літературі. Дуже ґрунтовними є спогади невідомого учасника повстанських акцій на цих теренах в 1945 році під назвою "Пропагандивний рейд УПА на Словаччину (З нотаток учасника рейду)"⁴, опубліковані вперше у журналі "До Зброї" в числі 1 за 1946 рік. Про цю ж подію розповідає репортаж лікаря УПА "Береста" (прізвище невідоме) "На Словаччину (З моєї хроніки про рейд куреня "Підкарпатського", під командою славної пам'яті майора Прута на Словаччину)"⁵, написаний спеціально для журналу Ста-

¹ ВНА. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.320, док.895, арк.1-2.

² Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині за час від 06.04.46 до 19.04.46 // The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library; Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. У-96, в часі від 06 квітня – 22 квітня 1946р. // The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library; Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. Мирона в часі від дня 06.04 до 23.04 46р. // The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

³ Protokol spisany dna 14 septembra 1947 s Wolodimirom Szczyhelskym, pseudo "Burlak". Utvar "Slovensko" // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Вох 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки".

⁴ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Т.1. – С.212-218.

⁵ Чорний Ліс. – 1948. – Ч.1-2 // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т.3. – С.167-176.

ніславівського Тактичного Відтинка УПА "Чорний Ліс". Більш епізодичними є спогади інших учасників цього рейду, зокрема, стрільців куреня "Підкарпатського" "Чубенка"¹, "Співака"² (прізвища невідомі), Григорія Костюка-"Вишневого"³. Цікаву інформацію про підготовку другого словацького рейду містять мемуари Марії Савчин, дружини Василя Галаси, "Тисяча доріг"⁴. Про цю ж акцію розповідає в своїх спогадах "Я вибрав собі один шлях" стрілець однієї з рейдуєчих сотень "Покірний"⁵.

Найбільше представлений спогадами рейд 1947 року. Серед цих мемуарів хочеться відзначити, перш за все, книгу командира сотні "Ударники-2" Михайла Дуди-"Громенка" "У Великому рейді"⁶, яка за стилем написання схожа на вже згадувані повстанські хроніки і містить велику кількість цінної інформації. Надзвичайно багато написано про рейд іншим вояком цієї сотні – булавним УПА Юрієм Борцем-"Чумаком", мемуари якого подані в цікавій формі документальних повістей та публіцистичних діалогів з читачем і чудово передають загальне тло, на фоні якого відбувався перехід сотень УПА на Захід⁷. Якщо книга командира цієї сотні є більш сухою у викладі матеріалу, то Борець подає його емоційніше, що інколи дозволяє краще зрозуміти ті чи інші моменти описуваних подій. Цікаві спогади під назвою "За 99 днів від Перемишля до Пассав" залишив також чотовий цієї сотні Михайло Озимко-"Залізник"⁸. Про книгу спогадів ще одного вояка сотні "Громенка" – бунчужного Івана Йовика-"Соколенка" вже згадувалось у цій роботі. Дуже цінними є книга Івана Дмитрика "Записки укра-

¹ Вістун "Чубенко". Сотня командира "Гамалії" та "Пирога" // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т.19. – С.64-72.

² Ст. вістун "Співак". В рядах "Підкарпатського" куреня // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.19. – С. 73-94.

³ Григорій Костюк ("Вишневий", "Незломний"). Рейди Підкарпатського куреня під командою "Пруга" 1945 року // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.19. – С. 96-125.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Львів-Торонто, 1995. – Т.28.

⁵ Микола Дупляк (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів колишніх вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини. – Нью-Йорк, 1999. – Т. 2. – С.139-149.

⁶ Михайло Громенко. У Великому рейді. – Мюнхен: До Зброї, 1956; також Михайло Громенко. У Великому рейді. – Львів: Атлас, 2000.

⁷ Юрій Борець. Рейд без зброї. УПА на Заході. – Українська видавнича спілка у Великій Британії, 1982; також: Юрій Борець. З найкращими. – Київ: Наукова думка, 1992; Юрій Борець. У вирі боротьби: Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948). – Київ: Наукова думка, 1993; Юрій Борець. За Україну, за її волю. – Видавництво: Світ поліграфії, 1998; Юрій Борець. Шляхами лицарів ідеї і чину.[Без місця і часу видання].

⁸ Вісті комбатанта. 1968. Ч.1. – С. 29- 35; 1970. Ч.1. – С.25-30; 1971. Ч.2. – С. 38-46.

їнського повстанця. В лісах Лемківщини" та дещо повніші за змістом мемуари ройового Івана Гарасиміва-"Палія" "З юнацьких мрій – у ряди УПА"¹, обидві книги є чи не єдиними джерелами до висвітлення історії рейду сотні Романа Гробельського-"Бродича". Суттєвим доповненням до документальних даних, що розповідають про перехід на Захід сотні "Бурлаки" є спогад Володимира Дашка-"Марка" "Від Перемишля до Жиліни"².

Решта спогадів, використаних для написання роботи, є більш епізодичними. Це, зокрема, спогади Петра Гойсана-"Ворони"³, Осипа Галабуда-"Соловія"⁴, Степана Явірницького-"Березного"⁵, Павла Охоти-"Остапа"⁶, Федора Куцого-"Прута"⁷, Івана Оліяра-"Кума"⁸, Володимира Гулкевича-"Рубача"⁹, стрільців "Королика"¹⁰, "Тучі"¹¹, "Романа"¹², прізвища яких невідомі. Частково про розглядувану проблематику згадують у своїх спогадах, що побачили світ нещодавно, й Іван Кривуцький¹³ та Анна Карванська-Байляк¹⁴.

Дуже цікаві спогади вдалося записати авторові цих рядків від Василя Галаси ("Назар", "Орлан", "Зенон Савченко", "Дніпровський", "Чорноморський") – Заступника Крайового Провідника ОУН на Закарпатті та політичного референта цього краю, тобто людини, що безпосередньо була причетна до підготовки і проведення всіх трьох рейдів на терени Чехословаччини¹⁵. Саме у В.Галаси вдалося, врешті, з'ясувати важливі передумови переходу сотень УПА на Захід,

¹ Іван Гарасимів. З юнацьких мрій – у ряди УПА. (Спогади ройового УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто-Львів, 1999. – Т. 29.

² Вісті комбатанта. – 1970. – Ч.1. – С.31-38.

³ Богдан Гук (ред.). Закарзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава: Тирса, 1994. – Т.1. – С.69.

⁴ Богдан Гук (ред.). Закарзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава: Тирса, 1994. – Т.1. – С.27-35.

⁵ Богдан Гук (ред.). Закарзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава: Тирса, 1996. – Т.2. – С.243-244.

⁶ Богдан Гук (ред.). Закарзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава: Тирса, 1996. – Т.2. – С.105-115.

⁷ Богдан Гук (ред.). Закарзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава: Тирса, 1997. – Т.3. – С.280.

⁸ Богдан Гук (ред.). Закарзоння. Спомини вояків УПА. – Варшава: Тирса, 1998. – Т.4. – С.222-245.

⁹ В.Гулкевич. Епізод одного рейду сотні УПА командира Громенка. Машинопис // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Рейди відділів УПА". – С.1-14.

¹⁰ Петро Мірчук (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів. – Нью-Йорк, 1957. – С. 251-255.

¹¹ Петро Мірчук (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів. – С. 295-298.

¹² Петро Мірчук (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів. – С. 289-293.

¹³ Іван Кривуцький. "Де срібнолентий Сян пливе." – Київ: Брама, 1999.

¹⁴ Анна Карванська-Байляк. Во ім'я Твоє (Мережане життям). – Варшава: Український архів, 1999.

¹⁵ Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. Рукопис. Записав В.В'ятрович 3 січня 1999 року у місті Дубляни від Галаси Василя, 1920 року нар. // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Василь Галаса". – С.1-20.

про які до того не було жодної згадки у публікаціях щодо цієї теми. Пізніше він оформив подану інформацію у статтю під назвою "Рейд відділів УПА із Закерзоння в Західну Європу 1947 р."¹. Ласкаво погодилася з'ясувати ряд незрозумілих моментів в історії рейдів УПА й Ірина Камінська-Тимочко, в минулому "Христя" – провідниця надрайону ОУН в західній Лемківщині .

6

Важливу інформацію до розглядуваної теми було взято з періодики української націоналістичної еміграції 1946-1950 років, а саме із журналів Закордонних Частин ОУН "Визвольна політика", "На Сторожі", "Сурма", видання ЗП УГВР "До Зброї" та Організації Оборони Чотирьох Свобід України "Вісник". У згаданих виданнях особливо цінним для автора були огляди закордонної преси того часу, в яких вдалося знайти також багато згадок про УПА. Власне ця інформація, зважаючи на недоступність для автора закордонної преси тих років, стала основою до написання розділу "Західна преса про УПА". Окрім того, цей розділ поповнювався за рахунок інформації, поміщеної в підпільному журналі, що видавався на Закерзонні під назвою "Інформативні Вісті"². Огляд повідомлень закордонної преси про УПА містить також журнал "Вісник" з 1987 року³, присвячений сороковій річниці рейду відділів УПА на Захід. Проте в ньому є ряд суттєвих упущень, зокрема, деякі газетні статті подаються без посилання на час виходу газети в світ. Копії кількох статей автор отримав від Петра Содоля – це публікації в іспанських газетах "Пueblo"⁴, "Мадрид"⁵, голандській "Троцед Блад"⁶ та американській "Детройт Ньюз"⁷. Для написання роботи автор мав намір використати також чехословацьку пресу, проте вдалося знайти у львівських бібліотеках лише неповну підшивку за 1947 рік органу Комуністичної партії цієї країни "Руде

¹ Василь Галаса. Рейд відділів УПА із Закерзоння в Західну Європу. Машинопис. Лютий 1999 // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Василь Галаса". – С.1-13.

² Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т.16. – С.199-377.

³ Світова преса про УПА // Вісник. – 1987. – Ч.7. – С. 393-397; також: Чужа преса про революційні рухи в Україні // Вісник. – 1987. – Ч.8. – С.475-479.

⁴ Se arercan a la frontera de Baviera seis mil hombres armados del movimiento Ucraino de Resistencia // Pueblo. 1947. 1.10; також: Partisanos contra los Soviets // Pueblo.1947.4.10.

⁵ El peligro de una Alemania roja // Madrid.1947.18.10

⁶ De U.P.A. het Oekrainse Opstandelingen-Leger in West-Europa // Trocede Blad. 1947.27.09.

⁷ Polish War Leader Slain. Ukrainian Army Blamed in Killings // The Detroit News. 1947.30.03.

право", номери якого, особливо за липень-серпень того року, друкують багато інформації, хоч і дуже тенденційної, про боротьбу з відділами УПА.

На жаль, тема рейдів УПА чехословацькими теренами є досить бідно представлена фотографічними матеріалами. Пояснюється це умовами підпільної боротьби українських повстанців, відсутністю відповідної техніки та вимогами конспірації. Але, попри все, маємо ряд фотографій з рейду сотні "Бурлаки", донесених в Німеччину тими стрільцями відділу, яким вдалося пробитися з оточення. Дуже цікавими є дві світлини сотні "Громенка", зроблені незабаром після прибуття її до американської зони окупації Німеччини. Цінні фотоматеріали про боротьбу чехословацької армії та служби безпеки з повстанцями містить, згадувана у попередньому розділі, книга Франтішека Кауцького і Ладіслава Вандурека.

Отже, як видно із наведеного матеріалу, джерельна база досліджуваної проблематики є достатньо великою. Сподіваюся, це стане додатковою запорукою об'єктивності пропонованого читачам дослідження.

Розділ третій

Тактика повстанських рейдів

1

Століття, що минуло, ввійде в історію як, перш за все, століття двох світових воєн, участь в яких брали мільйони людей з різних держав. Роль одиниці, окремого вояка, зводилася у них майже до нуля, усе вирішували велетенські маси військ і озброєнь. Поряд з тим, саме в наш час небувалого розвитку набула й інша форма боротьби — партизанська. Вона навпаки базувалася на діях незначної кількості вояків і вимагала від кожного з них високої професійності та, що не менш важливо, ініціативи в її застосуванні. Партизанська тактика давала змогу успішно протистояти переважаючим кількісно і технічно військам, а тому стала основою бойових дій більшості національно-визвольних рухів, які не могли розраховувати на паритет у боротьбі з ворогом. Як приклад можна згадати успішну війну арабів проти турецького поневолення під керівництвом всесвітньовідомого практика і теоретика партизанки Лоуренса Аравійського; дії ірландських повстанців у боротьбі з англійцями, що розгорнулася після 1919 року; антиколоніальні війни в Індонезії, Індокитаї та Африці, котрі з особливою силою розгорілися у другій половині нашого століття та, звичайно, хронологічно найближчі до нас події російсько-чеченської війни.

Мао Цзе Дун, лідер комуністів Китаю, партизанські загони котрих значно посприяли їх перемозі в громадянській війні у 1949 році, вказував у своїй книзі "Партизанська боротьба", що "тактика партизанської війни повинна опиратися на елементи ініціативи, рухливості, планування і зачіпних дій в достосуванні до положення ворога, властивостей терену, комунікаційних засобів, атмосферних умов, сили партизан і населення в окресленому часі і місці, на елементі маневрування, тобто униканні сильних місць ворога і атакуванні слабих, забезпеченні собі свободи удару та відступу, даванні боїв коротких, зі скорим вислідом, як теж на діянні згідно з принципом: відступати, коли ворог атакує, непокоїти його,

коли він відпочиває, вдаряти на нього, коли він вичерпаний та переслідувати його, коли він відступає”¹.

Безперечно, тактика партизанської війни є дуже відмінною від тактики частин регулярної армії і, якщо порівнювати, то перша з них є найбільш схожою до дій десантних чи диверсійних частин другої. Як уже зазначалося, в своїх діях партизани стикаються, в основному, з ворогом, що переважає їх в кількісному відношенні та технічному забезпеченні, тому їх завданням — не дати йому використати ці переваги, натомість застосувати свої: несподіваність, конспірація, рухливість. Учасник українського визвольного руху “Ратник” (прізвище та ім’я невідомі) у своїй праці “Основи тактики повстанських (партизанських та боївкарських) відділів” вказував, що їх недоліками є те, що вони, зазвичай, малі, слабше вишколені, по-різному озброєні та не мають фахово вишколеного старшинського складу. Проте ці недоліки зрівноважують цілий ряд психологічних переваг партизан щодо регулярної армії: кращий моральний стан (відвага, завзяття, ризик, посвята), ідейність (знають, за що борються, і свідомо готові піти заради цього на смерть) та, врешті, й готовність до екстремальних умов (холод, голод тощо). “Крім величезної кількісної переваги, — пише він далі, — ворог має над повстанськими відділами ще й таку ж велику технічну перевагу (важку зброю піхоти, артилерію, танки, літаки). Щоб могли цю колосальну технічну перевагу ворога бодай частково зрівноважити, партизани діють малими відділами у важко прохідному терені, використовуючи для своїх дій всі природні перешкоди: і ніч, і, на велику скалю, маневр і рух. В той спосіб вони не дають використати проти себе цієї технічної переваги. Вони стараються представити для ворожої техніки цілі, які легко губляться в терені, швидко зникають, до яких не дібратися важкою зброєю”².

Партизанська війна як особливий вид тактики стала основою бойових дій українського національно-визвольного руху 1940-1950-х років. Вказуючи на цей факт, відомий ідеолог і публіцист воюючої України Петро Федун-“Полтава” наголошував, що така форма боротьби — єдино можлива в Радянському Союзі³. “При нерівності

¹ Цитується за: Петро Мірчук. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. — С.267-268.

² Ратник. Основи тактики повстанських (партизанських та боївкарських) відділів [Машинопис. Без місця і року видання] // Домашня колекція історика і фольклориста Григорія Дем’яна у Львові. Група документів, спогадів, підпільних видань та інших матеріалів ОУН і УПА. Папка “Матеріали про ОУН і УПА, знайдені в Сколівському районі Львівської області”. — С.2-3.

³ Петро Полтава. “Кілька завваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі “Голосу Америки” для Советського Союзу” // Петро Полтава. Збірник підпільних писань. — Мюнхен: До Зброї, 1959. — С.218.

сил, — читаємо у його статті "Елементи революційності українського націоналізму", — не може бути мови про боротьбу одверту, фронтову[...]. Всякий одвертий виступ українського народу в мирних умовах окупант був би в стані здушити без більших труднощів. Щоб добитися деякого вирівняння сил, український націоналізм примінює метод підпільної боротьби[...]. Ворог-окупант знає удари і не знає, хто ці удари йому наносить[...], що варті в такому випадку всі загони окупанта, його тюрми, його прокуратури, його НКВД" ¹.

Українські партизани, бійці відділів УПА, розвивали свою тактику боротьби в боях з двома найсильнішими силами того часу — нацистською Німеччиною та Радянським Союзом, для цього вони використовували як власний досвід (з часів підпілля УВО і ОУН проти Польщі), так і кращі здобутки світової воєнної науки. В результаті повстанці піднесли своє мистецтво партизанської війни до такого високого рівня, що це змушені були визнавати навіть їх вороги. Йона Лірой, учасник польських та радянських антиповстанських акцій в другій половині 1940-х років, вказував, що "тактично повстанці УПА були кращими і зручнішими, ніж найкращі советські партизани в часи Другої світової війни" ².

Загалом, вояки УПА практикували використання різноманітних форм збройних партизанських дій — це засідки на з'єднання ворожих військ, напади на населені пункти, саботажі, атентати проти окремих представників окупаційної влади та рейди повстанських відділів по неопанованих теренах. Останні були одним з найскладніших, але, незважаючи на це, найбільш вживаних засобів боротьби. Автори колективної праці "Історія України. Курс лекцій" вказують, що тільки восени 1944 року УПА провела 800 рейдів ³, які, до речі, як вид тактики використовувалися українськими націоналістами задовго до створення УПА. Наприклад, Петро Мірчук у своїй книзі "Нарис історії ОУН" розповідає про рейд групи в складі 50 бойовиків Української Військової Організації в жовтні 1922 року, що проходив теренами теперішніх Тернопільської та Львівської областей ⁴, а також аналогічну акцію

¹ Петро Полтава. "Кілька завваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі "Голосу Америки" для Советського Союзу" // Петро Полтава. Збірник підпільних писань. — С.158-159.

² Справжня народна армія // Шлях перемоги.1967.19.07. — С.2.

³ Станіслав Кульчицький (ред.). Історія України. Курс лекцій. — Київ, 1992. — Т.2. — С.339.

⁴ Петро Мірчук. Нарис історії ОУН. — Мюнхен-Нью-Йорк-Лондон, 1968. — Т.1. — С. 29.

оунівської групи "Вовки" під командуванням Василя Макара-"Сіроманця" в 1936-1937 роках¹.

2

Військова енциклопедія подає таке визначення рейду: рейд – це швидке пересування і бойові дії у ворожому запіллі військових частин або партизанських загонів; пересування здійснюється за наперед визначеним маршрутом і має на меті нанесення ударів по живій силі ворога, руйнацію об'єктів запілля, організацію і підтримку партизанського руху². Автори книги "Війна у ворожому запіллі", присвяченої діяльності радянських партизан, вказують, що партизанський рейд є, до того ж, сукупністю боїв, диверсійно-розвідальної роботи, що проводиться в процесі пересування, коли партизанські формування відходили на довгий час з районів своїх баз або залишали їх взагалі³.

Зважаючи на те, що вся діяльність УПА зводилась до дій у ворожому запіллі, Роман Шухевич-"Чагар" у своїй статті "Про рейди" вказує: "В наших повстанських умовах рейдом будемо називати маневрування тільки в теренах, дотепер не опанованих нашим повстанським рухом, де немає для нас харчових і санітарних баз, де при перемаршах і квартируванні треба приймати окремі заходи обережності"⁴. Він наголошує, що рейди УПА переслідують, перш за все, "цілі політично-пропагандивні, й щойно на другому місці стоятимуть бойові цілі, які є тільки доповненням до політичних завдань"⁵. Як зазначає у своїй праці "Повстанська армія: тактика боротьби" Сергій Ткаченко, саме рейди були основним видом бойової пропаганди Української Повстанської Армії протягом всього часу її існування⁶.

З точки зору бойової доцільності, за словами колишнього політвиховника УПА Миколи Фриза-"Вернигори", рейди застосовувалися для розпорошення повстанських відділів з метою не дати ворогові провести проти них концентрованого наступу⁷. До-

¹ Петро Мірчук. Нарис історії ОУН. – С.455.

² Советская военная энциклопедия. – Москва, 1979. – Т.7. – С.94.

³ А.Котеленец. Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной Войны. – Москва, 1974. – Т.1. – С.168.

⁴ Повстанець. – Ч.4. – 1946 // Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т.1. – С.211.

⁵ Повстанець. – Ч.4. – 1946 // Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т.1. – С.211.

⁶ Сергей Ткаченко. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Москва-Минск, 2000. – С. 173.

⁷ Микола Вернигора. Про рейди УПА // УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – С.70.

слідник визвольного руху Лев Шанковський з цього ж приводу зазначав: "Рейдування відділів УПА було сполучено з реорганізацією УПА, що вона тоді переходила згідно з наказами Головного Командування УПА. Для існування більших з'єднань УПА, навіть куренів, не було умов у підбольшевицькій дійсності. Курені УПА переорганізовувалися у відділи і підвідділи. Кожний відділ (більш-менш силою сотні) і підвідділ (в силі чоти) отримали свої числа і терен дій. У цьому терені відділи і підвідділи мали створити свою базу дій, а поза тим застосовувати рухливу маневрову тактику, можливо, уникати одвертих боїв, але постійно тримати ворога в напруженні. Відділи і підвідділи вже були зорганізовані й вони відходили на нові терени свого осідку, часом дуже віддалені від первісного терену дій, виконуючи пропагандивний рейд уздовж вказаного маршруту"¹. Інший відомий історик УПА Петро Мірчук виділяв такі тактичні завдання для рейдів: відвертати увагу ворога від осередків УПА, провокуючи його до погоні; нищити по дорозі його малі відділи, адміністрацію, не дати зіштовхнути повстанців виключно до оборони і тримати ініціативу в своїх руках². І, звичайно, найголовнішим бойовим завданням рейдів було проведення акцій в теренах, де ворог не очікує появи повстанських відділів³.

Зиновій Соколюк-"З.Семенів" називав такі тактичні причини розвитку рейду як форми боротьби: "По-перше, на теренах України, неохоплених діями підпілля, треба було спопуляризувати наші визвольні ідеї й закріпити їх у народі. Це завдання могли виконати тільки рейдуючі відділи УПА. Для цього не вистачало лише літератури, листівок, закликів, чи навіть праці поодиноких законспірованих підпільників. Жива сила у формі бойового відділу своєю організованістю, поведінкою, бойовими пропагандивними акціями чи обороною населення мала б документувати вірність ширеним ідеям, висловлювати бажання народу, а теж показати своє справжнє обличчя й тим доказати брехливість ворожої пропаганди, яка всіма можливими засобами старалася оплюгавити наше підпілля. По-друге – деякі терени України були аж занадто виставлені на нищівну політику займанців, а тому оборона населення[...] належала до завдань УПА[...]. По-третє – повстанські відділи не могли

¹ Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С. 738.

² Петро Мірчук. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – С. 126.

³ С.Хмель. Вказ пр. – С. 103.

"засиджуватися" на одному місці. А тим самим підпадати під все більшу контролю ворога"¹.

Окрім згадуваних аспектів, політично-пропагандистського та бойового, слід відзначити ще важливість рейдів в аспекті психологічно-виховному. "Рейди, — пише з цього приводу Микола Фриз-Вернигора", — були знаменитою школою для військового, політичного й виховного вишколу бійців і командирів, змушували їх примінювати щораз нові методи й тактичні прийоми та збагачували досвід повстансько-підпільної боротьби. Вони скріплювали переконання, що в усяких умовах і в кожному терені боротьба з ворогом є можливою"². "Практика довела, — писав Зиновій Соколюк-"З.Семенів", — що частини, які вернулися з рейду, своїми моральними й бойовими вартостями стояли помітно вище від відділів, що не рейдували. Рейдування спаює учасників почуттям тісної дружби й взаємної виручки, загартовує їх на особливі фізичні невігоди й розвиває в них орієнтаційний змісл. Постійний риск особливо розвиває в учасників рейду особисту відвагу"³.

Залежно від того, на якому з аспектів (бойовому чи пропагандистському) робився наголос в час проходження рейду, відомий аргентинський публіцист, автор званої в світі книги про УПА "Повстанці за залізною завісою", Енріке Мартінез Кодо виділяв два типи рейдів: бойові та пропагандистські. Метою першого є посяти тривогу серед ворожого війська, внести нервове напруження, послабити його не тільки фізично (знищенням його живої сили та техніки), але й морально⁴. Пропагандистські рейди були націлені на підсилення авторитету повстанців у цивільного населення через поширення серед нього ідей визвольного руху. Сергій Ткаченко вказує, що вони покликані були реалізувати наступні завдання:

- а) популяризувати український визвольний рух;
- б) створити антиурядові настрої серед широких мас населення;
- в) створити умови для активізації повстанських сил⁵.

Важливим завданням пропагандистських рейдів, на думку Кодо, була також контрпропаганда, тобто протистояння ворожій пропаганді. Саме своїми акціями вояки УПА повинні були довести

¹ З.Семенів. Рейди УПА та їх значення // До зброї. — 1952. — Вип.16. — С.1.

² Микола Вернигора. Вказ. пр. — С.70.

³ З. Семенів. Рейди УПА та їх значення // До зброї. — 1952. — Вип.16. — С.4.

⁴ Enrique Martinez Codo. Вказ пр. — С.255.

⁵ Сергій Ткаченко. Вказ пр. — С. 266.

брехливість радянських агітаторів, що зображали їх як "вислужників Гітлера", "німецько-українських буржуазних націоналістів", саме завдяки пропагандистам народ повинен був побачити в повстанцях своїх захисників, своїх синів, що борються за його і свою свободу. "Пропагандистські акції, — зазначає Кодо, — вимагали від вояків високих якостей, як у військовому, так і в психологічному та інтелектуальному аспектах, адже необхідно було проводити пропагандистські заходи, часто з іноземною аудиторією, яка потребувала доведення думки про необхідність незалежності українського народу"¹.

3

Рейди проводили різні військові одиниці УПА. Так в 1943-1944 роках, тобто в час найбільш масового розвитку збройної повстанської боротьби в Україні, відомі випадки рейдування таких великих з'єднань як курені. До прикладу, в червні 1943 року в розвідувальному донесенні радянських партизан є згадка про рейд в Київську область повстанського куреня чисельністю 500 осіб²; в другій половині жовтня того ж року на терени Житомирщини рейдує частина УПА в силі шести сотень³; у відомому Карпатському рейді брали участь три сотні куреня "Свєгена"⁴ та інші. Згодом, починаючи з 1945 року, в зв'язку із вже згадуваною реструктуризацією УПА, рейди проводили вже, в основному, сотні або й менші повстанські відділи. Роман Шухевич у своїй статті наголошував, що найбільш придатною до рейду бойовою одиницею є чота, тобто відділ, що складався приблизно із сорока бійців. Доводячи цю тезу, Шухевич вказував, що в новій окупаційній дійсності, зважаючи на велику насиченість терену ворожим військом, повстанцям слід більше розраховувати на маневрування поміж ним, ніж на можливість пробитися силою свого вогню. Саме чота в такій ситуації є для рейдів оптимальною бойовою одиницею, адже "силою своєї скорострільної зброї зможе вона, на випадок потреби, ви-

¹ Сергей Ткаченко. Вказ пр. – С.225.

² Розвідувальне зведення Українського штабу партизанського руху від 9.07.1943р. // Володимир Сергійчук. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1996. – С.84.

³ Микола Лебедь. УПА. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С.94.

⁴ Е.Соловьёв (ред.). Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне. 1942-1945. Сборник документов и материалов. – Москва, 1976. – С.691-699.

битися з ворожого оточення, а рівночасно легко законспірувати їй свій рух і місце постою”¹.

Щодо найкращої пори року для партизанських рейдів, то це осінь. Короткі дні, довгі, ще не холодні ночі, коли й проводились в основному марші, дозволяли повстанцям непомітно для ворога долати великі відстані. Найбільш непридатними для рейдів є зима (холодні ночі, брак відпочинку в належних умовах) та весна (довгі дні, рідкий ліс)².

Важливим етапом у проведенні рейдів, від якого чи не найбільше залежить їх ефективність, є підготовка. “Командир повстанського з’єднання, отримавши наказ до рейду, — читаємо про цей процес у Хмеля, — повинен на карті або за допомогою місцевих людей (якщо такі є у відділі) визначити маршрут рейду. При визначенні шляху він вибирає таку дорогу, яка б максимально гарантувала безпеку маршу[...]. Перед розплянуванням шляху маршу командир розвідує ворога: його розташування, сили, склад, забезпечення, озброєння тощо. Після того визначає час вимаршу та перемаршу, порядок просування, склад і спосіб забезпечення, зв’язок, умовні знаки і сигнали, видає розпорядження на випадок заскочення, подає місце збору на випадок розпорошення”³. Крім того, в обов’язки командира рейдуючого відділу входить підбір людей для виконання такого завдання, при цьому основна увага зосереджувалася на фізичному стані бійців. До участі в рейді бралися виключно здорові, фізично витривалі люди, що можуть робити щоденні багатокілометрові марші⁴. Велику увагу в часі підготовки приділяли й пропагандистській роботі, а тому ще одним обов’язком командира було подбати, щоб при частині був фаховий пропагандист, який зможе контролювати усю роботу у цьому напрямі в час рейду. В принципі, його обов’язки міг брати на себе і командир відділу (часто за відсутністю фахівців так і бувало), але це робити не рекомендувалося, так як додаткове навантаження могло негативно відбитися на боєздатності частини. До політичної підготовки відділу належав також збір потрібного пропагандистського матеріалу та політичний інструктаж бійців безпосередньо перед вимаршем⁵. Відповідальними за забезпечення повстанців такого роду літературою були місцеві осередки пропаганди ОУН. В “Інструкції в справі роз-

¹ Чагар. Вказ. пр. – С.211.

² С.Хмель. Вказ. пр. – С.108.

³ С.Хмель. Вказ. пр. – С.103.

⁴ Чагар. Вказ. пр. – С.212.

⁵ Чагар. Вказ. пр. – С.211-212.

повсюдження літератури" Крайового Осередку Пропаганди ОУН на Західноукраїнських Землях від 28 вересня 1944 року читаємо з цього приводу: "Забезпечувати відділи УПА та самооборонні кущі всякою літературою, що в нас появляється. Літературу відділи УПА зобов'язані розповсюджувати в часі рейдів між населенням"¹.

Характерними рисами повстанського рейду були скритність та рухливість. Для конспірації вирішальну роль відіграло збереження таємниці рейду. "Кожен борець, — наголошує Шухевич, — мусить дуже суворо зберігати військову таємницю, пам'ятаючи, що кожне зайве, неконспіративне слово може згубити цілий відділ, а з ним і його особисто. Ні одного слова про місця постою, напрям маршу, озброєння, чисельність відділу, не зраджувати псевд командирів, ні вищих зверхників"². Друга характерна риса рейду — мобільність — власне й гарантувала його збереженість, а тому повстанці зупинялися якомога менше. Як вказує Ткаченко, швидке пересування було головним тактичним принципом рейдів: "Рейдуючі відділи УПА з'являлися там, де їх менше всього очікували. Як тільки ворог направляв в цей район свої сили, повстанці зникали і з'являлися знову вже в кількох десятках кілометрів від попереднього місця"³.

Відстань між місцями постою складала не менш, як 15 кілометрів, за даними чеського автора Вацлава Славіка, бували й безперервні марші на 50 кілометрів⁴. Поряд з тим, для збереження сил відділу в час маршу, робилися великі і малі зупинки. Малі зупинки тривалістю 10 хвилин були через кожних 50 хвилин руху, крім першої, яка робилася за півгодини маршу, щоб вояки могли поправити на собі все, що спричиняє звуки, а також одяг і взуття. Довший відпочинок давався після проходження 15-20 кілометрів, його тривалість становила від півтори до двох годин⁵.

4

Взагалі, кожен рейд можна умовно поділити на три складові частини: марш відділу, його квартирування (постій), акції.

Як уже згадувалося, план маршу складав командир частини, при цьому він повинен був проходити так, щоб минати: головні

¹ Інструкції в справі розповсюдження літератури // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.97, арк.4.

² Чагар. Вказ. пр. — С.213.

³ Сергей Ткаченко. Вказ.пр. — С. 172.

⁴ Vaclav Slavik. Вказ. пр. — С.24.

⁵ Партизанка // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.139-140; також: Загальні основи партизанки // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк. 12зв.

шляхи, якими здійснюється рух ворожих військ і якими користується цивільне населення, оселі, де перебувають ворожі гарнізони, або які розміщені близько від районних центрів та ворожих скупчень, лісові галявини, яруги, дороги, броди та мости¹.

Для проходження маршу відділ поділявся на такі частини: забезпечення, що складалося з передньої та задньої охорони і розшуків (розвідки) — разом від 1/3 до 1/9 відділу, залежно від загроженості терену ворожим військом, та основна група². Під час просування відділу між цими двома його частинами утримувався безпосередній зоровий зв'язок.

Рух відділу повинен бути рівномірним, а тому на чолі колони ставився вояк, завданням якого було регулювати темп маршу. У випадку, коли марш відбувався вночі, практикували взаємне тримання за одяг або за мотузку, також, для полегшення слідування за попереднім в колоні, на спини причіплявся шматок білого паперу чи тканини³. При раптовій зміні напрямку маршу ставилася стійка, що вказувала, куди рухатися далі⁴.

Розшуки проводили перевірку дороги та збір інформації про околиці, рухаючись попереду відділу. Це давало змогу повстанцям уникати несподіваних зустрічей з ворогом. Вслід за ними рухалася передня охорона, відстань між нею і основною групою становила вдень 300 метрів, вночі — 100 метрів. Охорона повинна була, при зіткненні з ворогом, вогнем стримувати його до тих пір, поки не розгорнеться до оборони решта відділу. Задня охорона пересувалася за основною групою, зберігаючи таку ж дистанцію, що й передня. Головним завданням для неї було прикриття частини в разі відступу, крім того, вона виконувала роль чат під час постоїв.

В основному марші відбувалися вночі. "Зрозумілою річчю є, — писав з цього приводу Р.Шухевич, — що просування частин може відбуватися тільки вночі, а вдень — тільки в лісних околицях, де не можна сподіватися зустрічі ані з ворогом, ані з цивільним населенням"⁵. Крім того, при пересуванні відділу застосовувалися й додаткові маскувальні засоби. Так "Ратник" у своїй стат-

¹ С.Хмель. Вказ. пр. — С.103.

² Партизанка // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.143; також: Загальні основи партизанки // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.13.

³ Загальні основи партизанки // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.12 зв.

⁴ Партизанка // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.256, арк.140.

⁵ Чагар. Вказ. пр. — С.213.

ті застерігав, що велику увагу слід приділяти одягу повстанців, який в жодному разі не може бути яскравого кольору, а навпаки – повинен бути вилялого зеленого або сірого кольорів¹. Для дезорієнтації ворога вояки УПА часто використовували його однострої. В звіті про рейд на Схід, на терени Центральної України, одного з повстанських відділів у травні 1943 року читаємо: “Від старої границі Польщі та ССРСР командир відділу вирішив йти законспіровано, а подекуди навіть під маркою червоних партизан”². В радянському документі з червня того ж року вказується: “Коли вони [бійці УПА – В.В.] отримали завдання рухатися по вищезгаданому маршруту [в напрямку на Київ – В.В.], їм було вказано за кордонами Західної України розмовляти по-російськи, носити червоні стрічки по лівому боці головного убору і видавати себе групою місцевих партизан”³. Таким чином, повстанцям вдавалося без значних боїв проникати далеко в райони Наддніпрянщини і проводити там відповідну пропагандистську роботу. Цей же прийом використовувався часто ними і при рейдах по польських чи словацьких теренах.

Значні зусилля спрямовувалися на те, щоб приховати власне рух повстанського відділу. В цьому бійцям УПА вдалося досягнути високої майстерності. Ось як описує марш сотні Володимира Щигельського-“Бурлаки” Вацлав Славик: “Його група з п’ятдесяти осіб [так в тексті, а насправді на той час вона нараховувала понад 80 вояків – В.В.] переходила так, що залишала сліди, ніби пройшло троє людей[...]. Вночі, босі, вони прослизали через наші становища у формі довгої змії, тримаючись за руки, при необхідності повертаючи праворуч чи ліворуч, або ж рухалися назад, звиваючися, як змія. До наших становищ вони завжди були звернені найвужчим профілем”⁴.

В разі, якщо зустрічі з ворогом рейдуючому відділу не вдалося уникнути, основним завданням командира було якнайшвидше розгорнути вояків до оборони і не дати ворогу зайняти вигідне становище. Завдавши поразку ворогові, повстанці збирають тро-

¹ Ратник. Вказ. пр. – С.11.

² ЦДАВОВУ. Ф.3838, оп.1, спр.3, арк.12.

³ Доповідна записка партизанського розвідника про діяльність українських націоналістів. 16 червня 1943 року // Володимир Сергійчук. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1996. – С.77.

⁴ Vaclav Slavik. Вказ. пр. – С.25; про це також див.: Bohuš Chloupek. Вказ. пр. – С.386.

феї та негайно відмаршовують. Коли відділ наткнеться на більшу силу, командир розгортає його так, щоб він був спроможний вести кругову оборону, при цьому посилює крила скорострільною зброєю. Коли дозволяють теренові умови, дається наказ про відступ, при цьому поступово, кожна зокрема, відходять чоти основної групи, а задня охорона продовжує вести вогонь, прикриваючи відступ. При несприятливих теренових умовах, відділ продовжує оборону до присмерку, коли повстанці під покровом ночі зможуть організовано відступити¹.

При зіткненні з ворогом повстанці часто використовували і психологічні методи тиску на нього. "Вогонь відділів УПА, — писав з цього приводу Богуш Хньоупек, учасник боїв з повстанцями на теренах Чехословаччини, — був коротким, але могутнім. Стріляли одразу всі, вогонь супроводжувався не менш могутнім криком вояків. Таким чином вони намагалися залякати і розкласти наші загони, що, врешті, досить часто їм вдавалося"².

5

Значна увага приділялася і вибору місця постою для відділу. Вимогами до нього були добре поле обзору довкілля і можливість для відступу при несподіваному нападі. В разі постою у лісі, місце таборування повстанців розміщувалося подалі від його краю, а також подалі від доріг і стежок, недалеко від води. "Не можна обирати місце, — наголошує Хмель, — безпосередньо над рікою чи потоком, бо, звичайно, якраз там ворог шукає повстанців. Також не можна таборувати в ярі між двома високими берегами"³. Проте, як вміло організовували місця постою повстанці, читаємо у Вацлава Славіка: "Бандерівські табори були, як правило, біля води. Вогонь вони розташовували у підніжжі дерев, щоб не було видно диму, саме тому, на випадок загрози, що вогонь перейде на гілля, повинна бути вода"⁴. Окремих правил дотримувалися при квартируванні в селі. Попередньо висилалась розвідка, яка отримувала інформацію про наявність в населеному пункті ворога. В разі його відсутності, проходило розселення бійців, при чому розташовувалися вони більш-менш компактно, щоб, при потребі, швидко роз-

¹ С. Хмель. Вказ. пр. — С.106.

² Богуш Хньоупек. Вказ. пр. — С.511.

³ С.Хмель. Вказ. пр. — С.110.

⁴ Vaclav Slavik. Вказ. пр. — С.24.

горнутися до бою. "Коли треба заквартирувати в оселях, то першим обов'язком є не випустити нікого з хат, які займе відділ, аж до того часу, коли відділ з тих хат не вийде"¹.

Останнім елементом рейду були акції, по суті, найважливіша його частина. Вони могли бути різноплановими: як бойовими – нищення ворожих комунікацій, нанесення ударів по місцях його дислокації, напади на важливі об'єкти, так і пропагандистськими – проведення мітингів, поширення листівок.

Докладніше зупинимося саме на других, так як їм присвячена ця робота. Кожна зустріч повстанців з населенням повинна була нести певне пропагандистське навантаження. Під час перебування повстанців у селі, виховник відділу, або якась інша спеціально призначена для цього людина, повинен організувати збори, на яких висвітлити ряд актуальних питань. Хмель пропонує для цього такі теми: дії УПА в большевицькій дійсності, правдиве обличчя большевизму, становище українського народу в СРСР, московські перекручення історії та літератури, посилення ворогом пропаганди безбожництва, брехливість большевицької пропаганди про класову боротьбу всередині українського народу².

При проведенні зборів дотримувалися ряду правил, які повинні були гарантувати їх безпеку, зокрема, виставлялися стійки довкола приміщення, в якому вони відбувалися, на дорогах виставлялися стежі, на околицях і при входах до села розміщувалися сильні застави³. Найкраще проводити пропагандистські акції, на думку Шухевича, саме в передвечірніх годинах⁴. "Завжди перед самими сутінками, – описує дії відділів УПА на словацьких теренах Славик, – до словацьких сіл підходили групи [бійців УПА – В.В.]. Виходи з сіл оточували кулеметними гніздами, одночасно інша група оточувала пункт національної безпеки. Після цього голова народних зборів [даної місцевості – В.В.] отримував наказ негайно скликати збори для промови одного з бандерівських агітаторів"⁵. Курінний політвиховник Ярослав Пеців-"Вадим" писав у звіті із рейду на Словаччину у 1946 році: "Переконалися, що найкраще було прийти до села коло сімнадцятої години і затриматися найдов-

¹ Чагар. Вказ. пр. – С.214.

² С.Хмель. Вказ. пр. – С.112.

³ С.Хмель. Вказ. пр. – С.111.

⁴ Чагар. Вказ. пр. – С.213.

⁵ Vaclav Slavik. Вказ. пр. – С.16.

ше до першої вночі. Така тактика приносила великий успіх переважно в пропагандистській роботі, тому що за кілька годин ми встигали об'яснити всі головні проблеми і відвідати авторитетні родини, скликати збори, відіслати поштою наші друквані матеріали на Західну Словаччину і Чехію, дістати адреси видатних людей, намалювати гасла, незаметно відійти й залишити багато вражень, над якими середній словацький громадянин багато роздумував, а крім того, перебільшував їх на нашу користь"¹. Після проведення акцій, чи то бойових, чи пропагандистських, відділ негайно відмаршовував, і то не менше, як на 15 кілометрів.

6

Певні тактичні відмінності мали рейди відділів УПА за межі українських етнічних територій, що зумовлено було їх особливою метою. Микола Фриз-"Вернигора" писав: "З ідейно-політичних причин роблено рейди на терени сусідніх народів, щоб активізувати революційні протимосковські сили цих народів, підносити протикомуністичні настрої, створювати практичні передумови для конкретної співпраці цих народів в єдиному протимосковському фронті"². Відомий діяч та публіцист українського національно-визвольного руху Осип Дяків-"Горновий" у своїй статті "Українська Повстанська Армія — носій ідей визволення і дружби народів", називав такі рейди "засобом зміцнення дружби між нами і сусідніми народами"³.

З утвердженням в країнах Східної Європи сателітних від Москви комуністичних урядів дієва співпраця антирадянських сил опору цього регіону ставала життєвою необхідністю. Розуміли це і у керівництві українського національно-визвольного руху. У тій же статті Осипа Дяківа читаємо: "Спільна боротьба поневолених народів завдає найсильнішого удару по сталінських імперіалістах, вона з'являється найпевнішою запорукою розвалу сталінської імперії і визволення поневолених в ній народів"⁴. Саме на виконання цього важкого завдання і була спрямована діяльність повстанців в часі їх рейдів за межами України по теренах Білорусі, Польщі, Чехословаччини та Румунії. Іншим стратегічним завданням таких акцій,

¹ Воһуш Чһіһоурек. Вказ. пр. – С. 322-323.

² Микола Вернигора. Вказ. пр. – С.68.

³ Визвольна політика. – 1949. – Ч.20. – С.37.

⁴ Визвольна політика. – 1949. – Ч.20. – С.37.

про яке докладніше буде мова у наступних розділах роботи, була маніфестація збройної боротьби українського народу в світі.

Отож, зважаючи на всі вищеперелічені моменти, такі рейди УПА носили виключно пропагандистський характер. Підготовка та проведення їх вимагали значних зусиль від учасників, адже повстанці діяли на території, невідомій їм, проте добре знайомій їх ворогам; вони опинялися серед чужого населення, яке інколи нічого не знало ані про них, ані про їхню боротьбу, окрім того, що подавала йому ворожа до повстанців пропаганда. А без підтримки місцевого населення бійці УПА не змогли б отримати необхідних їм харчів та не менш потрібної інформації про місцезнаходження ворожих військ. Усе це робило б рейди за межі етнічних українських теренів взагалі неможливими. Тому вояки УПА з перших же днів свого перебування на чужій території намагалися прихилити до себе її населення зразковою поведінкою, дотриманням військової дисципліни та масовою роз'яснювальною роботою.

Специфіка закордонних рейдів зумовлювала також певні тактичні відмінності від внутрішніх. Найкращою ілюстрацією їх є інструкція, написана Заступником Провідника Закерзонського Крайового Проводу ОУН Василем Галасою-“Орланом”, “Назаром” під назвою “Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину”. Цей документ стосується конкретно першого словацького рейду УПА влітку-восени 1945 року, але він використовувався також як навчальний матеріал і при проведенні інших закордонних рейдів¹. Зважаючи на це, дозволю собі процитувати більшу частину його розділу під назвою “Боева тактика”.

“Коли ми увійдемо на територію чужої держави, – читаємо тут, – то її власті, не знаючи в чому річ, будуть старатися нас поборювати і усунути. Щоб спаралізувати і знеутралізувати виступ проти нас зі сторони тамошніх властей, належить з місця розгорнути масову роз'яснювальну акцію (листівки, кореспонденція, мітинги, індивідуальні розмови і т.д.) під кличем: приходимо до Вас не як ворог, а як гості і приятелі в таких і таких цілях.

Не вільно під ніякою умовою нападати на міліції, військо, магазини і т.д. Не вільно ліквідувати ніяких “типів”. Навіть більшовицьких емісарів не ліквідувати[...].

По переході кордону розчленуватися на малі рухливі відділи, щоб одночасно обняти діяльністю більший терен. Це подиктоване

¹ Bohuš Chnoupek. Вказ. пр. – С. 55, 319.

потребою: бути всюди, говорити, роз'яснювати і милити ворога щодо численности рейдуючого відділу. Примінити тактику рухливості: виринати і зникати. Не задержуватись довше на постоях в одній місцевості, щоб не об'їдати населення. Більше зробити в інших місцевостях і дезорієнтувати ворога.

Зачіпних боїв абсолютно не вести [підкреслено в оригіналі – В.В.]. Коли на нас нападуть, тоді боронитися, маневрувати, прориватися, чи відв'язуватися й зникати. Коли наступатимуть чехи та словаки, тоді, насамперед (якщо це можливе і не грозить відділові), старатися післанцем, окликами, білою хорутвою чи іншим способом дати їм зрозуміння і вияснити, що ми маємо супроти них зовсім приятельські наміри. Коли наступатимуть більшовики – бити силою всієї зброї і скоро відв'язуватися та зникати. Коли б наступали разом, тоді до чехів та словаків зайняти становище, як сказано вище, – роз'єднати з більшовиками. Засадничо збройних сутичок уникати: маневрувати і відв'язуватися – але ніколи панічно не втікати.

Ані в сутичках, ані в розмовах з населенням не виявляти жодного страху перед большевиками. В сутичках, коли не вдасться уникнути маневруванням, битися героїчно і завзято. Пам'ятати, що тут, в боях на чужій землі, репрезентуємо всю УПА, усі криваві змагання українського народу[...]. Отже: дійде до бою – мусимо вийти з нього з честю і славою, хоч би це коштувало нам найбільших жертв"¹.

Так як повстанці на чужині повинні були репрезентувати собою весь український національно-визвольний рух, то значна увага приділялася їх зовнішньому вигляду: одяг, взуття, озброєння. У наказі "Надрайоновим провідникам до виконання", виданому 18 серпня 1945 року, тобто перед відходом відділів УПА у перший словацький рейд, вказувалося: при появі відділів, призначених до рейду, передати їм наперед приготовлені сорочки, підштанки та взуття². В інструкції, виданій відділам УПА Василем Галасою навесні 1946 року перед другим словацьким рейдом, особливо застерігалось: не брати із собою нічого, що нагадувало б німців, наприклад, їх трофейні уніформи, головні убори, зброю³. Робилося це для того, щоб ворожа пропаганда не могла, використовуючи зовнішній вигляд повстанців, називати їх рештками німецьких військ.

¹ Василь Галаса. Короткі вказівки... // ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.110, арк.184.

² Надрайоновим провідникам до виконання // ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк. 197.

³ Воһуш Чһіуреһ. Вказ. пр. – С.58.

Очевидно, що й форми пропаганди в закордонних рейдах були дещо іншими. Як і в інших акціях цього типу, велику увагу приділялось поширенню листівок та іншої пропагандистської літератури. В інструкції до рейду на Словаччину читаємо: "Масово кольпортувати наші листівки і літературу взагалі, розгорнути масову кореспонденцію до впливових інтелегентів, поліційних станиць, адміністрації[...]. В селах, через які переходимо, малювати тиром і фарбою (або на папері) на парканах, вітринах і т.д. наші кличі. Для малювання кличів посилати ніччю спеціальні ланки стрільців з місцевими провідниками. Крім цього робити мітинги, гутірки, товариські розмови, співати наші революційні пісні по всіх оселях і хатах, де тільки перебуватимемо"¹. Саме на другому моменті – усній роботі – в закордонних рейдах робився особливий наголос. Сергій Ткаченко писав з цього приводу: "Специфічну форму застосування усного впливу представляли рейди відділів УПА. В ході цих пропагандистсько-бойових акцій особливу роль відігравали розмови з місцевими жителями в районах рейдування, мітинги серед них, інформування про становище в світі, на Україні та в їх регіоні. Особливо зростало значення усного спілкування в рейдах за межі етнічних українських територій – в Словаччині, Чехії, Румунії, Польщі, де мало покладалися на листівки та іншу друковану продукцію, а більше спілкувалися на місцевій мові, яку знали деякі повстанці"². В одному з повстанських звітів з акції у 1946 році зазначалося з цього приводу, що серед методів усної роботи з населенням найбільш результативними виявилися роз'яснювальні розмови, натомість організація мітингів не виправдовувала себе з наступних причин: "1. На мітинг людей треба було прямо зганяти, а цього, власне, населення боялося, бо не вірило, що їх кличуть дійсно на мітинг. 2. Не було між нами такого, що міг би говорити по-словацьки, отже, силою факту, треба було говорити українською мовою, якої місцеве населення добре не розуміє. 3. Словаки не люблять слухати, не забираючи голосу, як це є на мітингу. 4. Люди не хотіли забирати голосу в нашій дискусії, бо боялися місцевих комуністів, які були на мітингах"³.

¹ Василь Галаса. Короткі вказівки... // ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.110, арк.184зв.

² Сергій Ткаченко. Вказ.пр. – С. 235.

³ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. Мирона в часі від дня 06.04 до 23.04.46р. // The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

Роблячи загалом висновок про рейди як окремий елемент тактики УПА, слід відзначити, що вони були доволі складною формою партизанської боротьби. Рейди поєднували в собі усі найважливіші її елементи: несподіваність дій проти ворога, конспірація та постійний рух, що не давало йому можливості завдати удару у відповідь. Таким чином, можна говорити про рейди як квінтесенцію партизанської тактики. Показником їх бойової ефективності може служити хоча б те, що вони використовувалися відділами УПА аж до часу їх демобілізації в кінці 1949 року.

Повстанські рейди, безперечно, увібрали в себе кращі здобутки світової воєнної науки. Поряд з тим, українські повстанці зуміли внести в цей елемент партизанки багато нового, породженого специфічними умовами боротьби Української Повстанської Армії. Зокрема, таким новим моментом є особливий наголос на пропагандистській діяльності в час проходження маршруту. Тому рейдам судилося відіграти визначну роль у поширенні ідей українського національно-визвольного руху не тільки на теренах України, неопанованих збройною боротьбою, але й далеко поза її межами.

Розділ четвертий

Зміст пропаганди українських повстанців серед населення Чехословаччини

1

Так як робота присвячена рейдам УПА теренами Чехословаччини, то вважаю за потрібне окремо зупинитися на змісті пропаганди українських повстанців серед населення цієї країни. Він так чи інакше визначав форми її ведення, а тому, перед початком огляду способів донесення українськими повстанцями своїх ідей, спробуємо розкрити які саме ідеї пропагувалися. Узагальнюючи інформацію, яку містив пропагандистський матеріал, призначений для поширення на території Чехословацької республіки¹, можна стверджувати, що основними завданнями пропагандистської роботи повстанців були:

1. спростування наклепів на український національно-визвольний рух;
2. викриття імперської суті політики СРСР;
3. змалювання небезпеки для чеського та словацького народів з боку російського імперіалізму;
4. закладення основ спільної антирадянської боротьби народів Центральної і Східної Європи.

В "Коротких вказівках" з цього приводу сказано: "Роз'яснювати [...], що ми за правдивою демократією, гуманністю та всіма іншими шляхетними людськими ідеалами, а проти шовінізму, деспотизму, тиранії і т.п. Переповідати факти боротьби українського народу, наслідки большевицької неволі, її форму та зміст і форму большевицького гноблення народів взагалі [...]. Доказувати, що єдиною тривалою основою і гарантією безпеки, незалежності чехів та

¹ Серед інших матеріалів, призначених для поширення в часі рейдів на Словаччину, згаданих дещо нижче в цьому тексті, була й листівка "Чехи! Словаки! Брати і друзі українського народу!" (1945 рік), згадка про неї: Лев Шанковський. УПА та її підпільна література. – Філадельфія, 1952. – С.14. На жаль, авторів цих рядків не вдалося віднайти її і, відповідно, використати для написання цієї роботи.

словаків і інших слов'янських народів перед загрозою німецького чи будь-якого іншого імперіалізму — є не невольничий, вдержуваний терором ССРСР, але союз вільних, самостійних держав усіх слов'янських і східноєвропейських народів та кавказько-азійських[...]. При всіх умовах зазначувати наше протигітлерівське і протифашистське становище (подати факти протинімецької боротьби нашого народу і УПА). Роз'яснити, який вклад дала Україна в розгром фашизму та які понесла з цього приводу жертви"¹. Все це відображено в спеціально приготованих пропагандистських матеріалах УПА.

Перше завдання — спростування наклепницької щодо УПА інформації, насаджуваної більшовиками, — було одним із основних. Адже ефективність будь-якої пропаганди УПА серед населення дорівнювала б нулю, якщо б були підстави не вірити повстанцям. Як уже зазначалося вище, частково розбити насаджуваний міф про "українсько-німецьких націоналістів" та "недобитки фашистських банд" мала б сама поведінка вояків УПА, їх вигляд, ставлення до населення. Проте значну роль у цьому відігравали також роз'яснення, усні, у формі розмов чи мітингів, та письмові (листівки чи інші спеціальні матеріали). Дуже цікаву інформацію з цього приводу містить стаття Провідника ОУН на Закерзонні Ярослава Старуха—"Стяга" "До братніх чеського і словацького народів". Автор поступово, крок за кроком, аргументовано відкидає всі закиди радянської пропаганди проти УПА, зокрема, звинувачення в "реакційності". "Наша ідеологія та програма, — читаємо тут, — наскрізь прогресивні та революційні. Основним положенням нашої ідеології та програми є "Свобода народам! Свобода людині!" Це гасло — суть та кінцева мета всіх наших зусиль, всіх наших книжок, публікацій, прокламацій та листівок. Ми віримо в це гасло і ми вже десятки років проливаємо за нього кров, ми вмираємо за нього на полях битв, в тюрмах, в концтаборах, на шибеницях — за свободу народів та одиниць. Що в цьому поганого? Що реакційного? Хто сміє закидати нам реакційність?"² "Ми, українські повстанці, — читаємо в листівці "Чехи! Словаки! Вояки!", —

¹ Василь Галаса. Короткі вказівки... // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр. 110, арк.184зв-185.

² На жаль, авторів не вдалося знайти оригіналу цього документа українською мовою і довелося працювати з наново перекладеним з англійського тексту (To Brotherly Czech and Slovak Nations // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1988. — Т.17. — С.125-175). Переклад зберігається в особистому архіві автора. Ярослав Старух. До братніх чеського та словацького народів. — С.3.

боремося за найвищі і найшляхетніші, вселюдські ідеали свободи, братерства і рівноправности всіх народів, ми боремося за національне і соціальне визволення, рівність і справедливість кожного народу і кожної людини! Ми кровавились за ці ідеали повних три роки в боротьбі проти німецької окупації, — і тепер продовжуємо нашу боротьбу за ті самі ідеали проти окупації большевицької”¹. З приводу звинувачень у співпраці з фашистами Старух вказує: “Ми не співпрацювали з німецькими окупантами і ми не могли співпрацювати, по-перше, з тої причини, що расистська та тоталітарно-диктаторська ідеологія в своїй основі несумісна з нашою ідеологією. Всі наші переконання, віра, програма, зусилля, все, в що ми віримо і за що боремося протягом багатьох років — свободолюбиві ідеали людської рівности, справедливости, національної справедливости, людяности, соціальної справедливости — суперечать системі нацистського расизму, диктатури, тоталітаризму і тероризму. Всі імперіалістичні окупанти — смертельні вороги Українського народу і його визвольної боротьби. Ми не співпрацювали і не могли співпрацювати з німецькими окупантами ще з тої причини, що вони проводили імперіалістичну політику щодо України та інших країн. Як це можливо, щоб ми, українські незалежники, співпрацювали з тими, хто не визнавав нашої незалежности, а навпаки поневолював та винищував нашу Батьківщину і наш народ?”² Далі на підтвердження своєї тези автор наводить конкретні факти (фашистські репресії щодо представників українського визвольного руху, антинімецька діяльність ОУН, збройна боротьба повстанських відділів проти німців). З приводу звинувачень у антисемітизмі Старух писав: “У всій нашій політичній літературі, підпільних газетах і прокламаціях ні тепер, ні в часи німецької окупації даремно ви шукатимете хоч одне слово проти жидів. Такі звинувачення — це чистісінька вигадка і брехня. Під час німецької окупації в численних підрозділах УПА служили жиди, особливо лікарі, де вони знайшли притулок і захист, допомагаючи своїми знаннями боротися проти терору німецьких окупантів. Українська Головна Визвольна Рада в своїй платформі чітко виклала юридичну рівноправність цивільних прав усіх громадян України, всіх національних меншин, в тому числі і жидів”³.

¹ Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк.181зв.

² Ярослав Старух. До братніх чеського та словацького народів. — С.10.

³ Ярослав Старух. До братніх чеського та словацького народів. — С.24.

Напевно, одним з найважчих завдань пропаганди УПА на теренах Словаччини було викриття імперської суті СРСР. Адже проти цього працював величезний ідеологічний механізм цієї держави, що проголошував на весь світ про "комуністичний рай в країні Рад". Це був час, коли СРСР перебував на вершині своєї слави, коли ним захоплювалися, йому вірили. Тому ця тема піднімалася практично у всіх пропагандистських матеріалах, призначених для поширення серед іноземців. Зокрема, в одному з них — статті Дмитра Маївського-“П.Думи” “Большевицька демократизація Європи” (перекладеній спеціально для рейду на словацьку мову) — читаємо: “СССР — не “бастіон світової пролетарської революції”, а російська імперіалістична держава”¹. Власне, весь нарис і присвячений доведенню цієї тези. “Сталінізм, тобто російський імперіалізм, — читаємо далі, — що надів червону сорочку й іде на підбій світу. І саме те, що цей імперіалізм йде під облудними гаслами соціалізму і демократії та шляхом революційної доктрини марксистів, робить з нього дуже грізного й небезпечного ворога всіх поневолених і загрожених народів, а зокрема тих, які, з уваги на своє географічне положення, знаходяться у близькій віддалі від території держави “робітників і селян”². В “Декларації Проводу Українських Націоналістів після закінчення війни” (цей документ, до речі, також був призначений для масового поширення в часі рейдів Словаччиною) підкреслюється з цього приводу: “Найбільш виразною імперіалістичною державою в світі нині є большевицька Росія”³.

Для викриття імперської суті СРСР в пропагандистських листівках наводився приклад ставлення Москви до України: “Український народ позбавлений всіх політичних та культурних прав, — читаємо в статті Ярослава Старуха-“Стяга” “До братніх чеського і словацького народів”, — життя наших людей під більшовицькою окупацією дуже важке. Воно нічим не відрізняється від життя під німецькою окупацією. Українці живуть в нечувано важких умовах національного і політичного рабства, силою повністю позбавлені своїх політичних та

¹ Ідея і Чин. — 1945. №9 // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1996. — Т.24. — 373.

² Ідея і Чин. — 1945. №9 // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1996. — Т.24. — 373.

³ Визвольна політика. — 1948. — Ч.1. — С.5.

культурних прав"¹. В листівці "Чехи! Словаки! Вояки!" також читаємо: "Коли станете на своєму кордоні в Карпатах, гляньте з гір – як щоночі сотнями кілометрів горять хати і цілі села на просторі 800 кілометрів, від хребтів Карпат по долішній Буг! Гляньте, як виганяють там на мороз і сніг та мордують людей, як втікають там лісами і ярами, на снігу і на морозі старці, жінки і діти, гірше, як за татарських часів! Такі самі жорстокі знущання, масові морди мирного населення, арештування, розстріли, вивози на Сибір і на ледовий підбігуновий океан, зсилки до безконечних концентраційних лагерів, грабунки і терор діяться сьогодні в цілій Україні"².

Можливо, не так пристрасно та емоційно, але, натомість, досить чітко проаналізовано терористичну політику Росії щодо України в уже цитованій "Декларації": "Сталінсько-большевицька окупаційна політика на Україні виявляється в слідуючих напрямках:

- а) в політичному поневолені українського народу, що, в загальному, зводиться до ліквідації української самостійної державности та ліквідації всяких самостійницьких змагань і спровадження українського питання до позему регіональної адміністративної округи Росії;
- б) в культурній асиміляції, де бто в намаганні найперше денационалізувати українство, а потім зрусифікувати шляхом накинення українському народові російської мови, культури, патріотизму, традиціоналізму, расизму і месіанства з метою перевиховання народу і створення нової советської ментальности людини-робота, раба;
- в) в господарській експлуатації, яка виявляється в колоніальному становищі України у відношенні до московської метрополії, у грабіжництві наземних і підземних багатств та в індивідуальній експлуатації працюючих низів України, через надмірну працю і нужденну зарплату;
- г) в поліційному терорі, що засобом збірної, а зокрема родинної, офіційної відповідальности, переселеннями в пустині Сибіру і Казахстану, засланнями до північних концтаборів, тюрмами і розстрілами, а далі облавами на людей, шантажем, провокацією і донощицтвом придушує і паралізує намагання народу визволитися з-під ненависного ярма"³.

¹ Ярослав Старух. До братніх чеського та словацького народів. – С.27.

² Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк.181.

³ Визвольна політика. – 1948. – Ч.1. – С.6.

Ще одним засобом, до якого вдавалися українські повстанці, щоб викрити справжню суть сталінського режиму, було доведення його тотожності із гітлерівським, що був добре знайомий чехам і словакам. У своїх інструкціях до рейду на Словаччину в 1946 році Василь Галаса-“Орлан” вказував такі гасла для усного розповсюдження та написання на видних місцях: “Гітлеризм — це німецький большевизм, большевизм — це московський гітлеризм”, “Большевицька демократія — це новітня тиранія і деспотія”, “Італійський фашизм, німецький гітлеризм і московський більшовизм — це подібні тоталітарні диктаторські системи”, “НКВД-НКГБ — це большевицькі гестапо і СД”, “Між большевицькою і гітлерівською терористичними системами нема жодної суттєвої різниці”, “В большевиків є концентраційні лагери, збірна відповідальність, масові смертні екзекуції, національна нерівність і гніт, соціальна несправедливість, усе так само, як у гітлерівців, тільки масковане пропагандою”¹.

3.

Звичайно, пропаганда українських повстанців не обмежувалася описом тоталітарної дійсності в СРСР, наступним кроком її було зображення небезпеки російського тоталітаризму для народів Центральної і Східної Європи. “Большевицькі імперіалісти готуються на підбій цілого культурного світу”, — читаємо в одному з гасел, приготованих для рейду². “Ми звертаємося до Вас, братів слов’ян, чехів і словаків, — писав Старух, — не тільки для того, щоб захистити нашу честь і нашу справу від фальшивих звинувачень більшовицької пропаганди, яка говорить неправду про нашу боротьбу, але також і в Ваших інтересах, щоб розповісти Вам всю правду про радянську тюрму народів і попередити Вас, щоб несподівано Ви не дозволили втягнути себе в пастку, хитро поставлену для Вас найгіршими ворогами свободи народів та людини”³. “Перспективи, які стоять перед європейськими народами, — читаємо з цього ж приводу в статті Маївського, — оскільки вони мали б стати громадянами Советського Союзу, є зовсім не рожеві. Вже поминаючи всю примусову чистку суспільності від усіх національно свідомих елементів, поминаючи і ту господарську руїну, яка наступить після насильної колективізації, експлуатації, що доведуть до

¹ Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк.185.

² Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк.185.

³ Ярослав Старух. До братніх чеського та словацького народів. — С.35.

повного зубожіння усіх працюючих, – “союзним народам” прийшлося би перевести глибоку переоцінку своїх культурних цінностей, і то з виразною метою зруйнувати їхні самостійні первні в користь спільної “великої” російської культури. Прийшлося би навчитися жити в поліційній державі, в якій не вистачає бути лояльним, треба бути ще активним визнавцем большевицької віри, повсякчасно усміхненим, щасливим учасником “нового життя”¹. При цьому процес загарбання цих країн, вважає Маївський, вже розпочато, хоч він проходить ще в прихованій формі. Фактично продовжено і аргументовано викладено цю ж думку в “Декларації Проводу Українських Націоналістів...”: “Щодо зовнішнього світу російсько-большевицький імперіалізм виявляється:

- а) в однібічній анексії чужих земель (терени Фінляндії, балтійські держави і другі землі) за історичними і стратегічними принципами;
- б) в большевицькій “демократизації” т. зв. “визволених” червоною армією європейських країн, що є, на ділі, підготовкою до включення їх як чергових союзних республік до московської метрополії;
- в) у вмішуванні в чужі внутрішні справи шляхом організації комінтернівських профспілок і “товариств дружби з ССРСР”, що є, власне, творенням п’ятої колони в державах, що тяготіють до центрів конкуруючих великодержав, або й всередині самих великодержав;
- г) у видвигненні реакційних імперіалістичних ідей слов’янофільства й православ’я, щоб на базі слов’янського расизму і релігійного центризму залучувати культурно поодинокі країни до орбіти своїх впливів;
- д) в намаганні зайняти в міжнародній організації “Об’єднаних націй” стале керівне становище й системою голосування і кількістю голосів виелімінувати будь-яке неприємливе для себе рішення;
- е) в більш чи менш формальнім розподілі світу між великодержавами на окремі сфери впливів”².

Описуючи жахіття розгулу тоталітарної системи в Україні, Василь Галаса застерігав у листівці, зверненій до чехів та словаків: “Хай це буде пересторогою для всіх народів, які ще не знають

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.24. – С.382.

² Визвольна політика. 1948. Ч.1. – С.3.

зблизька більшовицької практики! Пам'ятайте, що така сама страшна доля чекає в майбутньому і Ваші народи, коли затісниться над Вами большевицьке ярмо! Бо московсько-большевицькі імперіалісти приготують таку долю для цілої Європи!"¹

4

Єдиним можливим засобом боротьби з російським імперіалізмом представники українського національно-визвольного руху вважали спільну боротьбу всіх поневолених Москвою народів, а також тих, кому ця неволя ще тільки загрожує. "Перед європейськими народами, – читаємо в статті "Большевицька демократизація Європи", – на цілу широчінь стоїть, таким чином, питання організації збройної оборони перед новим жорстоким і грізним окупантом-імперіалістом[...]. Всі минулі сварки за межу чи історичну кривду мусять зникнути, бо на порядку дня стали великі проблеми збереження вікової національної культури, збереження і захист мільйонів земляків, що завтра можуть стати невільниками і жертвами великої тюрми народів. Хай почуття власної національної підметности й себевартости скріплює свідомість успішного знищення гітлерівської Німеччини, що ще так недавно здавалася непереможною"². Заклик до об'єднання в боротьбі звучав і в листівках УПА: "Український народ перший впав жертвою московського червоного фашизму і перший вступив до боротьби проти нього. Сьогодні ціла Україна і з нею всі другі краї величезної тюрми народів – ССРСР – горять в огні революційної повстанської боротьби небувалих розмірів. В огні цієї боротьби повстає і твориться спільний визвольний фронт усіх народів, поневолених і загрожених большевицькою тиранією. Україна кличе Вас, наші Браття-сусіди, до цього великого діла"³. Схожі заклики містить і стаття Ярослава Старуха, де він пише: "Ми, українці, ваші найближчі сусіди і брати зі спільною слов'янською мовою і кров'ю, звертаємося до Вас через залізні, непроникні кордони із радянської тюрми народів. Ми звертаємося до Вас з нашої тяжкої колгоспної панщини і підземної рабської роботи в шахтах, з безконечних концтаборів смерті та депортацій в Сибір і вздовж північного Океану, ми звертаємося до Вас з наших героїчних бойових лав: станьте з нами

¹ Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк.181.

² Літопис Української Повстанської Армії. – Т.24. – С.382.

³ Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.110, арк.181.

до спільної боротьби проти тиранії — за свободу народів і людини, за нову вільну організацію слов'ян, братню сім'ю народів та незалежність наших народів — за новий вільний світ без рабства, терору і страху, без експлуатації та бідкування, без взаємної різни та воєн. Зруйнуймо, Брати, спільними зусиллями тиранію і встановимо новий світ вільних народів і людей"¹.

Тих же основних положень пропаганди, що й у друкованих засобах, дотримувалися і в усному спілкуванні з населенням. Звичайно, при цьому інформація подавалася дещо простіше та доступніше. Адже розраховувалося, що говоритимуть не тільки спеціально навчені пропагандисти і не тільки з представниками інтелігенції чи іншими освіченими колами, що розуміються в питаннях політики, а й звичайні рядові стрільці із звичайними словацькими селянами. Богуш Хньоупек у своїй книзі подає інтерпретацію повстанської пропаганди вустами одного з них — Яна Шкрептача з села Кольбовець Стропківського округу: "Бандерівці цілий час намовляли, щоб я при них організував нашу молодь, щоб до них приєдналася, бо війна ще не скінчилася. Сталін дасть перших п'ять років словакам багато грошей, хліба, їди і всього більше, ніж сам Бог. Але потім заведе в нас колгоспи, де кожного дев'ятого буде сторожити один росіянин[...], в колгоспах не допустять, щоб робітник прийшов до роботи пізніше, як 5 хвилин. І жінки будуть спільні. Зараз ще є час все направити"².

Як бачимо з усього вищесказаного, зміст пропаганди українських повстанців серед словацького населення був добре продуманим. Характерні його особливості — опертя на факти та аналіз міжнародної ситуації, побудова варіантів можливого розвитку подій в майбутньому, виходячи з відповідних тенденцій сьогодення. Особливий наголос робився на демократичних засадах ідеології українського національно-визвольного руху, зокрема, на ідеї перебудови міжнародних відносин за принципом "Воля народам! Воля людині!" Ці чинники, плюс відповідно емоційно забарвлене подання інформації, повинні були забезпечити сприйняття пропагованих ідей населенням Чехословаччини.

¹ Ярослав Старух. До братніх чеського та словацького народів. — С.36.

² Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.282.

Розділ п'ятий

Перший Словацький рейд УПА

1

Підготовці рейдів відділів УПА теренами Чехословаччини приділялося багато уваги, зважаючи на те, що вони були покликані реалізувати стратегічно важливі для українського національно-визвольного руху завдання. Невід'ємним елементом цього процесу був аналіз внутрішньополітичного життя західного сусіда. Як показують документи українського підпілля, його керівництво мало необхідну інформацію. В одному з підпільних журналів, що видавалися на Закарзонні, читаємо з цього приводу: "Політична Чехословаччина управляється двома партіями: демократичною і комуністичною. Провідний і особовий склад партії демократичної становлять люди інтелігентні, ідейні і знані на полі політичної, адміністративної і наукової праці (немає замаскованих "гардистів" — націоналісти). Комунізм репрезентують і форсують типи нові — в більшості шумовиння. Демократи у своїх потягненнях умірковані і в політичному житті грають ролю старшого брата. Комуністи діють розгарячено, оперують пустими фразами у всьому наслідують свого опікуна (большевиків)"¹. Як уже відзначалося, "большевізація" цієї країни проходила дещо повільніше в порівнянні з іншими державами Східної Європи. Публіцисти українського підпілля так з'ясовують причину цього процесу: "[...]Чехословаччина є найдалше висуненим большевицьким форпостом на захід, большевики, зважаючи на настороженість західних альянтів, змушені проводити тут обмежену контролем "революцію", яка справді не приймає таких жахливих форм, як в Румунії чи Болгарії. Якщо в Румунії чи Болгарії большевицька Росія виступає як озвірілий і нагий імперіаліст, то в Чехословаччині робиться вигляд, ніби большевізація відбувається з ініціативи самого чехословацького народу. Таким чином

¹ Інформатор. — 1945. — Ч. 6 // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1987. — Т. 16. — С. 104.

російсько-більшевицьке начальство в Чехословаччині перебудовує чеську армію на взір ЧА, робить чистку від небажаних елементів Чехословацького офіцера і т. ін."¹

Звичайно, велику увагу приділено суто військовій підготовці призначених для рейду сотень. Здійснити це доручили командирі 24-го Тактичного Відтинка УПА "Маківка" Ярославові-Дмитру Вітовському-"Андрієнкові"², він же був призначений командиром першого словацького рейду. Участь в акції повинні були взяти такі військові одиниці з Тактичного Відтинка "Чорний ліс": курінь "Підкарпатський" під командою Павла Вацика-"Прута"³, в складі сотень "Змії" (сотенний Микола Корж-"Сокил") та "Заведії" (сотенний "Буря" - прізвище невідоме), а також сотня "Булава" під командою Володимира Гошка-"Мирона" з ТВ "Маківка". Крім того, до рейдуючого відділу було прилучено жіночу соту УПА "Крилаті"⁴. Перед відходом у рейд відділи було зібрано на теренах Самбірщини⁵, де повстанці відбули спеціальний вишкіл, який почався за місяць перед акцією. У "Звіті за час від 15.06. до 31.08.1945 р." пропагандиста "Аркадія" (прізвище невідоме) вказується, що "15.07. працівник "Тустани" [осередок пропаганди – В.В.] "Лпмуэхлт" [зашифроване ім'я – В.В.] відряджений для посилення політвиховної роботи у відділах"⁶. У звіті за вересень уточнюється, що він був направлений "для посилення політвиховної роботи у відділах, рейдуючих по чужих землях"⁷, тобто по Словаччині. Тоді ж, всередині липня, для посилення політичного вишколу учасників рейду туди направили політвиховника ТВ "Маківка" Григорія Дулина-"Всеволода"⁸. У його "Звіті (за час 10.07. до 31.08.1945) по політвиховній роботі" міститься запис: "13.07. відійшов на Самбірщину по дорученні відділу місцевого й кур. Прута на припоручення ком. Андрієнка"⁹. Врешті, в звіті за грудень 1945 року з'ясовується псевдонім працівника

¹ Інформатор. – 1945. – Ч.3 // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.16. – С.71.

² Про нього докладніше див.: Петро Содоль. Українська Повстанча Армія. 1943-1949. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С.16-17.

³ Про нього докладніше див.: Петро Содоль. Вказ. пр. – С.14-15.

⁴ Никола Андрусак. Вказ пр. – С.167.

⁵ Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.786.

⁶ Аркадій. Звіт за час від 15.06. до 31.08.1945р. // ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк. 220.

⁷ ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.301.

⁸ Про нього докладніше див.: Григорій Дем'ян. "Повстанський мартиролог" // Сколівщина. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С.312.

⁹ Всеволод. Звіт (за час 10.07. до 31.08.1945) по політвиховній роботі // ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.227.

"Тустані" "Лпмуэхлт". "Д.Клименко, – читаємо тут, – який був направлений ще в половині липня ц.р. для посилення політвиховної роботи в віділах УПА, які рейдували по чужих землях, не повернувся, а відійшов з відділів, мабуть, через Австрію до Італії. Політвиховник д. Всеволод, що був у відділах УПА, перейшов до першого Надрайону, де працює як організаційний референт"¹.

25 липня на Самбірщині відбулася нарада всіх командирів об'єднаного відділу. "Командир Андрієнко подав кожному відділові напрям маршу і збірні місця на випадок евентуального розбиття відділів. Тому що до лінії Керзона було досить далеко, і терен був загрожений, відділи мусили посуватися підвідділами, щоб пізніше, на Лемківщині, знову злучитися в одну цілість і прямувати до словацького кордону"². Відділ на чолі з Павлом Вациком-"Прутом" просувався до Закерзоння маршрутом Недільна – Стрілки – Грозьова – Кривка – Лімна – Журавин³. По дорозі повстанці звели ряд боїв із загонами НКВД, але сам перехід польсько-радянського кордону пройшов без жодного пострілу.

2

Восьмого серпня 1945 року відділи знову зібралися в лісі під селом Лопінкою коло Тісни на Лемківщині⁴. Тут стрільці та командири відбули вже останній двотижневий передрейдовий вишкіл. Цікавою була програма навчання, яку знаходимо у вже цитованому звіті Григорія Дулина-"Всеволода". Для кращої ілюстрації підготовки повстанців до рейду дозволю собі навести більшу цитату з програми: "Звіт по єдино кожної сотні зокрема.

1-ша с[отня].

1 година на тему ОУН, УПА, УГВР, повстання та завдання.

1 година на тему про бій у Одрехові, злі й добрі сторінки.

1 година про спосіб ведення пропаганди на селі.

1 година пояснення Декалогу.

2 години з ройовими і заступниками. Короткий перебіг історії України з найдавніших часів.

¹ ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.319зв.

² "Пропагандивний рейд на Словаччину (з нотаток учасника рейду)" // УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – С.212.

³ Ст. вістун "Співак". В рядах підкарпатського куреня // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.19. – С.91.

⁴ Пропагандивний рейд на Словаччину. – С.213.

2-га с[отня].

Поведення стрільця на помешканні і чистота.

Що таке? Ціль і завдання УВО, ОУН, УПА й УГВР.

Спостереження з бою 18.08 у Прибишеві (поляки).

Повторення попереднього та пророблення універсалу [УГВР — В.В.].

Поведінка стрільця на Пряшів[щині] та спосіб ведення пропаганди серед населення.

Повторення та контролю з історії України з ройовими та заступниками.

3-тя с[отня].

2 години — Про УПА й УГВР та про те, як Сталін з'їв революцію та перевішав більшовиків на підставі листівки.

1 година — Повторення останньої лекції та пророблення універсалу УГВР.

2 години — Що таке держава — самостійна держава — всі сили змобілізуємо для великого чину (відчит і пояснення).

2 години — Що таке світогляд — що таке нація — Історія України від найдавніших часів з ройовими та їх заступниками.

4-та с[отня].

Поведінка стрільця й поведінка супроти зверхників.

Поведінка у селі й під час рейду.

Поведінка і розмови з колегами.

Тижневий політичний огляд.

Відношення до старшин і стрільців других сотень.

Історія УВО.

Повторення попереднього, значіння УПА і УГВР.

Фронт поневолених народів.

Поведінка й пропаганда стрільця між словаками.

Що то є стрілець УПА.

Коротка історія (повторення) України з ройовими та заступниками"¹.

В іншому звіті, з вересня 1945 року, вказується, що вишкіл відбувся за повною програмою "Тустані" і по його закінченні було "скомплектовано обсаду політвиховниками всіх сотень, які рейдували"².

¹ Всеволод. Звіт (за час 10.07. до 31.08.1945) по політвиховній роботі // ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.227-228.

² ЦДАВОВУ. Ф.3836, оп.1, спр.67, арк.303.

Очевидно, десь тоді ж, в час проходження відділами вишколу, відвідав їх Василь Галаса-“Орлан”, “Назар”. Він зустрівся з командирами Вітовським та Вациком, передав повстанцям літературу, призначену для поширення на словацьких теренах, а також написану ним інструкцію “Короткі вказівки для тих, що йдуть рейдом на Словаччину”¹. Відвідини повстанців Заступником Голови Закерзонського Крайового Проводу ОУН засвідчили серйозну увагу керівництва визвольного руху до справи проведення рейду, на який покладалися великі надії.

16 серпня 1945 року курінний Павло Вацик-“Прут” зачитав перед вишикуваними по відділах вояками наказ про відхід в рейд². Ось його зміст: “15.8.1945. Вп. Друже Командире Прут! У зв'язку з рішенням Проводу, повідомляємо Вас, що курінь “Підкарпатський” під Вашою командою, що тепер є на Лемківщині, відійде в пропагандивний рейд на Словаччину. На Словаччину увійдете як авангард УПА. Це закордон, нові люди. Тому в ньому хай девізом куреня будуть мужність, геройство, ідейність, гуманність та гордість на свою націю та Провід. Несучи наші ідеї, виявіть себе глибокими патріотами, повними посвяти для нашої справи. Несіть гордо авангардне знам'я УПА та вертайтеся, вкриті славою. Ця слава буде тріумфом УПА, цілої Української Нації. Час відходу, трасу рейду, час перебування та усні ваші роботи на місці, устійніте з командиром А[ндрієнком]. Бажаю успіхів та щасливого повороту! Зорич”³.

3

22 серпня відбулася остання перед відходом нарада командирів відділів у селі Поляна Суровична. Тієї ж ночі повстанці без жодного пострілу перетнули польсько-словацький кордон⁴. Загалом на терени Словаччини прийшло близько 500 вояків УПА⁵. Надве-

¹ Василь Галаса. У рейдах кожен повстанець пропагандист. – Арк. 3.

² Григорій Костюк. Рейди підкарпатського куреня під командою “Прута” 1945 року // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.19. – С.124.

³ Берест. На Словаччину (З моєї хроніки про рейд куреня “Підкарпатського” під командою славної пам'яті майора Прута на Словаччину. Нотатник) // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.3. – С.168-169.

⁴ Лев Шанковський. “Українська Повстанча Армія”. – С.786.

⁵ У звіті чехословацької частини “Само” сказано: “Загалом в обмеженому відтинку Гуменне-Межляборці-Стропків-Ганушовце знаходилося близько 500-700 бандерівців, згідно з інформацією НБ і населення – до 2000 і більше”: Velitelstvo skupiny Samo. Relacia o činnosti skupiny-hlasenie // VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, к. 86, п. 416, док. 10, арк. 2. Хньоупек називає

чир наступного дня відділи ввійшли в перше словацьке село – Сухе Межиляборського округу. “Першою в село вїхала кінна розвідка числом 29 людей. За ними помалу посувалося стрілецтво. Мешканці цього села не знали, куди йти і що робити. В їх село ввійшло якесь військо в різних уніформах, різно озброєне і нічого їм не робить, тільки розходиться по квартирах. Село замкнене, ніхто з нього не вийде, нікого не випустять, і тому мешканців огорнув великий страх[...]. Стрілецтво розійшлося поміж хати, щоб дещо зїсти й при нагоді поговорити з мешканцями цього села[...]. Повстанці поволі почали розговорюватися з селянами, розповіли їм про себе та заспокоювали їх, що не повинні боятися”¹. 24 серпня повстанці відвідали вже села Прікра, Рожковце, окремі їхні групи бачили в Вижніх Ладішковця, в околицях Велькропу та Щавниках².

Намагаючись за якнайкортший час охопити своєю діяльністю більшу територію, вояки УПА, вже за перші дні свого перебування на Словаччині, обійшли села Пецькром (Межиляборського округу), Варховце, Репейов, Сарада, Якушовце, Міковце, Мразовце, Пішко-вце, Грабовце і Дяпаловце (Стропківського округу), Ваврешець, Раменіни (Гіральтовського округу)³. При цьому Фіала зазначає, що сотні УПА рухалися цілком відкрито, обрані для пропагандистських цілей села оточували з усіх боків спеціальною сторожею, і щойно після цього увечері до села входила основна частина відділу, яка на світанку, виконавши свої завдання, знову відходила⁴.

Важливим моментом у стосунках повстанців з місцевим населенням було здобування харчів. Інструкція наголошувала: “Харчі в більшості купувати. В конечності звертатися до тамошніх голів громад, щоб ці зібрали харчі для відділу або дозволили самим зібрати. При цьому (при збірці) належить вияснити цілі нашої бо-

помилкову цифру 1000-1200 повстанців, див.: Bohuš Chřóupek. Вказ. пр. – С.291. Фіала вказує, що інформація про чисельність вояків УПА коливалася від 10000 бійців до 900, власне, останню цифру він вважає найбільш правдоподібною – див.: Jan Fiala. Zprava o akci B. – С.59. Судячи з того, що підготовку до рейду пройшли чотири сотні, ближчою до істини є, все-таки, чисельність в 500 вояків.

¹ Пропагандивний рейд на Словаччину. – С.213-214. До речі, у звіті “Само” повстанський відділ, що ввійшов до села Сухе, названо помилково групою власівці, його кількість визначено як 350 бійців (Velitelstvo 10. Pešej divizie. 1.0dd. Asistenčný prapor – zahajenie činnosti – hlasenie // VHA.Ф. “Operace “Banderovce”, кор.86, п.416, док.1, арк1.)

² Asistenčný prapor – odoslanie do priestoru Humenne-Stropkov // VHA.Ф. Operace “Banderovce”, кор.86, п.416, док.3, арк.1.

³ Пропагандивний рейд на Словаччину. – С.214-216.

⁴ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С.59.

ротьби. Коли стрільці збиратимуть самі, то не сміють жебрати, ані силою реквірувати. Вияснити населенню усе так, щоб воно само охоче жертвувало. За жертвування чемно дякувати"¹. Богуш Хньоупек неодноразово вказує, що повстанці розплачувалися з селянами за харчі американськими доларами, російськими рублями та чеськими кронами².

4

Активна пропагандистська діяльність відділів УПА дуже швидко привернула до себе увагу органів безпеки Чехословаччини. Вже 25 серпня, тобто через два дні після переходу повстанцями кордону, Десята дивізія чехословацького війська була повідомлена про вторгнення на терени республіки невідомих загонів чисельністю 500-1000 вояків³. "Місцеві станиці Народної Безпеки та відділи Фінансової Сторожі, що стерегли кордон проти контрабандистів, — писав Ян Фіала, — були цілком безпомічні проти бандерівського походу"⁴. Зважаючи на це, командуванню дивізії було дано наказ зосередити до Гуменного всі можливі сили, проте їх виявилося зовсім мало. Організована 26 серпня спеціальна частина для боротьби з УПА під назвою "Само" складалася з двох рот, до складу першої входили 66 вояків і 2 офіцери, до другої — 51 вояк і один офіцер⁵. Їх озброєння складала легка стрілецька зброя: гвинтівки, автомати, легкі кулемети⁶. Тим не менше, цю частину було кинуте проти відділів УПА із завданням не допустити їх переходу в Спільський, Межляборський та Гуменський окреси. В наказі з 25 серпня говорилося:

"а) якнайшвидше досягнути теренів Гуменне і перерізати пересування власівських частин [як уже вказувалося, на той час чехословацькі військовики фактично не відрізняли відділів УПА і Російської Визвольної Армії, називаючи і тих, і інших власівцями — В.В.] на відтинках дороги Гуменне — Кожковце — Вижній і Нижній Ридван — Межляборці.

¹ Василь Галаса. Короткі вказівки... // ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.110, арк. 184.

² Bohuš Chřítoupek. Вказ. пр. — С.286-287.

³ Bohuš Chřítoupek. Вказ. пр. — С.284.

⁴ Jan Fiala. Zprava o akci B. — С. 60.

⁵ Velitelstvo 10. Pešej divizie. 1.0dd. Asistenčný prapor — zahajenie činnosti — hlasenie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.86, п.416, док.1, арк1.

⁶ Velitelstvo skupiny Samo. Relacia o činnosti skupiny-hlasenie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.86, п.416, док.10, арк1.

- б) прочесати патрулями по обидва боки дороги Гуменне – Межиляборці лісові терени і вичистити їх від нелегальних банд,
- в) вжити енергійних заходів проти нелегальних банд, ліквідувати їх або, якщо їх буде більше, розпорошити"¹.

Тим часом, 28 серпня, в селі Діяпаловце Стропківського округу Я.Вітовський-“Андрієнко”, отримавши депешу з України, провів поділ рейдуєчого відділу. Частина його, на чолі з самим Вітовським, відійшла через Закарпаття в Галичину, інша частина під командою П.Вацика-“Прута” повернулася на Лемківщину, де була уже 10 вересня². Решту вояків, які продовжили рейд по Словаччині, очолив Володимир Гошко-“Мирон”, разом із ним залишилося ще кілька членів штабу ТВ “Маківка”.

Вже на наступний день, 29 серпня, ця частина перейшла річку Ондаву, при цьому була обстріляна боївкою комуністів з села Кельча, на щастя для повстанців обійшлося без жертв³.

Взагалі, в перші дні осені 1945 року повстанці, незважаючи на значне зменшення їхньої чисельності, ще більше активізували свою діяльність. В “Спеціальному наказі №4” від 5 вересня того року читаємо: “Ситуація бандерівських частин на день 4.09.1945 наступна:

- а) окремі групи бандерівців з’явилися минулого тижня в теренах Червниці, Дренов, Мочармани і Петровяни;

- б) підтверджена була присутність цих частин:

60 чоловік в теренах Злата Баня – Германовце;

500 чоловік в теренах на південний схід Гіральтовце: Фіяш – Ломне – Детрік – Кобильніце;

1000 чоловік в теренах на південний схід від Стропкова: Брусніца – Колбовце – Якушовце – Руска Поруба – Вижня Сітніца – Токаїк.

1000 в теренах Чертіжне.

Далі, згідно неперевіраних даних, з’явилося 80 осіб в теренах Ліп’яни на Захід від Сабінова. Їх озброєння: гвинтівки, автомати, гранати і навіть фаустпатрони”⁴. Передостанні три цифри подані в звіті є явним перебільшенням, адже з близько 500 бійців (загаль-

¹ Asistenčný prapor – odoslanie do priestoru Humenne–Stropkov // VHA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.86, п.416, док.3, арк1.

² Берест. На Словаччину. – С.176.

³ Пропагандивний рейд на Словаччину. – С.216.

⁴ Velitelstvo 10. Pešej divizie. 1.Odd. Asistenčný prapor – zahajenie činnosti – hlásenie // VHA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.86, п.416, док.1, арк1.

ної кількості учасників рейду) значна частина вже залишила на той час словацькі терени. Про причини цих помилок в обрахунках йтиметься дещо нижче.

В наступному наказі, датованому 8 вересня, чехословацьким військовим частинам наказувалося: "Заборонити проникнення бандерівців на захід від лінії Бардейов – Ганушовце – Вранов – Требішов[...]. У співпраці з російськими частинами ліквідувати бандерівські відділи або відтіснити їх з теперішніх теренів до кордонів Закарпатської України"¹. На початку вересня для цього налагоджено співпрацю чехословацького війська з радянськими прикордонниками. Так 4 вересня до Капушан прибув моторизований полк ЧА з метою зліквідувати повстанські відділи. Спільні акції проведено в теренах Ременини – Злата Баня – Почічва. Однак, і це не мало жодного результату: повстанцям вдавалося уникати зустрічей із союзниками².

Протягом 11-13 вересня чехословацькими військами було проведено спеціальну протиповстанську операцію, що проходила в три етапи. Метою першого було досягнути теренів Мновце – Туряни – Келча, другого – Завада – Руска Поруба – Ніжня Сігніца, і останнього – Ніжні Чабіни – Воліца – Ніжній Радван. Впродовж усієї акції військам так і не вдалося принаймні зустрітись з відділами УПА³.

5

Але на початок вересня йшлося вже не тільки про військову боротьбу з повстанськими відділами, а й про ідейне протистояння їм. В політосвітньому додатку до операційного наказу від 5 вересня вказувалося: "...1. Поборювати прояви ворожої пропаганди і розвивати найширше ідеї демократії, прогресу, і свободи"⁴.

Загалом незначна кількість чеського війська, що була вислана проти сотень УПА, не могла зупинити їхнього просування. Пояснюється це також значною мірою і небажанням воювати з УПА. Ось, що читаємо про це в підпільному виданні Військової Округи УПА "Говерля" "Чин Зброї": "Вправді большевики на скору руку

¹ Velitel divizie plk.del. Emil Perko. Osobitny rozkaz №.5 // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.86, п.416, док.8, арк1.

² Velitelstvo skupiny Samo.Relacia o činnosti skupiny-hlasenie // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.86, п.416, док.10, арк1.

³ Velitelstvo skupiny Samo.Relacia o činnosti skupiny-hlasenie // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.86, п.416, док.10, арк1.

⁴ Velitel asist. praporu: kpt. Pech. Tibor Samo. Pohyb a činnost iligalnych skupin – hlasenie // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.86, п.416, док.5, арк.2.

озброїли були відділи чехословацької армії і обложили ними лінію Спільська Нова Весь—Пряшів—Гуменне, але чехословацьке військо і українські повстанці обопільно себе обминали"¹. Аналогічна ситуація була із місцевими станицями Народної Безпеки, головне управління розвідки при міністерстві оборони ЧСР прямо зазначало, що основною причиною повільного перебігу антибандерівських акцій є "недостатнє бажання органів НБ, їхні станиці надавали інформацію про ворога з запізненнями і звалили весь тягар боротьби на військові органи"². Крім того, повстанцям, завдяки своїй мобільності, вдалося ввести чехів в оману стосовно своєї чисельності, їх часта поява у різних населених пунктах, іноді досить віддалених один від другого, створювала ілюзію великої кількості учасників рейду. То й же Хньоупек, наприклад, визначає чисельний склад українських повстанців на словацьких теренах станом на 17 вересня 1945 року шістьма тисячами вояків³.

До середини вересня рейдуючий відділ, перейшовши Гіральтовський окрес, вийшов на терени Пряшівщини, де зупинився біля села Руські Текляки. Після недовгого перепочинку, вояки УПА рушили далі через Сабінівський (села Міхаляни, Бодольок, Бальпоток, Градіско), майже весь Бардіївський, Стропківський, Гуменський та Снінський (села Ацідовце, Зубне, Яблонки, Телеповці) окреси Словаччини⁴. В останньому повстанці влаштували для населення кілька концертів. "Треба підкреслити, — писав з цього приводу Шанковський, — що значна кількість рейдуючих повстанців — це були випускники другого турнусу Першої Старшинської школи УПА "Олені". Ці колишні студенти Львівського університету й учні середніх шкіл склали дуже гарний хор, що давав усюди концерти для місцевого населення і співав по церквах"⁵. З останнього села Телеповці, що знаходилося за вісім кілометрів від словацько-польського кордону, повстанці повернулися на Закарзоння.

Загалом, за час рейду не відбулося значних боїв між загонами чехословацької армії та вояками УПА. "Банди, — писав Хньоупек про відділи УПА, — минають їх [боїв — В.В.] постійним і частим

¹ Чин Зброї. Однорівня командування УПА "Говерля". — 1946.31.08. — С.14 // ЦДАВОВУ. Ф. 3836, оп.1, спр.69, арк.14.

² Jan Fiala. Zprava o akci B. — С.97.

³ Jan Fiala. Zprava o akci B. — С.288.

⁴ Пропагандивний рейд на Словаччину. — С.218.

⁵ Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". — С.787.

пересуванням, тим також створюють в населення враження великої сили"¹. Фактично, чехам так і не вдалося нав'язати їм бій. Повернення повстанців на Україну було зумовлене виключно тим, що їх завдання на теренах Словаччини були виконані, а тому об'єктивними можна вважати слова Хньоупека, який сказав: "Наші операції вплинули на відхід бандерівців, як торішний сніг на передторішню зиму. Якби хотіли, то залишилися б. Не захотіли — відійшли"².

6

Рейд відділів УПА набув значного розголосу в словацькому суспільстві, дії українських повстанців стали темою численних репортажів місцевої преси. Так, зокрема, Братіславський часопис "Час" у номері 124 з вересня 1945 року писав: "Словацька суспільність була в цих днях занепокоєна діями організованих банд на теренах Східної Словаччини. Щоб поінформувати наш загальний стан речей, ми вислали до Кошиць окремого звітодавця, а цей засягнув докладних відомостей в Кошицях і Пряшеві[...]. До села Суха в Стропківському повіті прийшов озброєний відділ, що числив около 250 люда. Цей відділ розтаборився в селі, а кругом розставив стійки[...]. Зі села Суха відішли до польського кордону. Останній раз бачили їх в селі Прикра[...]. Невеликий відділ з'явився в Сланських горах... Народня Безпека поробила всі заходи, щоб унешкідивити ті банди. Має докладні дані про їх побут і є в зв'язку з військовим командуванням. При цій нагоді треба спростувати пропаганду, яка твердить, що військове командування зарядило мобілізацію кількох річників до боротьби з бандерівцями. Це не є згідне з правдою, бо потреби такого кроку немає"³. Цікаву інформацію подає газета "Демократ" з 20 вересня того ж року: "Останніми тижнями, — читаємо тут, — з'явилися у південно-східній частині Словаччини озброєні групи[...]. До цього часу не було випадків, щоб ці групи допускалися насильства над життям чи майном громадян"⁴. В іншому, промосковському тоні висловлювалася про повстанців місцева комуністична преса. Друкований орган цієї партії "Виходословенська правда" з 21 вересня називає їх "злочинними покидьками людства" і вказує,

¹ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.289.

² Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.292.

³ Цитується за: Петро Мірчук. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. — С.132.

⁴ Цитується за: Осип Дяків-Горновий. Про свободу преси в СССР // Осип Дяків-Горновий. Ідея і чин. — Нью Йорк-Торонто-Мюнхен, 1968. — С.270.

що причиною їх переходу на словацькі терени було те, що вони "ховаються перед суворою рукою справедливості"¹.

7

Резонанс пропагандистських дій УПА проявився ще й в іншому, а саме — в активізації діяльності словацьких антикомуністичних організацій. "Антикомуністичний рух, — писав з цього приводу Хньоупек, — вийшов з підпілля на білий світ"². В додатку до операційного наказу від 5 вересня 1945 року зазначалося, що в Гуменному заявили писані від руки листівки, в яких звучав заклик до словаків "Хлопці, йдіть до гір!"³ В кінці того ж 1945 року почали масово поширюватися писані від руки та друковані листівки, в яких зазначалися наступні вимоги до тодішньої чехословацької влади: звільнити з під суду Йозефа Тісу та інших представників державного апарату Словацької держави, створення окремої словацької політичної партії. В разі невиконання цих вимог невідомі автори листівки погрожували всенародним бойкотом виборів до парламенту⁴.

Дуже цікаву інформацію про активізацію підпільних словацьких організацій в другій половині 1945 року подає газета "День" (орган Народного фронту) в №81 за 24 березня 1946 року в публікації під назвою "Фашистська нелегальна організація на Словаччині викрита". Зважаючи на те, що частина цих даних мають безпосереднє відношення до теми даного дослідження, дозволю собі докладніше переказати цю статтю, переклад якої, до речі, був здійснений українськими повстанцями. Отже, тут читаємо про підпільну словацьку організацію, створену на основі організацій Глінкова Младеж (голова доктор Ходьмовський) та ГСЛС [можливо, якась з партій доби Словацької держави] (голова Антон Кнішант) влітку 1945 року. Метою організації було відродження незалежності Словаччини, для цього проводилася видавнича діяльність (газета "Словак" накладом 500 — 1000 примірників), магазинувалася зброя. Основне членство організації складала студентська молодь, словацька інтелігенція та католицьке духовенство. Організація була

¹ Цитується за: Осип Дяків-Горновий. Про свободу преси в СССР. — С.271.

² Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.291.

³ Velitel asist. praporu: kpt. Pech. Tibor Samo. Pohyb a činnost iligálnych skupin — hlasenie // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.86, п.416, док.5, арк.2.

⁴ Apel na tvoj vlastnecki cit // The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

розкрита в березні 1946 року, проте, як читаємо в кінці цієї статті, "діяльність цього руху ще продовжується"¹.

Взагалі, всі повстанські звіти з першого словацького рейду підкреслюють надзвичайно приязне і дружнє ставлення словаків до стрільців УПА. Характерне воно було навіть і для деяких працівників органів державної безпеки. В телеграмі, котра інформує керівництво Сбору Народної Безпечності про важкі порушення дисципліни рядовим членством цієї організації, вказується: "Деяких членів Народної безпечності треба перевести. Наприклад, зі станиці НБ в Папіні, де бандерівці були і спокійно, по-приятельськи, забавлялися з членами НБ, також зі станиці НБ в Телеповцях, Уліч, Старіна. Видно, що органи безпеки цього округу не є небезпечні бандерівцям, ані бандерівці їм[...]. В Телеповцях службовці весело забавлялися з бандерівцями і бандерівці навіть танцювали. В Збої фінансова сторожа замість того, щоб воювати, дискутувала з бандерівцями. Те саме в Руніні"².

Великий переполох викликала поява українських повстанців в місцевих, особливо сільських, осередках комуністичної партії Словаччини. Доброю ілюстрацією того є наступний документ: "Сніна. 28.11.1945[...]. Окрес Сніна сусідує з Польщею, є гірським, і бандерівці можуть в ньому легко переховуватися. Влітку їх випадки були обмежені, так як в кожному селі була, крім Народньої Безпеки, ще організована й добровільна міліція в складі 10-15 людей, в основному, членів СКП [Словацької Комуністичної партії – В.В.] або безпартійних. Коли добровільна міліція була роззброєна і розпущена, що сталося наприкінці вересня, бандерівці стали частіше навідувати наш окрес. Ввечері і вночі вони вільно рухаються по селах, добре знають членів комуністичної партії і говорять, що всіх їх чекає ганебна смерть. Це діяльність нашої реакції, бо інакше бандерівці не знали б, де хто знаходиться, хто є комуністом і як зветься. По селах повна паніка, а в комуністичній партії хаос. З села Нова Седлице були члени на окресних зборах і зажадали, щоб їх виписали з партії. Те ж діється в усіх селах"³. В іншому документі з того часу читаємо: "В багатьох випадках стається так, що товариші з сіл приходять в секретарі-

¹ Відпис (в перекладі зі слов. на укр. мову) статті, видрукованої в сл. газ. "День". – Орган "Народнього фронту", рік II, ч.81. – Жиліна 24.3.1946 // The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

² Bohuš Chřítoupek. Вказ. пр. – С.297-298.

³ Bohuš Chřítoupek. Вказ. пр. – С.298-299.

ат [комуністичної партії – В.В.], щоб повернути членські квитки або одногосно заявляють, щоб їх "викреслили" з партії. В більшості сіл неможливо скликати членські збори. Коли їх скликаеш, ніхто не приходить. Якщо будуть і надалі банди на землях Словащини, то похитнуться й так ослаблені позиції партії"¹.

8

Для того, щоб протиставити словацьке населення стрільцям і старшинам рейдуючих відділів, офіційна влада країни, яка все більше потрапляла під вплив Москви, розпочала активну пропагандистську кампанію із дискредитації українських повстанців. Їх стали зображати як бандитів, як рештки німецької армії, їм почали приписувати масові грабежі та вбивства. Більше того, за даними Лева Шанковського, восени 1945 року в Снінському окресі було зорганізовано спеціальний загін за зразком агентурно-провокативних боївок МГБ, який під маркою УПА проводив деякий час грабінницькі напади на населення². Дещо обґрунтовується ця думка в статті "Армії-примари проти Росії". Тут, зокрема, читаємо: "НКВД часом перевдягається за українських повстанців, почіплює тризуб і шукає "втраченого зв'язку" або прямо грабує і знущається над населенням, щоб знеохотити його до повстанчого руху. Чому б не могло воно робити того в Чехії, Словащині[...], щоб прохолодити небезпечні симпатії населення до нашого визвольного руху"³. Далі автор статті наводить конкретний приклад – свідчення чеської селянки про "бандерівський" напад: "В годині другій ночі вдерлося до сільської хати, де переночувало 8 чоловіків і 5 жінок, 30 озброєних людей з гітлерівськими гакенкройцями на ременах. Мішаною німецько-чеською мовою почали обвинувачувати селян, що вони зрадили Гітлера. "Хто ви такі? " – запитав Еміль [один із присутніх селян – В.В.] – "Бандерівці", – відповів їх провідник. – "Кажу вам про те, бо це не робить різниці. Ви нас і так не зрадите". На даний знак бандерівці постріляли всіх жінок і чоловіків крім ... Марії, яка це все і розповіла"⁴.

Очевидно, доречно буде розглянути інші випадки вбивств, які несправедливо приписуються українським повстанцям. Богущ Хньоупек як найстрашніший приклад "бандерівського" терору наводить

¹ Там само. Про це також див.: Situačné hlásenie. 31.01.1946 // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.50, п.177, док.48, арк.1.

² Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.787.

³ Сурма. – 1949. – Ч.2. – С.12-13.

⁴ Сурма. – 1949. – Ч.2. – С.12-13.

вбивство в селі Колбашов десяти і в селі чотирьох євреїв. Вбивцями, за свідченнями очевидців, які переказує чеський автор, були люди "в німецьких, угорських та російських одностроях"¹, крім того, згідно документів, вони розмовляли українською, польською, чеською мовами², тобто не мали жодних ознак, притаманних виключно воякам УПА. Проте, це не заважає чехословацьким авторам стверджувати, що вони – "бандерівці". І ще один дуже цікавий момент, не врахований ними, очевидно, свідомо: згадані вбивства сталися в грудні 1945 року, тобто в час, коли на території Словаччини відділів УПА просто не було. Врешті, згаданий автор практично не бачить різниці між українськими повстанськими загонами та іншими нелегальними збройними формуваннями, що тут діяли. Особливо це стосується решток Російської Визвольної Армії, так званих "власівців"³. До прикладу, він розповідає про напади на східнославацькі села у грудні 1945 року "великих загонів бандерівців-власівців"⁴.

У звіті з 1946 року одного з рейдуючих теренами Словаччини відділів згадується про поширювані чехословацькою армією звернення до УПА, в яких вказується, що, можливо, вбивства, приписувані бійцям УПА, здійснені невідомими кримінальними злочинцями⁵. Нерідко бували й випадки, коли місцеве населення, користуючись замішанням, викликаним появою повстанських відділів, зводило порахунки з окремим представниками влади, особливо вдавалися до того різноманітні підпільні антикомуністичні організації. До речі, в тих же звітах про акції в 1946 році українські повстанці констатують досить сильні антисемітські настрої серед словацького населення⁶. Йозеф Родак у своїй статті "Похід бандерівців на Східну Словаччину" також вказує на існування місцевих

¹ Bohuš Chloupek. Вказ. пр. – С.296.

² VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.50, п.175, док.42, арк.2.

³ До речі, реально "власівці" досить часто воювали проти українських націоналістів, про це див.: Григорій Дем'ян. Повстанський мартиролог. – С. 308, 327, 580.

⁴ Григорій Дем'ян. Повстанський мартиролог. – С.300.

⁵ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. Мирона в часі від дня 06.04 до 23.04 46 р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library. – С.9.

⁶ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. Мирона в часі від дня 06.04 до 23.04 46 р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, а також інші звіти з цієї акції: Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині за час від 06.04.46 до 19.04.46, Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. У-96 в часі від 06 квітня – 22 квітня 1946р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

злочинних груп, що реально не мали нічого спільного з відділами УПА, а проте їх злочини приписувалися українським повстанцям¹.

Отже, безпідставним є твердження про "бандерівський терор" під час проходження рейдів, основним завданням яких було якраз викликати симпатії у словаків і нав'язати з ними співпрацю, а тому поведінка стрільців під час перебування на словацьких землях повинна була бути зразковою. На території Словаччини відділи УПА мали готувати ґрунт для спільної боротьби українців і словаків проти російського імперіалізму, а не залишати після себе неприємні враження та ненависть.

9

Підсумовуючи результати першого словацького рейду, слід відзначити, що вже незабаром по його закінченні було зроблено дальші кроки на шляху до налагодження співпраці між словаками та УПА. Протягом жовтня 1945 року відбулося двоє переговорів на цю тему. В перших із них, які проходили 26 жовтня, брав участь комендант словацької прикордонної застави та районний провідник ОУН "Соковик" (прізвище невідоме). У звіті останнього з них зазначалося, що в розмові були підняті такі теми:

- 1) Боротьба українського народу в світлі історії.
- 2) Теперішнє загальне становище в світі.
- 3) Лінії політики США, Англії та СРСР.
- 4) Большевицькі методи поневолення народів та підбольшевицька дійсність (розріз між большевицькою пропагандою і дійсністю).
- 5) Наша теперішня боротьба та спільний фронт поневолених народів у боротьбі з большевизмом"².

Наступна зустріч, тепер уже між комендантом словацької жандармерії і українськими повстанцями на чолі з широковідомим сотенним, а тоді ще тільки підпоручником УПА, Степаном Стебельським-"Хріном" відбулася чотири дні пізніше. На запитання повстанців, які саме справи бажав з'ясувати для себе на зустрічі словацький комендант, він відповів: "Боротьба українського народу проти комунізму, про яку починають у нас широко балакати, зацікавила мене до такого ступеня, що, коли я довідався про мож-

¹ Jozef Rodak. Vpád banderovcov na Východné Slovensko // Apologia. – 1997. – № 12. – С.35.

² Соковик. Звіт зі стрічі, відбутої дня 24.X.1945р. в с. Р. на Словаччині між рай. пров. С. та командантом словацької погранзастави // ЦДАВОВУ. Ф.3833, оп.1, спр.159, арк.2; також: Володимир Сергійчук. Словаччина, 45-й // Молодь України. 1993.16.02. – С.4.

ливість нав'язати з Вами контакт, постановив собі особисто з Вами зустрітися. Грабiжницька політика большевиків на наших землях наставила тепер більшість словаків проти большевиків і їх вiслужників. Інтересуємося тими, що ведуть з ними боротьбу. Цілий час, коли я зустрічався з большевиками чи поляками, то чув, що "бандерівці" – це найгірші банди в світі, грабують та мордують невинне населення. Тим часом, тому місяць перемашерувало коло 500 Ваших вояків-партизан, які нашому населенню через свою культурну поведінку дуже сподобалися"¹. В подальшій розмові українські повстанці з'ясували ряд питань, що цікавили словака, зокрема, мова йшла про цілі боротьби УПА, про методи постачання харчів для підпільної армії, отримання зброї, підготовку старшинських кадрів. На закінчення розмови комендант сказав: "У нас зростає ворожнеча до большевизму і, дай Боже, щоби ми незадовго спільно почали боротьбу проти большевиків"².

Ці зустрічі відбулися на низовому рівні, проте мали велике значення, адже вони засвідчили принципову можливість союзницької українсько-словацької боротьби проти СРСР.

Поряд з тим, налагоджувалися взаємини й з іншого боку: між Червоною армією і армією Чехословаччини. Про один з аспектів їх, який вилився у допомогу, надану чехам Закарпатським моторизованим полком ще в час рейду, йшлося уже вище. Десь від тоді розпочинаються постійні контакти і з польською армією³. Основою співпраці на цьому етапі був обмін досвідом боротьби з повстанськими загонами та, що особливо важливо для армії ЧСР, інформацією про їх пересування, склад, озброєння та тактику. 1 січня 1946 року було підписано "Договір про взаємний перехід державних кодонів прикордонними військами СРСР та чехословацькими прикордонними військами з метою переслідування і ліквідації переходячих банд і про взаємну співпрацю, пов'язану з цим"⁴. З радянського боку документ підписав підполковник НКВС Конторов, з чеського – підполковник Ян Станек. Договір обумовлював особливості взаємного переходу кордонів, встановлення умовних сигналів, розпізнавальних знаків.

¹ Звіт з розмови зі словаками в дні 30.X.1945 // ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.159, арк.3.

² Звіт з розмови зі словаками в дні 30.X.1945 // ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.159, арк.3.

³ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.302, 311-318.

⁴ Dohoda medzi československým a ruským vojskom o vzajomnej spolupraci na potieranie banderovcov // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.323, док.215, арк.1.

Розділ шостий

Другий рейд сотень УПА на Словаччину

1

Зимою 1946 року, тоді ж, коли СРСР та Чехословаччина готувалися до спільної боротьби з українськими повстанцями, розпочинається підготовка другого рейду УПА на Словаччину. Окрім успіху попередньої акції, були ще й інші фактори, що спричинили його проведення. Перш за все, це момент, який стосувався внутрішньо-політичного життя Чехословаччини, а саме виборів, що мали відбутися тут у травні 1946 року. На цю подію покладалися великі сподівання, адже вибори повинні були визначити політичне майбутнє країни на найближчий час. Поряд з тим, був ще один фактор, зовнішньополітичний, що теж, певною мірою, спричинив проведення рейду. Саме в 1946 році загострення відносин між колишніми союзниками СРСР та країнами заходу набуло явного характеру. Промова Черчіля у Фултоні 5 березня того ж року засвідчила, що світ розділився на два ворогуючі табори, і подала антирадянським рухам опору надію на допомогу Заходу¹.

Як і першого разу, підготовка рейду розпочалася задовго до його проведення. Керувати нею було доручено Василеві Галасі-“Орлану”. “Він, — пише про це його дружина Марія Савчин у своїх спогадах, — проводив наради з командирами сотень, що мали йти в рейд, виготовляв інструкції щодо їхнього завдання, готував відповідну літературу, яку повстанці мали розповсюдити серед населення”². Ще 20 січня він доповнив, написані попереднього року “Короткі вказівки” розділом “Кличі для усного поширення й до написів на видних місцях”³. Відповідальним за політично-пропаган-

¹ Про вплив згаданої промови на проведення рейду див.: На сторожі. — 1946. — Ч.7-8. — С. 58.

² Марія Савчин. Тисяча доріг // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.28. — С.101.; про це також: Василь Галаса. У рейдах кожен повстанець пропагандист. — Арк. 3-4.

³ Кличі для усного поширення й до написів на видних місцях // ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.110, арк.185-185зв; закінчення документа: ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.63, арк.98.

дистську роботу під час акції було призначено головного редактора журналу "Перемога" Ярослава Пеціва-"Вадима". Командиром рейдуючого відділу став Володимир Гошко-"Мирон", учасник і командуючий однієї з груп першого словацького рейду. Окрім його сотні, в рейд повинні були вирушити сотні Василя Шишканинця-"Біра"¹ та "Дідика" (прізвище невідоме), командування якою на час рейду перебирав "Кармелюк" (прізвище невідоме)². Склад сотень посилили залученням до них пропагандистів з надрайонів. Загалом, для участі в акції було задіяно близько 1000 повстанців³.

В інструкції, виданій командиром відділу Василем Галасою, вказувалося: "Вивчити докладно "Короткі вказівки", яких під час походу мусите притримуватися[...]. Закінчити підготовку (поправити взуття, одяг, засоби їжі, набої, приготувати конверти, дьоготь чи фарбу для малювання гасел), між відділами розділити пропагандивні матеріали[...]. Як тільки стрінетеся з населенням, розпочинайте нашу акцію[...]. Треба буде навідати багато будинків, зустрічатися і говорити з багатьма людьми. Вияснити їм мету нашого приходу і нашої боротьби. Це мусить бути виконане вже в перших годинах після приходу, щоб з першим світанком рознеслося по цілій Чехословаччині не тільки те, що ми прийшли, але, перш за все, те, скільки нас, за що воюємо, про що говоримо, як ми одягнені, як озброєні. Наш прихід має викликати в цілій Чехословаччині не страх, а симпатії до нас[...]. На першій же зупинці по переході кордону звернутися до якогось учителя або священика, щоб переклав гасла (додані до "Коротких вказівок")[...]. Малювати гасла дьогтем на будовах (адміністративні або нежитлові, якщо заселені, то хіба з дозволу господаря)[...]. Коли б неможливо було дістати дьогтю чи чорної фарби, малювати вапном на чорну основу[...]. Збори скликати у вечірніх годинах (тоді кращий ефект)"⁴.

Для поширення під час проходження маршруту рейду було приготовано наступні пропагандистські матеріали:

- 1) "Оголошення" словацькою і українською мовами (з роз'ясненням мети приходу) – 500 штук;

¹ Про нього докладніше див.: Віра Ципук. "Василь Шишканинець-"Бір" // Шлях перемоги. – 1994.5.11.

² Василь Галаса. Пояснення до звіту Вадима про рейд відділів УПА на Словаччину у квітні 1946 // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Василь Галаса", арк.1.

³ Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.790.

⁴ Інструкція "Друже Мирон" // Вогуш Чрћоупек. Вказ. пр. – С.54-56.

- 2) листівки "Чехи! Словаки! Вояки!" чеською, словацькою і українською мовами – 135 шт;
- 3) "Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни" з травня 1945 року – 135 шт;
- 4) підпільні журнали "Ідея і чин" (центральний орган Проводу ОУН) ч.9, "Інформатор" (видання Пресової Служби УПА);
- 5) брошура "Рішення Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН" (усіма слов'янськими мовами);
- 6) брошура члена Проводу ОУН Дмитра Маївського-"Думи" "Більшовицька демократизація Європи";
- 7) брошура "Платформа УГВР";
- 8) звернення "До цілого культурного світу! Відкритий лист українців, замешкалих за лінією Керзона" (протест проти польського терору і примусового виселення українців);
- 9) листівки до поляків ("Переселенці", "Поляки! Віковий західний сусіде", "Полякам" та інші)¹.

Крім того, Василь Галаса спільно з Ярославом Старухом, Провідником ОУН на Закерзонні, написали листа до президента Чехословацької республіки Едварда Бенеша². Всього, за підрахунками чеського автора Свободи, було взято близько 20 видів літератури³. Кожен повстанець мав у своєму наплічнику по 10 примірників кожного роду літератури, решта було в обози.

Для полегшення добування повстанцями харчів, було виготовлено спеціальні "Посвідчення на продукти" у формі квитанцій з таким, приблизно, змістом: "Ми, українські повстанці, дякуємо за пожертву харчових продуктів для Української Повстанської Армії. Вартість вашої пожертви буде компенсовано майбутньою Українською Самостійною Державою"⁴. Окрім цих посвідчень, повстанці були також забезпечені частково грошима та 11 конями, яких мали продати в разі нестачі коштів⁵.

В цитованій вже інструкції "Друже Мирон" Василь Галаса уточнює процес роздачі пропагандистського матеріалу: "Оголошення" розсилати до чехословацьких командирів, настроєних проти

¹ Вадим. Підсумковий звіт про пропагандивний похід відділів УПА на терени Словаччини від 6 до 22 квітня (витяги) // Вогуш Chřóurpek. Вказ. пр. – С.320.

² Див додаток №5.

³ Алоиз Свобода, Анна Тучкова, Вера Свободова. Заговор Ватикана против Чехословацкой республики. – С.141.

⁴ Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. – Арк. 5.

⁵ Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. – Арк. 7.

більшовиків, посилати урядовцям, жандармерії, інтелігенції, особливо священикам [...]. Листівки "Чехи! Словаки! Вояки!" давати, головню, війську, але й цивільному населенню читати їх на зборах [...]. "Відкритий лист" роздавати населенню, організувати його публічне читання, поширити цей лист при допомозі словаків по цілій Чехословаччині. "Декларацію" поширювати, головню, між інтелігенцією, особливо між католицьким членством Демократичної партії"¹.

2

Останні настанови стрільці з трьох рейдуючих відділів отримали в селі В. [зашифрована назва – В.В.], де вони були зібрані 4-5 квітня 1946 року. Там же визначено точний час переходу словацького кордону – 6 квітня о 21:30².

Про наявність повстанських відділів на теренах Словаччини чехословацьке військо деякий час не знало, так як перетин ними кордону не був зафіксований³. Щойно в документі від 9 квітня 1946 року читаємо: "В ніч з 6 на 7 квітня близько 24:00 прийшла група бандерівців з напрямку Ясел – Хвостейов [...]. Було їх близько 100-150 осіб, дуже добре озброєних легкою зброєю різних типів і добре вбраних, переважно в польські, німецькі, угорські уніформи, а також в цивільному і випадково комбінованих уніформах"⁴. Інформація, подана у цьому матеріалі стосується однієї з рейдуючих сотень, так як, згідно з попередньо затвердженим планом, цей перехід, як і все подальше пересування відділів, відбувся трьома окремими групами.

Сотня "Біра" просувалася маршрутом Межиляборці – Гуменне – Вранов – Гіральтовці – Стропків⁵. Її рейд тривав 16 днів і пройшов без значних боїв чи пригод, повстанці встигли відвідати 31 словацьке село. Сотня "Мирона" рухалася шляхом Межиляборці – Стропків – Гіральтовці (де повстанці побували на околицях міста) – Бардеїв –

¹ Інструкція "Друже Мирон" // Bohuš Chřloupek. Вказ. пр. – С.55-56.

² Вадим. Підсумковий звіт... – С.320.

³ Navrh na zmenu sostavy-zosilnenie jednotek ZPU // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.78, п.371, док.146, арк.1.

⁴ Velitel praporu: kpt. Pech. Bajus Michal. Situačné hlásenie-predloženie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.323, док.227, арк.1.

⁵ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. У-96 в часі від 06 квітня – 22 квітня 1946р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

Пряшів – Сабінов і дійшла до околиць Кошиць. Загальна траса цього відділу складала 311 кілометрів, і під час рейду він навідався до 49 місцевих сіл¹. Остання сотня під командою "Кармелюка" (в складі якої, до речі, був Ярослав Пеців-"Вадим") ішла через Межиляборці, Гіральтовці, Стропків, Бардеїв, Пряшів, Вранов, Гуменне і Михайловіці. В час проходження маршруту члени цього відділу побували у 26 селах².

"Коли ми дісталися в глибину Словаччини, – читаємо у звіті "Вадима", – на кожному кроці мали можливість розвинути свою діяльність. Ми реагували на різні справи, відповідали на запитання людей, і кожна така дрібниця мала значення для більшого чи меншого розуміння нашої місії. Це стосувалося як простих людей, так і інтелігенції. Докладно роз'яснювали населенню, хто ми і за чим знову прийшли на Словаччину як гості, а не як вороги, проти кого і за що боремося, яке наше ставлення до інших народів і до сьогоднішніх політичних подій. Насамперед, треба було роз'яснити, чому називаємо себе бандерівцями, чому наша офіційна назва Українська Повстанська Армія, яке наше відношення до Власова – тому, що нас часто вважали за власівців, яких там не люблять, які головні ідеї нашої програми, наше ставлення до релігії, тому що для них це питання дуже важливе [...]. Це все треба було роз'яснювати на громадських зборах, під час розмов з населенням, в дискусіях з інтелігенцією чи під час коротких відвідин у хатах. Займалися цим переважно політвиховники, командири і досвідчені стрільці. Кожний використовував найменшу нагоду і всіма силами намагався зробити щось в тому напрямі [...]. Найчастіше ми за двадцять чотири години завжди заходили до кількох сіл"³.

3

Як і попереднього разу, із запізненням почала реагувати на присутність повстанців чехословацька армія. В наказі від 10 квітня 1946 року зафіксовано наявність вояків УПА в наступних теренах Словаччини: "Відділ близько 200 осіб в теренах на південний

¹ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного в д. Мирона в часі від дня 06.04 до 23.04.46 р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

² Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині за час від 06.04.46 до 19.04.46 // The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

³ Вадим. Підсумковий звіт... – С.323.

схід Гіральтовце (Рускі Клучов і Руска Воля); відділ близько 300 вояків в теренах Кожани – Качін – Немцовце окрес Гіральтовце”¹. Супроти цього наказувалося чехословацьким військам перегородити дорогу Бардейов – Капушани і не допустити проникнення відділів УПА на захід від цієї дороги. Для виконання завдання, окрім піхотних частин, залучалися також танки².

Проте, цього було далеко недостатньо, і в наказі, виданому 15 квітня 1946 року начальником штабу 4-го ВО Елеміром Полком, всім частинам, залученим до боротьби з УПА, наголошувалося: “З усіх повідомлень, які я отримую про відділи бандерівців, що проникли через наші державні кордони, і про їх вільне пересування в глибокі частини східної Словаччини, маю враження, що командири відповідних військових частин добре знають їх завдання, але свої завдання вони не виконують. Діяльність командирів досі, згідно з теперішніх висновків, полягала лише в констатуванні сили і рухів банд, а також у стеженні за ними. Цей дивний факт мусить рішуче і востаннє звернути увагу всіх командирів на їх завдання, за виконання яких вони особисто відповідають [...]”

1. Роззброїти та інтернувати всіх чужоземних осіб та банди, які перейшли нелегально кордон і бродять нашими землями.
2. Якщо вони не дають добровільно роззброїтися – знищити їх безоглядно будь-якими способами.
3. Надавати цивільному населенню всіляку допомогу і охорону.
4. Щонайшвидше очистити землі від тих банд і забезпечити спокій та порядок.
5. Забезпечити державні кордони і заборонити новий прихід банд³.

Тих вояків армії чи народної безпеки, що порушували цей наказ, приписувалося ескортувати до суду в Кошицях.

Для допомоги місцевим відділам чехословацької армії на терени Східної Словаччини 21 квітня відіслано батальйони автоматників з Чехії та Моравії⁴. До речі, українські повстанці вказували: необхідність цього наказу була зумовлена тим, що словацькі воя-

¹ Načelnik štábu: mjr. gšt. Jan Cisarík.osobitný rozkaz čis. 13 – potvrdenie tel. Rozkazov // VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.70, п.323, док.228, арк.1.

² Načelnik štábu: mjr. gšt. Jan Cisarík.osobitný rozkaz čis. 13 – potvrdenie tel. Rozkazov // VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.70, п.323, док.228, арк.1.

³ VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.98, п.515, док.2, арк.1.

⁴ VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.70, п.323, док.282, арк.1.

ки відмовлялися воювати проти УПА¹. З того ж дня, за іншим наказом, для зручності в проведенні протиповстанських акцій, всі пости фінансової сторожі, що знаходяться на схід від рік Попрад і Ториса, підлягають єдиному військовому командуванню². Протягом квітня 1946 року до боротьби з повстанськими відділами було залучено 17 батальйонів чехословацького війська, загалом – 11200 вояків з танками та авіацією³.

Таке велике насичення терену військом не могло минути безслідно для українських повстанців. 16 квітня відділ під командою "Кармелюка" наткнувся на військові становища чеської армії, зав'язалася коротка перестрілка, після якої повстанці, не бажаючи втягуватися у великий бій, відступили, отримавши наступні втрати: двоє ранених і ще троє зниклих (один з них потрапив у полон)⁴. Ось як описує цей бій Ян Фіала: "Більша сутичка відбулася в ніч з 15 на 16 квітня на броді через ріку Ляборець, під руїнами Брекова біля Гуменного. Із заходу рухалася сотня Кармелюка, її пересування вислідило командування "Отто" [один з протиповстанських відділів чехословацької армії – В.В.]. Командир відділу полковник Вагнер зрозумів, що вона прямує до лісового масиву Вігоплат. Тому, біля броду під Брековим, влаштував на східному березі Ляборці засідку автоматної чоти двадцятого пішого полку [...]. Вояки завчасно зайняли становища, ретельно їх вибудували, замаскували і цілу ніч очікували. Рано з'явився неприятель. Перед ядром сотні рухалася близько 20 кінних бандерівців [...]. Коли близько половини сотні перейшла річку, поручик Обушек дав наказ стріляти. Зненацька застигнуті бандерівці почали хаотичний відступ, однак, з протилежного берега почувись постріли решти сотні. Дійшло до завзятої перестрілки [...]. Поразку бандерівців довершило подання допомоги – чоти броньовиків з чотою автоматників 14 батальйону [...]. Бандерівці розсіялись по довколишніх лісах і мали кілька пораних"⁵.

¹ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині за час від 06.04.46 до 19.04.46 // The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

² Velitel 4. Oblasti: brig.gen. Michal Širica. Osobitny rozkaz k akciam na vychodnom Slovensku // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.78, п.371, док.205, арк.1.

³ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 221.

⁴ Вадим. Підсумковий звіт... – С.321; Jan Fiala. Zprava o akci B. – С.75.

⁵ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С.74-75.

Це була, фактично, єдина збройна сутичка за час рейду, в основному їх вдавалося уникати завдяки пропаганді, поширюваній серед чеських вояків. "Жовніри Чесько-Словацької Армії, — читаємо у листівці "Чехи! Словаки! Вояки!", — ми знаємо, що Ви, Чехи, і Ви, Словаки, сини культурних, демократичних, політично високорозвинених народів, тому віримо, що Ви станете разом з нами проти більшовицько-польського варварства і людоїдства. Коли Ви чесні люди, коли Ви демократи — не слухайте большевицької брехливої пропаганди, не слухайте тих, які вихваляють червоний тоталізм, і кажуть Вам виступати проти українців... Пам'ятайте, що ми, Українські Повстанці, боремося за найвищі і найшляхетніші, вселюдські ідеали свободи, братерства і рівноправності всіх народів [...]. Не виступайте проти Українських Повстанців, не стріляйте по нас"¹. Хньоупек писав з цього приводу: "17 квітня до Налкова (Врановський окрес) прийшло 60 піших [бійців УПА — В.В.], командирові наших загонів прислали через місцевих селян листа українською мовою. Закликали його не воявати з УПА"².

Зважаючи на це, чехословацькі органи безпеки розпочали широкую кампанію контрпропаганди. У "Вказівках для ліквідації бандерівців", складених полковником Германом, зазначалося: "Воякам висвітлювати і роз'яснювати, що озброєні банди, які проникли на наші землі є ворогами, проти яких треба безоглядно виступити аж до повного їх знищення. Ганебною брехнею цих банд є те, що вони, ніби, мають до нашого народу дружні наміри. Це рештки фашизму, вороги свободи, спокою і миру, за яким ми усі тужимо"³. Отже, поряд зі збройним протистоянням, розпочалася ідейна боротьба. Повстанці використовували в ній такі прийоми як усні розмови з населенням та поширення своїх друкованих засобів пропаганди, а вже незабаром, таким же чином, "за душі" словаків розпочали боротьбу чехословацькі владні органи. Спочатку серед вояків армії, а потім вже й серед цивільного населення масово поширювалися спеціальні видання "Вояк на східній Словаччині", зміст якого складали статті

¹ Василь Галаса. Чехи! Словаки! Вояки! //ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.110, арк.181-181зв; також: ЦДАВОВУ. Ф. 3833, оп.1, спр.63, арк.63-63зв.; ВНА. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.320, док.895, арк.1.

² Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.333.

³ Jan Fiala. Zprava o akci B. — С.98-99.

приблизно такого змісту: "Вибори і бандерівці", "Бийте бандерівців за прикладом поручика Обушека", "Справились ми з гітлерівцями – справимося і з бандерівцями"¹.

Основна увага під час проведення різноманітних пропагандистських заходів повстанцями зверталася на вибори, що незабаром мали відбутися. А тому, поряд з активною антикомуністичною пропагандою, проводилася агітація за конкурента комуністів Демократичну партію. "Бандерівці, – вказують чехословацькі автори Вандурек і Кауцький, – відверто агітували за Демократичну партію й закликали селян вибирати її кандидатів"². Наведу кілька фрагментів із звітів чеської армії про таку діяльність українських повстанців. "11 квітня, надвечір, ввійшло до Вижніх Ладічковоць при Гуменному 30 озброєних людей. На краях села поставили кулемети. На зборах з населенням оголошували, що воюють за Демократичну партію. 14 квітня о 5 пополудні ввійшла банда до Матіяшовець при Вранові [...], скликали селян на публічні збори. Проголошував один член озброєної банди. Його мова була зорієнтована гостро антирадянськи [...]"³. "[17 квітня] прийшло чотири бандити до лісничівки Горіл при Словенській Кайні. Тутешнього жителя переконували, щоб голосував не за Комуністичну, а за Демократичну партію"⁴. Інший чеський історик Ян Фіала у статті "Що таке була бандерівська банда?" писав з цього приводу: "Бандерівські відділи оминали всякого фізичного терору, а зате вели сильну протикомуністичну і протисоветську пропагандивну кампанію"⁵.

5

Державні пропагандистські заходи не мали великого впливу на ставлення до вояків УПА місцевого словацького населення – воно було, як і попереднього разу, приязним, селяни з цікавістю слухали роз'яснення своїх східних сусідів про те, чому вони взялися за зброю і вже другий рік після закінчення світової війни не збираються її складати. Бували випадки, коли словаки дарува-

¹ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С.98

² František Kaucký, Ladislav Vandúrek. Вказ. пр. – С.40.

³ František Kaucký, Ladislav Vandúrek. Вказ. пр. – С.85.

⁴ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.332-333.

⁵ Цитується за: Ворог про бандерівців // Шлях перемоги. 1961. 24.09. – С.2; про це також: Vaclav Slavík. Вказ. пр. – С.16.

ли воякам УПА гроші "на амуніцію"¹. Такому відношенню до них сприяли ряд факторів: чемна і культурна поведінка, плата за отримані харчі. Ось що читаємо про отримання харчів від населення в одному з документів того часу: "Просили їсти [маються на увазі повстанці – В.В.] дуже пристойно, і коли їм на це відмовляли, не вимагали їжі. Продали одного коня, за що дали підтвердження"². Важливу роль у здобутті прихильності вояками УПА в місцевого населення відіграло шанобливе ставлення перших до релігії. "Населенню, – писав "Вадим", – сподобалося, що наші стрільці побожні і при кожній нагоді ходять до церкви"³. Тут треба зазначити, що рейд припав саме на час святкування словаками Великодня, а тому, як вказує Хньоупек, побожність повстанців, дотримання ними посту сприяли особливо великій симпатії до них у місцевого населення⁴. Звичайно, найбільше прихильності така поведінка українських вояків викликала у духовенства. Ось як із захопленням розповідає один священник з Гіральтовського округу про участь стрільців УПА у Великодньому богослужінні: "На сам Великдень, 21 квітня о год. 4-й рано, саме коли я збирався на Літургію, прийшло на церковний майдан 5 сотень повстанців зі своїм полемим духовником. Повстанський хор співав мені Служби Божої. Співав прекрасно: мої вірники плакали з радісного зворушення і жалю, що ті вояки не можуть святкувати Пасхи в своїх церквах [...]. Під час свячення пасок українські повстанці, опустивши кріси до ніг, співали хором "Христос воскрес із мертвих". Я і мої парохіяни не могли стримати сліз зворушення, слухаючи їхнього співу. Всі мої вірники запросили українських повстанців до себе на свята"⁵.

Отже, завдяки добрій релігійній поставі, а також тому, що більшість словацького духовенства підтримувало Демократичну партію, повстанці користувалися опікою священників майже у всіх словацьких селах. Пізніше це стало підставою деяким комуністичним авторам запідозрити Ватикан у підготовці того рейду⁶.

¹ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. У-96 в часі від 06 квітня – 22 квітня 1946р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

² Velitel praporu: kpt. Pech. Bajus Michal. Situačné hlásenie-predloženie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.323, док.227, арк.2.

³ Вадим. Підсумковий звіт... – С.326, про це також: Jan Fiala. Zprava o akci B. – С.74.

⁴ Vohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.339.

⁵ Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.789.

⁶ Алоиз Свобода, Анна Тучкова, Вера Свободова. Заговор Ватикана против Чехословацкой республики. – С. 148; Д.Е. Михневич. Очерки из истории католической реакции. – С.379.

Про цікавий випадок із стосунків повстанців та словаків в час рейду розповідає звіт командира Мирона. Отож, бійці цього відділу, перебуваючи в одному із сіл, допомогли місцевому селянину загасити пожежу, а потім дали ще 500 корон допомоги. Через кілька днів інформація про це поширилася в довколишніх селах, при чому тепер сума допомоги називалася 50 000 корон¹.

6

Чехословацькій армії і загонам служби безпеки, які не зуміли вчасно приготуватися до приходу повстанців, знову довелося це робити вже тоді, коли відділи УПА активно діяли на теренах Словаччини. 16 квітня тут було створено для боротьби з УПА спеціальну військову частину під назвою "Оцел" (сталь) з командуванням у Пряшеві. До її складу входили відділи піхоти, артилерії, два моторизованих батальйони з Чехії та ескадрилья літаків з Кошиць. 18 квітня видано наказ про початок очищувальної акції "широкі граблі", метою якої було не просто завдання нищівних ударів сотням УПА, а повне очищення від них теренів Словаччини. "Банди були рухливі, і кожна інформація про них приходила з великим запізненням, — згадує командир цієї акції Ян Герман, — через це виключалось їх переслідування. Надсилати переслідувальний відділ на місце, де банда була виявлена, цілком марно, тому що банда була за двадцять-п'ятдесят кілометрів звідти [...]. Не залишалось нічого іншого, як зробити суцільну лінію з шести батальйонів [...]. Це була неперервна смуга піших військ, а також танки, які йшли дорогами та вздовж долин, тоді як піхота рухалася непроглядними теренами. Коридор просувався в східному і північно-східному напрямках [...]. Щоб банди трохи затиснути, простір поступово звужувався"². Вже через три дні після початку акції чехословацькі війська дійшли до лінії Кечковце — Вижній Орлік — Юркова Воля — Черніна — Ортутова — Дубінне — Кучін — Марган — Ласков — Брезов — Мічаковце — Бистре³. Ще через два дні, 23 квітня, вони перебували на лінії Нижній Комарнік — Ладомірова — Нижній Свидник — Стргодчін — Дуплін — Стрпков — Шітнік — Міновце — Туряни — Петейовце — Келча —

¹ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. Мирона в часі від дня 06.04 до 23.04.46 р. // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

² Jan Fiala. Zprava o akci B. — С.81

³ Prednosta 2 odd. Vel. "Ocel" škpt. Pech. Julius Moravek. Zpravy za den 21.4.1946.-predloha // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.1, п.2, док.5, арк.1.

Велка Домаша – Гігловце – Жалобін – Магіяшовце – Рафайовце – Кошаровце – Черніна – Турцовце – Яблон¹. За весь цей час чехословацькі вояки мали лише одну невелику сутичку з повстанським відділом, а саме 18 квітня².

Сотні УПА продовжували свою діяльність, вміло уникаючи зустрічей із загонами "Оцел". Основною причиною цього була відсутність досвіду у чеських вояків у боротьбі з партизанськими загонами. "Вояки в засідці, – писав Богуш Хньоупек, до речі, учасник цих акцій, – починали стріляти передчасно, чим попереджали бандерівську розвідку, що робило неможливим їх взяття. Особливо вночі, коли вояки залишалися на самоті, поводитися боязко, недисципліновано, зростав страх і нервове напруження, наперекір наказу стріляли при найменшому порухові у полі зору, при такій стихійній стрілянині доходило інколи до важких поранень[...]. При прочісуванні лісів ходили юрбами по сходжених лісових стежках і по хребтах. Долини і гущавани минали. Акціями звичайно керували молоді курсанти, від яких годі було очікувати дива"³.

Тож не дивно, що так звана "очищувальна операція" чехословацької армії не справила вирішального впливу на повернення сотень "Біра", "Кармелюка" та "Мирона" на Україну. Фактично, на той момент завдання рейду були виконані, адже, згідно з попереднім задумом, він повинен був протривати 10-14 днів⁴, тоді як реально закінчився 24 квітня⁵, тобто затягнувся аж на 18 днів.

7

Підсумовуючи результати рейду, звернімося, перш за все, до результатів виборів до Установчих національних зборів Чехословаччини, що відбулися 26 травня 1946 року, вплинути на перебіг яких було одним із завдань повстанських акцій. Отже, абсолютну пере-

¹ Prednosta 2 odd. Vel. "Ocel" škt. Pech. Julius Moravek. Suhrn zprav za dni 24, 25 a 26.4.1946-predloženie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.1, п.2, док.7, арк.1.

² Velitel "Hlinik". Situačne hlásenie – predloženie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.43, п.134, док.1, арк.1.

³ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.341.

⁴ Інструкція "Друже Мирон". – С.58.

⁵ Календарець українського повстання. Передрук краєвого видання. – Видання УПА, 1947. – С.47. Також в звіті чехословацької армії з 24-26 квітня читаємо: "Правдоподібно 24.04 всі відділи УПА перейшли на польські землі", див.: Prednosta 2 odd. Vel. "Ocel" škt. Pech. Julius Moravek. Suhrn zprav za dni 24, 25 a 26.4.1946-predloženie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.1, п.2, док.7, арк.1.

могу на виборах здобула Словацька Демократична партія, що отримала 62 відсотки голосів. Комуністична ж партія виборола ледь більше 30. До речі, перед самими виборами, а саме з 22:00 25 травня до 22:00 наступного дня всі військові частини та відділи безпеки на теренах Східної Словаччини отримали наказ бути в повній бойовій готовності проти можливого приходу сотень УПА¹.

Комуністи вбачали в своїй поразці безпосередній вплив пропаганди УПА. “Бандерівський терор, — твердить Фіала (у цитаті цього автора, наведеній мною раніше, він стверджував, що ніякого терору не було), — антикомуністична пропаганда, психоз непевності і страху перед новою світовою війною, які вони поширювали, мали справді наслідки на частину словацького населення. І саме у Східній Словаччині, в районах Пряшева і Кошиць, Демократична партія здобула більшість голосів на виборах”². У вищезазначених Фіалою районах комуністична партія Словаччини отримала справді ганебну поразку: район Пряшева — 28% голосів, а район Кошиць — взагалі 19%³. Комуністи почали звинувачувати демократів у союзі з бандерівцями. Той же Фіала вказує, що “бандерівська інвазія була частиною передвиборчої протикомуністичної кампанії, що її вела демократична партія, головний носій словацької реакції”⁴. Інші чехословацькі історики, Кауцький та Вандурек, також стверджують, що другий рейд УПА теренами Словаччини був здійснений “цивільною сіткою ОУН та домашньою реакцією”⁵. Насправді, за словами Василя Галаси, якщо і була якась співпраця між представниками Демократичної партії і українськими повстанцями, то тільки на низовому рівні, з членами цієї організації у якомусь конкретному селі, куди заходили повстанські відділи. Та це й не дивно, адже стрільці УПА проводили активну агітацію за демократів. Офіційної ж співпраці на вищих щаблях між керівництвом українського національно-визвольного руху і Словацької Демократичної партії не було⁶.

Прихід повстанців на словацькі терени знову активізував місцеві антикомуністичні рухи. “Прихід банд, — писав Хньоупек, — значно посилив домашню реакцію, яка їх присутність хотіла вико-

¹ Osobitny rozkaz pre provedenie voleb 17.05.1946 //VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.70, п.323, док.382, арк.1.

² Ворог про бандерівців. — С.2.

³ Jan Fiala. Zprava o akci B. — С.92.

⁴ Jan Fiala. Zprava o akci B. — С.92.

⁵ František Kaucký, Ladislav Vandůrek. Вказ. пр. — С.39.

⁶ Василь Галаса. У рейдах кожен повстанець пропагандист. — Арк.7.

ристати політично і пропагандистськи. Свідченням цього є та обставина, що різноманітні бандерівські листівки з'являлися в деяких місцях тоді, коли бандерівців довкола не було"¹. "Безпосередньо перед виборами, — вказує він далі, — деякі голови місцевих народних рад у Бардеївському та Гіральтовському окресі отримали письмові звернення, щоб приготували списки членів Комуністичної партії Словаччини, які пізніше, у відповідний час, мають бути доручені командуванню УПА. На підставі друку та поштових печаток — Пряшів та Ганушівці — вдалося дійти висновку, що писали їх не бандерівці, а, швидше, місцеві реакціонери"². У виданні ВО УПА "Говерля" "Чин Зброї" про це ж читаємо: "З появою наших відділів у Словаччині, головню, під впливом наших листівок, словацька і мадярська опозиція підняли голову[...]: мадярська боївка розбила гранатами окружну команду міліції в Терепісті. Багато членів виступило з комуністичної партії і перейшло до демократичної"³. Степан Голяш-"Мар", керівник цивільної сітки ОУН на Лемківщині, писав у листі до невідомого підпільника "У-1": "В Словаччині, по відході наших відділів з рейду на тих теренах, появилися партизани. Вістки про них одержав такі: всі ходять в зелених капелюхах, добре узброєні, ведуть протибольшевицьку пропаганду, в склад входять чехи і словаки, які мають відзнаку — хрест, українці мають за відзнаку оленя — це, правдоподібно, буде лев, рускі носять червону зізду. Це може бути трюк большевиків"⁴. Про діяльність антикомуністичних партизанських загонів безпосередньо після рейду у травні 1946 року згадує й Фіала. Він, зокрема, розповідає про активізацію т.зв. "Білих партизан"⁵. Цікаву інформацію подає чеський документ з 11 травня 1946 року, тут йдеться про "бандерівську групу Врхла силою до 300 чоловіків. Члени цієї групи є українцями, росіянами, словаками і чехами. Ця група пересувається виключно в лісових масивах, оминаючи села та комунікації"⁶. Додатком до цього документа служить фотографія і словесний опис шапки члена цієї "бандерівської" групи Фран-

¹ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.336.

² Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.336.

³ "Чин Зброї" // ЦДАВОВУ. Ф. 3836, оп.1, спр.69, арк. 14.

⁴ Мар. Лист до "У-1" // ЦДАВОВУ. Ф. 3838, оп.1, спр.95а, арк. 36-36зв.

⁵ Jan Fiala. Československe ozbrojene sily a zabezpečeni pokojneho vivoje v letech 1945-1947 // Historie a vojenství. — 1962. — Ч.4. — С. 503; також: Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.337.

⁶ Prednosta oddelenia škpt. Pech. Stefan Nosko. Prislušnici benderovskej skupiny "Vrchla" — patrenie // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.323, док.340, арк.1.

тішка Грона, якихось конкретніших відомостей про цю організацію не вдалося знайти. В повстанських звітах з рейду є дані про словацьку підпільну організацію Тіса, "Весна" (від слів: Велительство Словенських Націоналістів – Провід Словацьких Націоналістів) та так звану "Глінкову младеж"¹.

8

Проте, найбільш помітним результатом рейду був розголос, якого набув український визвольний рух як в чехословацькій пресі, так і в світовій². У звіті під назвою "Загальний огляд українських земель за лінією Керзона за місяць травень 1946 року", датованому 2 липня того ж року, читаємо: "Переведені тепер підсумки рейду відділів УПА протягом квітня на території Словаччини вказали великі морально-політичні успіхи цієї акції, яка під кожним оглядом належить до найкращих. Відгуки цього рейду доходять до нас ще й сьогодні. Незалежно від того, що говорять словацьке і велика частина чеського прихильно настроєного громадянства, також і більшовицька преса змушена день у день, ще й сьогодні кричати про нас. Ці події мали і мають доволі живий відгук у західній пресі, за рубежем залізної куртини"³. Братиславська комуністична газета "Бойовник" 1 червня 1946 року писала: "Нещодавно пробігла всі газети вістка, що Східня Словаччина очищена, і що на наших землях немає вже жадних груп бандерівців. В пресі з'явився ряд репортажів, які дали змогу громадянству зорієнтуватися щодо цілей цих озброєних формацій, які більше, як рік по війні, ведуть завзяті бої проти державної авторитетности польської і советської держав, а перед кількома місяцями намагалися вплинути на розвиток наших внутрішніх відносин"⁴. Інша комуністична газета, "Глас люду" з 9 квітня 1946 року, у статті "Демократичні методи Демократичної партії Словаччини" розповідає про такий цікавий випадок: "В окрузі Гіральтовце двоє представників демократичної партії на передвиборчій збірці в селі Кобельнице продавали партійні відзнаки, заявляючи, що вони мають охоронне значення перед "бандерівцями": "при зустрічі "бандерівець" бачить,

¹ The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library.

² Про світову пресу мова йтиметься у розділі 8 цієї праці.

³ До Зброї. – 1947. – Ч.1 – С.24.

⁴ Цитується за: Осип Дяків-Горновий. Про свободу преси... – С.271.

що має до діла з порядним чоловіком. Такого чоловіка поздоровить та піде даліше"¹. Досить інформативну, прихильно налаштовану до українських повстанців статтю, помістив на своїх сторінках орган словацької антикомуністичної організації Словенський Революційні Одбой "Слободне Словенско" з 15 квітня. "Боротьба українського народу, — читаємо тут, — стається прикладом для народів, "освободжених" большевиками, а український нарід, давно випробуваний боєць за свободу, подає руку до співпраці всім, які зреклися шовіністичних і імперіалістичних апетитів. Словацький нарід як сусід великого українського народу завжди мав симпатії до його святої боротьби... Симпатії, однак, не є вистарчаючі. Спільний ворог домагається спільної дії і співпраці. Та співпраця є сьогодні вже радісною дійсністю. Спільно пролита кров освятила вузли співпраці в запіллі... Словаки в краю і за кордоном бажають українському народові чим скорішої перемоги. Бажаємо їй тим більше, що боремося за спільні ідеали"².

9

Тим часом, свої висновки з успіху повстанської акції зробили і в керівництві Чехословацької армії та органів безпеки. Найголовнішим з них було переконання, що без координації дій з поляками, на теренах яких і розміщувалися найближчі до словаків бази УПА, боротьба з її вояками буде невдалою. Вже через два дні після закінчення рейду, 26 квітня, в Крайній Полянї (окрес Свидник) відбулася перша офіційна нарада між представниками обох армій³. Ще через десять днів, 6 травня, в Чеськім Цешинї відбулися наступні переговори, під час яких було домовлено про обмін зв'язковими поміж арміями. На кордонах вирішено створити пункти зв'язку, встановлено розпізнавальні знаки, узгоджено умови переходу кордону при переслідуванні повстанських відділів⁴.

Як і попереднього разу, проведено спеціальну роботу щодо компрометації українського визвольного руху серед словацького

¹ Цитується за: "Чин Зброї". — С.14.

² Цитується за: Інформативні вісті. — 1947. — Ч.8 // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.16. — С.287.

³ Вођуш Чђђоурек. Вказ. пр. — С.336.

⁴ Юрій Сливка(ред.). Депортації. Західні землі України кінець 30-х—початок 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. — Львів, 1998. — Т.2. — С.102-104; також: Velitel Ocel plk. Gšt. Jan Herman. Spolupraca s jednotkami polskej armady // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.70, п.323, док.341, арк.1.

населення, зокрема, в часі рейду масово поширювано листівку, підписану "бандерівці" (представники українського визвольного руху не підписувалися так на жодному з відомих документів), із закликом до всіх євреїв на теренах Словаччини до 31 липня 1946 року залишити цю країну¹.

Загалом, підсумовуючи акції 1945 та 1946 років, можна зробити висновок, що пропагандистські рейди відділів УПА на території Словаччини були добре підготовленими акціями як з боку бойового, так і з політично-пропагандистського. Саме підготовка повстанців дозволяла їм потім у ході виконання завдань проводити активну пропагандистську роботу, яка, в свою чергу, забезпечувала підтримку місцевого населення, підтримку як духовну (розуміння ідей, гасел), так і, що не менш важливо, зважаючи на відірваність від власних баз, матеріальну. Відсутність значних боїв за час проходження двох рейдів свідчила, очевидно, не тільки про чудову тактичну підготовку повстанців, яким вдавалося оминати зустрічей з чехословацьким військом, а також і про те, що ідеї, які проголошувалися ними в численних листівках, ідеї про спільну боротьбу з більшовизмом, знаходили підтримку у вояків цієї армії. Рейди спричинили небачений до того часу розголос українського визвольного руху у пресі, активізували місцеві антикомуністичні рухи, тобто виконали завдання, покладені на них Проводом ОУН та командуванням УПА.

¹ Див додаток №6.

Розділ сьомий

Перехід сотень УПА на Захід влітку-восени 1947 року

1

Розголос, якого набули в світі повстанські акції на теренах Словаччини, завдав могутнього удару по іміджу СРСР на міжнародній арені. Адже перемога Москви у Другій світовій війні, швидке утвердження сателітних від неї урядів у більшості країн Центральної і Південно-східної Європи вже незабаром по її закінченні створили у світової громадськості міф про непереможність Радянського Союзу. Міф цей був постійно підтримуваний радянською пропагандистською машиною, яка на цілий світ проголошувала перемогу ідей комунізму. Тепер виявлялося, що в кордонах самого СРСР, країни, яка "впевнено розбудовує основи нового світового ладу", існує потужний рух опору, що вже кілька років веде завзяту героїчну боротьбу з комуністичним режимом за право свого народу на свободу і незалежність.

Українським повстанцям вдалося це завдяки тому, що інформаційний простір Чехословаччини не контролювався ще повністю Москвою. Тут виходили різноманітні, часто опозиційні до комуністів, газети, працювали представники зарубіжних засобів масової інформації. Проте вже незабаром внутрішні процеси, що проходили в країні, де поступово ключові державні пости переймали ставленики СРСР, призвели до поширення інформаційної блокади довкола українського національно-визвольного руху і сюди. Зважаючи на це, в керівництві цього руху виникає ідея безпосереднього прориву українських повстанців на Захід, за "залізну завісу" сталінського "раю".

Продовженням спроб прориву інформаційної блокади слід вважати рейди сотень УПА із Закерзоння на територію Німеччини, окуповану американцями. Підтвердження цього знаходимо в численних документах українського підпілля і націоналістичної еміграції. У вказівках учасникам акції, виданих Крайовим Прово-

дом ОУН на Закерзонні, читаємо: "Йдіть у світ, де тільки живуть українці, й голосіть слово правди крайової боротьби. Голосіть, що керуючим чинником визвольної боротьби є УГВР"¹. В "Комунікаті Проводу Закордонних Частини ОУН в справі закордонних рейдів літом 1947 року" вказано, що завданням переходу відділів на Захід була "зовнішньо-політична маніфестація ідеї державності України й незламності українського війська, як і демонстрація протибільшовицької збройної сили"². У "Витязі з політичного огляду Проводу ОУН" від червня 1948 року зазначалося, що "кілька відділів УПА та груп революціонерів [підпільників ОУН – В.В.], згідно з дорученням Проводу, пробілися через Чехословаччину в Західню Німеччину, щоб там, у Західній Європі, скласти перед народом і світом протест проти більшовицьких злочинств над Українським Народом"³. В допиті бійців УПА, що перебралися до Німеччини, від 30.10.1947р. читаємо з цього приводу: "Інтерновані військовики запевняють, що вони маршували на захід передовсім тому, щоб зв'язатися з західноєвропейським світом і дати йому автентичні інформації про визвольну боротьбу українського народу"⁴.

Врешті, Головний Командир УПА Роман Шухевич (під псевдом "Роман Лозовський") в інтерв'ю, опублікованому "Бюро інформації і пропаганди Української Головної Визвольної Ради", вказує, що рейди були здійснені згідно з директивою УГВР в цій справі та наказом ГК УПА, і завданням їх було "передати за кордон інформацію про визвольно-революційну війну Українського Народу проти московсько-більшовицьких та польсько-більшовицьких окупантів та їх гнобительську політику на українських землях"⁵.

Отже, цілком помилковим є твердження, поширене в польській та чеській літературі, про рейди на Захід як втечу повстанських відділів під тиском загонів Операційної Групи "Вісла". Звичайно, акція "Вісла" відіграла важливу роль у проведенні рейдів, але це була лише роль каталізатора, який пришвидшив їх виконан-

¹ Сурма. – 1951 – Ч. 23. – С.24.

² Визвольна політика. – 1948. – Ч.1. – С. 63; також: ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1959. – Видання ЗЧ ОУН, 1955. – С.354-357.

³ Визвольна політика. – 1949. – Ч.20. – С. 51.

⁴ Василь Мудрий. Історія і наслідки одного документа // Календар-альманах українського народного союзу на рік 1965. – Джерзі Сіті–Нью Йорк: "Свобода". – С.126.

⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.9. – С.383-384.

ня. А вже після її проведення подальше перебування повстанців на теренах Закерзоння стало неможливим і, зважаючи на відсутність виселеного вже українського населення, не потрібним. Починаючи від 28 квітня, тобто від початку акції, командування Війська Польського зосередило тут 5 дивізій піхоти, 1 дивізію Корпусу Внутрішньої Безпеки (КБВ) та три додаткові полки. Як допоміжні сили використовувалися сотні народної міліції (МО) та її добровільного резерву (ОРМО). Загалом, польські сили становили близько 20 тисяч солдат¹. В оцінці сил українського підпілля в цьому регіоні є значні розбіжності: польські документи називають цифру 2402 особи, в тому числі 1770 вояків УПА і 720 членів цивільної сітки ОУН². Натомість командир Закерзонської військової округи УПА "Сян" Мирослав Онишкевич-"Орест" називав число максимум 1390 стрільців і старшин з 17 сотень УПА і точно невизначену чисельність цивільної мережі ОУН³. В будь-якому випадку, співвідношення українського підпілля із польськими силами становило приблизно 1 до 10. Окрім того, після спустошення українських сіл, повстанці залишилися практично без матеріальної бази. Саме в таких екстремальних умовах командування УПА видає наказ про перехід частини закерзонських відділів на терени УРСР для продовження там боротьби, інша ж частина повинна була пробиватися на Захід, до американської зони окупації Німеччини.

2

За інформацією Василя Галаси, перша згадка про ймовірний рейд до Німеччини стосується ще кінця 1945 року. "Рішення щодо рейдів відділів УПА в Західну Європу, — пише він, — визрівало впродовж довшого часу. Вперше порушено це питання на відправі-наradі, яку проводили член Проводу ОУН "Тарас"-Дмитро Маївський і шеф Головного Військового Штабу УПА генерал "Перебийніс"-Дмитро Грицай, що йшли на Захід із завданням полагоди-ти ряд питань, пов'язаних з продовженням визвольної боротьби в післявоєнних умовах, та узгодити тлумачення постанов Третього НВЗ ОУН 1943 року. Нарада відбулася на початку листопада 1945 року у селі Бережниця Вижня. У нараді брали участь, крім згаданих керівників, Крайовий Провідник визвольного руху на Закер-

¹ Antoni Szczesniak, Wieslaw Szota. Вказ пр. — С.434.

² Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". — С.400-401.

³ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". — С.28

зонні "Стяг"-Ярослав Старух, командир ВО "Сян" "Орест"-Мирослав Онишкевич, та "Орлан"-Василь Галаса, заступник Крайового Провідника і референт політично-пропагандивної роботи. На нараді розглянуто, крім політичної ситуації в світі та в Україні, можливі варіанти розвитку подій на Закерзонні. Один з них – цілковите виселення українського населення або близький до того стан. При повному виселенні рекомендувалося відділам УПА і частині підпілля перейти в Україну... А щодо питання рейду відділів УПА на Захід, керівники [Маївський і Грицай – В.В.] порекомендували підождати їх повернення із-за кордону. По-перше, не було певності, що окупаційні власті США в Німеччині не видадуть наших повстанців на вимогу большевицького уряду. Нам уже були відомі факти насильницької "репатріації", застосовувані представниками західних держав щодо наших емігрантів і т.зв. "переміщених осіб". По-друге, ми передбачали, що Москва вживе всіх заходів, щоби не допустити живих учасників збройної визвольної боротьби українського народу, свідків большевицького тотального терору в Україні"¹. Так як Маївський та Грицай загинули по дорозі, то знову питання рейду було підняте в наступному 1946 році. Тоді, як вказує Галаса, Ярослав Старух-"Стяг" отримав принципову згоду на здійснення рейду від Головного командування УПА, Генерального Секретаріату УГВР та Проводу ОУН, а також дозвіл видавати рішення у цій справі самостійно². Гжегож Мотика у своїй статті "Рейд через Чехословаччину" вказує щодо цих подій, що "вже восени 1946 року командування УПА в Польщі прийняло рішення, щоб – у випадку більших облав війська Польського – перекинути більшість на Захід"³.

Відомий діяч визвольного руху Євген Штендера-"Прірва", котрий до листопада 1946 року очолював Холмський Тактичний Відтинок УПА "Данилів", зазначав, що від Мирослава Онишкевича йому стало відомо про інструкції стосовно рейду, доставлені на Закерзоння влітку 1946р.⁴ Ці інструкції були пов'язані з тим, що зимою 1946-1947 років очікувалася блокада закерзонських територій. Було розроблено детальний план, який полягав у тому, що на ви-

¹ Василь Галаса. Рейд відділів УПА із Закерзоння у Західну Європу 1947р. – С.1-2; також: Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. – Арк.8.

² Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. – Арк.9.

³ Гжегож Мотика. Рейд через Чехословаччину // Наше слово. №50 (2263). 2000.12.10. – С.3.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.14.

падок блокади відділи УПА, а саме сотні "Громенка", "Бурлаки", "Біра" й інші мали прорватися на терени Словаччини, щоб звідти швидким маршем перейти до Західної Німеччини. Решта сотень, які залишалися, повинні були перебути блокаду в криївках¹. Зиновій Соколюк у своїй статті "УПА – речник модерного українства" додає, що тоді ж, у червні-липні 1946 року, був укомплектований один відділ УПА під командою "Мрії" (прізвище невідоме)², котрий оперував на теренах УРСР і мав перейти в околиці Відня, щоб "збагнути ґрунт" на Заході. "Йшлося не тільки про те, щоб наробити "шуму" під пропагандивним поглядом, але й розвідати можливості перекинення туди дальших відділів"³. Зимою того ж 1946 року Ярослав Старух написав спеціальну брошуру "До братніх чеського і словацького народів", перекладену потім на англійську мову і призначену для поширення в часі рейду⁴. Загалом, цей план не було реалізовано, так як очікувана блокада не відбулася, натомість він став у пригоді в час проведення поляками акції "Вісла". Попередній задум було відкоректовано так, що частини, які не відходили на Захід, отримали наказ перейти на територію України, окуповану Росією.

3

Досить заплутаним є питання, коли ж остаточно було віддано накази сотням про їх відхід у рейд. Серед друкованих джерел найбільше інформації про це містить "Денник хорунжого Ярослава Коцьолка", що є офіційною хронікою сотні "Ударники-6", під командою того ж Ярослава Коцьолка. Крім того, ряд важливих питань з'ясував, на прохання автора, Василь Галаса у вже цитованій розмові. Отже, у "Деннику" під датою 4 квітня 1947 року (сотня тоді і вже до початку рейду перебувала разом із сотнею "Ударники-4" Володимира Щигельського) подана промова Галаси, де знаходимо згадки про можливий відхід на Захід. "Ми, – читаємо тут, – залежно від обставин, мусимо змінити тактику. Треба буде перекинути бойові одиниці на СУЗ [мається на увазі УРСР – В.В.]

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.14.

² Про нього детальніше див.: Зиновій Соколюк. "Василь В. – Мрія" // Зиновій Соколюк. На сторожі. – Львів, 2000. – С.81-87.

³ З.Семенів. УПА – речник модерного українства. – С. 2.

⁴ Англомовний варіант її див.: To Brotherly Czech and Slovak Nations // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1988. – Т.17. – С.125-175.

Інші ж, розчленовані чи разом, відбудуть рейд на Захід. Закерзоння — це наше вікно у світ, мусимо його використати"¹. Дещо пізніше, а саме 1 травня, у зверненні Крайового Проводу під назвою "Тереновим Провідникам, командирам УПАрмії, усім членам ОУН та повстанцям до відома" зазначається, що, незважаючи на складні умови, боротьба на Закерзонні буде продовжуватися і, "якщо в новій обстановці ми змушені будемо поменшити свої сили на цьому терені, то боротьба, однак, і там, куди перейдемо, все одно буде продовжуватися. А рішення, хто і коли має перейти, видадуть наші керівні органи"². Це звернення сотні "Бурлаки" і "Крилача" отримали 6 травня³. Далі у "Деннику" під числом 19 травня міститься запис: "К-р Бурлака вернувся із зустрічі з Провідником "Орланом". Справа маршу запроєктована, але не вирішена. Є проект переходу в околиці "Е..." [зашифровано — В.В.], де відбудеться реорганізація. Частина, можливо, два відділи відійдуть в "амер. зону" [очевидно, американську зону окупації Німеччини — В.В.], один відділ в "Е...", в терен надрайону, решта дістане відповідні приділи"⁴. Тим часом, Василь Галаса, зважаючи на смерть кур'єра від Крайового проводу, вирушає особисто на зустріч із Ярославом Старухом. Ось що розповідає про це сам Галаса: "Коли я вже збирався йти, я зрозумів, що можу загинути в дорозі. Я не знав, наскільки затягнеться моя дорога [...]. І я написав оцю відому записку "Друзі командири "Гром", "Бур", "Крил", "Ласт" [мова йде про "Звернення до командирів рейдуєючих відділів УПА"⁵, датоване 25 травня 1947 року — В.В.]. Це до Ластівки, Крилача, Бурлаки і Громенка, а самому провіднику "Григорові"-Гуку Мирославу [окружний Провідник ОУН Перемищини — В.В.] я сказав: "Відправляй!"⁶.

Отже, наказ про відхід у рейд сотням видав 25 травня 1947 року особисто заступник Крайового Провідника ОУН на Закерзонні Василь Галаса-"Назар". З цього приводу він зазначав, що ще в січні 1945 р. між ним і Провідником Старухом відбувся розподіл сфер впливу на Закерзонні, при чому він отримав південне Закерзоння,

¹ Літопис Української Повстанської Армії. — Т.14. — С.96.

² Визвольний шлях. — 1948. — Ч.1. — С.51.

³ Літопис Української Повстанської Армії. — Т.14. — С.110.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. — Т.14. — С.117.

⁵ Див. додаток №7.

⁶ Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець — пропагандист. — Арк.12.

а Старух його північні округи. Кожен з них вирішував самостійно усі важливі питання у своїй частині та ніс цілковиту відповідальність за стан справ у ній. Зроблено це було з міркувань безпеки, зважаючи на важкий зв'язок між обома частинами Краю¹.

4

Сотні "Ударники-4" Володимира Щигельського-"Бурлаки", "Ударники-6" Ярослав Коцьолка-"Крилача" та "Ударники-2" Григорія Янковського-"Ластівки", що приєдналася до них, отримали цей наказ 30 травня². Вже на наступний день ці три сотні, об'єднані для проходження рейду в курінь на чолі з Володимиром Щигельським-"Бурлакою", потрапили в оточення польських військ. Прорив з нього тривав аж до 22 червня, і до цього часу курінь звів 18 великих боїв з поляками³, що призвели до значних втрат його особового складу. Сотня "Бурлаки" втратила 60 стрільців (станом на 31.05.1947. – 104 бійці⁴, на 17.06.1947. – 44 бійці⁵). З сотень "Крилача" і "Ластівки" разом залишилося всього 53 стрільці (реєстр об'єданого відділу, включно з цими сотнями, на території Словаччини в кінці липня 1947 р. – 86 бійців⁶; за час від переходу кордону відділ втратив, згідно з "Денником відділу УПА під командою "Бурлаки", веденим бунчужним "Буркуном", 11 осіб⁷. Отже, кордон перейшло 97 осіб, з них 44 з сотні "Бурлаки", решта 53, відповідно, з сотень "Крилача" та "Ластівки")⁸. За час боїв загинули сотенні Я.Коцьолка-"Крилач" та Г.Янковський-"Ластівка", лише після цього почався рейд куреня.

Інша сотня, "Ударники-2", отримала наказ дещо пізніше, а саме 12 червня, коли перебувала біля села Маняви⁹. Діючи згідно з

¹ Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. – Арк.10; також: Василь Галаса. Візьміть моє серце і віднесіть в Україну. Машинопис // В.р.ЛНБ. – Ф.262, папка "Василь Галаса", арк.3.

² Літопис Української Повстанської Армії. – Т.14. – С.126.

³ Wladislaw Jarnicki. Spalona ziemia. – С.261.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.294.

⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.296-297.

⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.298-299.

⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С. 66-93.

⁸ Цифра, можливо, є дещо неточною: сам Володимир Щигельський на допиті називав полякам число 101 вояк сотні: Protokol, spisany dnia 7.9.1947. – С.1 // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки". – С.26

⁹ Михайло Громенко. У Великому рейді. – С.112.

наказом, "Громенко" повів свій відділ на з'єднання з куренем "Бурлаки", проте через велику насиченість терену ворожим військом, це йому не вдалося¹.

Тоді ж, у червні 1947 року, під тиском польських військ на територію Словаччини відступила ще одна Закерзонська сотня "Ударники-1" під командою Романа Гробельського-"Бродича". Богуш Хньоупек повідомляє, що вона перейшла кордон 19 червня². Підтвердження цього знаходимо в українських та польських джерелах. Зокрема, у звіті "З дій УПА на західних околицях України під польсько-більшевицькою окупацією" читаємо: "19.06.1947. Сотня к-ра Бродича та частини провідника Смирного звели завзятий бій з чесько-більшовицькими та польсько-більшовицьким військами на території Словаччини між горою Дзюновець, хребтом Велькі Буковець і горою 1168 м над Скалою"³. З польських офіційних документів перебування сотні "Бродича" 19 червня на теренах Словаччини підтверджують "Оперативний наказ № 009 ОГ "Вісла"⁴ та "Протокол № 25 засідання Державної Комісії Безпеки". В останньому читаємо: "У підкарпатській смузі в південній частині повіту Горлиці й Новий Санч діяла банда "Романа" [інший псевдонім Романа Гробельського – В.В.] з куреня "Рена", яка, після приєднання до неї теренової банди "Смирного", налічувала близько 120 чоловік. Останнім часом банда перейшла на територію Словаччини, де після боїв її частина залишилася на словацькому терені з "Романом" і всіма командирами чот, а частина, близько 40 осіб, з одним командиром чоти знову перейшла на територію Польщі"⁵. Зважаючи на те, що сотня "Бродича" не могла без значних втрат повернутися на Закерзоння, Василь Галаса видав наказ про відхід і цієї сотні на Захід⁶, проте, через відсутність зв'язку, наказ цей надійшов з великим запізненням, про що мова йтиме дещо пізніше.

Цікаву інформацію стосовно справи рейдів містить "Доповідь Управління прикордонними військами Українського округу про пересування та дії банд". Тут читаємо, що, за наказом курінного

¹ Оперативний наказ № 008 Штабу Операційної Групи "Вісла" // Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". – С.323.

² WoHuš Chńoupek. Вказ. пр. – С.364.

³ Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т.9. – С.464.

⁴ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". – С.354.

⁵ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". – С.365.

⁶ Василь Галаса. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. – Арк.13.

Василя Мізерного-“Рена”, “сотні “Хріна”, “Стаха” і “Біра” в перших числах червня цього [1947 – В.В.] року з польського виступу вийшли для проходження на постійне місце перебування в зону англо-американської окупації. На шляху пересування, в районах Петлин, Мухижики, Трипольський ці сотні, починаючи з 6 по 22 червня 1947 року, мали 9 бойових зіткнень з польськими і чехословацьким військами[...]. В результаті втрат і відсутності продбази “Рен” відмінив відхід в англо-американську зону”¹.

Серед документів українського підпілля авторові не вдалося знайти жодного, що безпосередньо вказував би на подібне завдання для цих сотень. Проте польський автор Владіслав Ярніцкі також стверджує, що десь у кінці червня 1947 року сотні “Біра”, “Хріна” і “Стаха” спробували пробитися на територію Словаччини і, лише втративши велику кількість бійців, змушені були рушити до кордону СРСР². Власне, виходячи із подібних аргументів, автор цих рядків в одній із своїх публікацій висловив думку про те, що, ймовірно, наказ пробиватися рейдом на Захід отримали всі 8 сотень Тактичного Відтинка УПА “Лемко”: “Громенка”, “Бурлаки”, “Крилача”, “Ластівки”, “Бродича”, “Біра”, “Хріна” й “Стаха”³. Проте, дещо пізніше, Василь Галаса вказав на сумнівність такого факту, бо він був невідомий йому. Зважаючи на те, що Галаса як заступник Провідника ОУН на Закерзонні безпосередньо відповідав за справу переходу сотень УПА на Захід, його твердження можна вважати найбільш авторитетним у з’ясуванні цієї справи. Спроби ж переходу вищезгаданими сотнями кордону зі Словаччиною можна тоді пояснити з тактичних міркувань, тобто намаганням уникнути сутички з ворогом.

Як бачимо, справа з’ясування передумов переходу сотень УПА на Захід є досить важкою і заплутаною, пояснюється це, зокрема, екстремальними умовами, в яких відбувався сам перехід.

5

Поляки сподівалися відходу частин УПА під їх тиском на терени Чехословаччини та СРСР і попередили ці держави про таку можливість. В листі міністра оборони Польщі Жимерського до свого колеги в ЧСР Свободи зазначається: “Уряд Польщі вирішив ос-

¹ Е.Соловьёв (ред.). Пограничные войска СССР, май 1945-1950. – С.341.

² Wladislaw Jarnicki. Spalona ziemia. – С. 198-202.

³ Володимир В’ятрович. Передумови переходу сотень УПА на Захід // Воля і Батьківщина. – 2000. – №1. – С.39-45.

таточно очистити від фашистських банд УПА прикордонний польсько-чехословацький терен від лінії Новий Санч – Стара Любовня до кордону СРСР. У зв'язку з цим виникає побоювання, що під час цієї акції небажані елементи проникатимуть на територію Чехословаччини. Прошу Вас, пане міністре, спричинитися до якнайсуворішого закриття кордону на згаданому відтинку"¹. Аналогічного листа отримав і міністр оборони СРСР генерал Булганін². До кінця квітня 1947 року польський уряд отримав відповідні запевнення з російського та чеського боку. А 7 травня було підписано у Варшаві договір, що згодом став широковідомим на Заході, про ведення спільної боротьби з УПА військами Польщі, Чехословаччини та СРСР³. Аж 28 червня 1947 року представники двох перших держав підписали "Директиви про взаємодію польських і чеських частин у боротьбі з бандами УПА", що конкретизували і уточнювали форми співпраці". Для боротьби з відділами УПА, які перетинали кордон як з польського, так і з чеського боку виділялися так звані ударні батальйони, що могли переходити кордон і діяти на теренах сусідніх держав, підпорядковуючись тоді командуванню країни, на територію якої переходили⁴. Про те, як втілювалися ці постанови в життя, можна прочитати в книзі Ігнація Блюма: "На підставі домовленостей з прикордонниками ЧСР з'явилася можливість вислання на їх територію груп для боротьби з УПА. У випадку виявлення банди, польські відділи повинні були провести збір інформації про місце перебування групи УПА, оточити систему її обсерваційних пунктів і засідок, натомість чехословацька група мала рушити до місця її постою і безпосереднім нападом зліквідувати банду"⁵. Тобто реальна співпраця польських і чеських прикордонників почалася з кінця червня. В другій половині червня, як вказує Ярніцкі, поляки втратили контакт з сотнями "Громенка", "Бурлаки" й "Бродича". Тож не дивно, що сотня "Громенка" 17 червня⁶, сотня

¹ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". – С.98.

² Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". – С.99.

³ Олег Мартович. УПА в іноземній документації: підсумки та висновки // Сурмач. – 1992. – Ч.1-4. – С. 23.

⁴ Veliitel Teplice plk. Gšt. Ondrašek Vit. Rozkaz pre spolupracu polských yednotek v boji proti UPA // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148, док.80, арк.1.

⁵ Ignaci Blum. Z dziejow Wojska Polskego. – С.116.

⁶ Михайло Громенко. У Великому рейді. – С. 122; Михайло Озимко. "За 99 днів від Перемишля до Пассав" // Вісті Комбатанта. 1970. №1. – С.30; Хньоупек помилково називає дату 10 червня: Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.507.

"Бродича" 19 червня та курінь "Бурлаки" 22 червня¹ перейшли кордон без жодних сутичок.

Загалом, на кінець червня на терени Словаччини перейшли: сотня "Ударники-4", об'єднана з сотнями "Ударники-6" та "Ударники-7", під командою Володимира Щигельського-"Бурлаки" – разом 97 осіб, сотня "Ударники-2" під командою Михайла Дуди-"Громенка" – 120 осіб² та сотня "Ударники-1" під командою Романа Гробельського-"Бродича" – 80 осіб, що загалом становило 277 воїнів УПА. Польські документи подають занижену кількість учасників рейду, зокрема, в "Підрахунку сил УПА[...] 1.04-23.07.1947" вказується, що на території Чехословаччини по дорозі до Австрії зафіксовано 160 бійців УПА³. На думку автора, ця цифра є свідомо занижена. Адже попередні звіти з діяльності ОГ "Вісла" стверджували остаточну ліквідацію рейдуючих сотень ще на Закарпатті. Із цих документів ця цифра перейшла і в польську історичну літературу⁴. Вацлав Славік, навпаки, подає завищену цифру – 500 бійців УПА. Як і в попередньому випадку, зроблено це свідомо, з метою виправдати значні втрати чеського війська, що так і не змогло зліквідувати рейдуючі відділи.

6

Отже, першою, як уже зазначалося, на теренах Словаччини опинилася сотня Михайла Дуди-"Громенка", яка була досить добре озброєна, зокрема, мала десять легких кулеметів та багато автоматів⁵. Незважаючи на те, що ще 13 червня 1947 року Міністерство Внутрішніх Справ ЧСР направило на терени Східної Словаччини близько 1000 службовців СНБ, повстанцям вдавалося минати зустрічей з ними і, непомітно для чехів, просуватися все далі вглиб країни. В результаті чехи довгий час взагалі не знали про перебування на їх території відділу УПА. Щойно 19 червня міністр внутрішніх справ Вацлав Носек оголосив, що до цього моменту бандерівці зу-

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.67.

² Eugene J. Kolb. Memorandum for the officer in charge // В.р. ЛНБ. – Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 2; чеський автор Ярослав Шольц називає чисельність 130 бійців: Jaroslav Šolc. Cesta slovenských partizanov od celonrodného protifasistického povstania k Februáru 1948 // Historický časopis. – 1961. – №1. – С.44.

³ Євген Місило (ред.). Акція "Вісла". – С.401.

⁴ Antini Szczesniak Wiesław Szota. Droga do nikąd... – С.446; Ignaci Blum. Z dziejów Wojska Polskiego. – С.116; Z walk przeciw zbrojnego podziemia. – С.24.

⁵ Bohuš Chloupek. Вказ. пр. – С. 383.

міли проникнути аж до Спаської Нової Весі¹. Як згадує командир сотні Михайло Дуда, просування відділу було значно полегшене приязним ставленням до вояків УПА місцевого населення. "Наш рейдуючий відділ, — пише він, — здобував собі симпатії в кожному відвідуванім словацькім селі. В деяких селах свідома словацька молодь горнулася до нас з проханням прийняти її до відділу. Я мусів відмовляти, бо не мав щодо цього відповідних наказів"². Вацлав Славік, книга якого відзначається особливою антипатією до УПА, змушений був, однак, визнавати, що повстанці мали "значну підтримку цивільного населення, і бої проти них були безрезультатними"³. В іншому місці він писав: "Зрадницькі реакційні верстви, розсіяні по різних місцях, поширювали між простим населенням інформацію про те, що братська допомога, яка прийшла з чеських земель, зважаючи на зростаючу бандерівську загрозу була початком "нової окупації". І між простими людьми знайшлися люди, особливо в Східній Словащині, де ще жив міф про Шугая [Микола Шугай народний герой Словащини, ватажок місцевих "опришківських" загонів — В.В.], котрі допомогу бандерівцям прирівнювали до співчуття бідним, переслідуваним жандармами"⁴.

Але вже незабаром почалися бої з загонами СНБ та чеської армії. Одна з перших збройних сутичок сотні "Громенка" в час рейду відбулася в селі Папін. Там же повстанці вперше на словацькій землі втратили свого товариша⁵. Чеський уряд, очевидно, під тиском Москви, почав докладати щораз більших зусиль, щоб не пропустити рейдуючі відділи через свою територію. Міністерство оборони видало наказ про включення до спеціально створеної для боротьби з УПА частини "Теплице" трьох батальйонів з випускників офіцерських шкіл в Кошицях, Брні і Клатові. Вони отримали, відповідно, назви "Тигр", "Рись" і "Лев". До них приєднано батальйон "Оцел", що разом становило 2000 солдат⁶. Але чехам знову давалася взнаки відсутність досвіду у боротьбі з партизанами. Наприклад, в бою при Руських Пеклянах, незважаючи на чисельну перевагу, вони втратили 4 солдат вбитими, 16 пораненими. Як

¹ Sbor narodni bezpecnosti zajstuje ochranu nasich hranic // Rude pravo. 1947. 19.06.

² Михайло Громенко. У Великому рейді. — С. 126.

³ Vaclav Slavik. Вказ. пр. — С. 19.

⁴ Vaclav Slavik. Вказ. пр. — С. 23.

⁵ Михайло Громенко. У Великому рейді. — С. 123.

⁶ Bohuš Chloupek. Вказ. пр. — С. 379.

пише про смерть своїх вояків Хньоупек, вони "загинули перш, ніж побачили бандерівців, а не те, що в них вистрілили"¹. Вацлав Славік зазначав з цього приводу: "Спершу бої були дуже важкі. Нашвидкуруч скликані підрозділи йшли в ті місця, де вже були бандерівці, часто вже через дві години після прибуття, коли вони лише знайомилися з місцевістю, мали зустріч з ворогом, який знав територію і мав своїх помічників у найвпливовіших верствах місцевого словацького суспільства"².

Вже четвертого липня кількість вояків, кинутих для боротьби з УПА, було збільшено до 4331 людини, з того 3271 солдатів армії і 1060 членів СНБ³. Крім того, вже проведено реорганізацію частини "Теплице". Її перетворено на переслідувальну частину і переслідування рейдуючих відділів по всій території Чехословаччини залишили виключно в її компетенції. До цієї частини включено, окрім батальйонів "Тигр", "Рись", "Лев", "Орел", спеціальний загін "Сокил" з 14 чот, два батальйони "Явір" і "Осика" з полку "Словаччина", авіаційний відділ з 7 літаків "Кобра", разом – 6939 осіб⁴. Почали проводитися планові блокади сіл, доріг, річкових переправ. На початку липня начальники тих окресів, на терени яких дісталися вже повстанські відділи, отримали наступні накази від військового командування:

1. Запровадити комендантську годину в ресторанах та інших людних місцях.
2. Обмежити рух населення поза власними житлами в нічний час [...].
3. Заборонити розкладання вогнів в межах сіл і, особливо, в лісах, зважаючи на те, що військова авіація, шукаючи банд УПА, виявляє їх вогні і такі виявлені вогні буде обстрілювати і бомбардувати [...].
4. Також вимагаємо, щоб було видано наказ органам безпеки проводити часті облави підозрілих сіл і хуторів, як і контроль потягів та автомобілів[...].
5. Вимагаємо, щоб в селах і хуторах Вашого окресу місцеве населення стерегло їх, озброєне хоча б мисливською зброєю"⁵.

¹ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С. 383.

² Vaclav Slavik. Вказ. пр. – С. 18.

³ Jan Fiala. Ceskoslovenske ozbrojene sily... – С.501.

⁴ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.385.

⁵ Velitel Teplice brig. Gen. Julius Nosko. Voj proti UPA bez pečnosti opatrenia // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.46, п.148, док.104, арк.1

Повстанці змушені були просуватися майже виключно вночі, переховуючись протягом дня у лісах. За інформацією старшин "Громенкової" сотні, поданою американцям, при пересуванні вони зустріли настільки великий спротив, що подальший маршрут, починаючи від Стропкова, "через центр Словаччини, тобто Пряшів, Спільська Нова Весь, Ружемберок, Турчанський, обіцяв бути невпинним боєм. Сильний опір був стрінутий зі сторони чеської армії, загонів СНБ і озброєних чеських цивілів. Велика і сильно озброєна чеська армія та загони СНБ прочісували ліси, перекривали дороги і били повстанців з мортир, кулеметів та гранатометів"¹. 30 червня в долині ріки Топля відділ натрапив на чеське військо, хоч йому і вдалося відірватися від переслідування, проте втрати були значними – 20 бійців². Наступний великий бій відбувся біля села Вернер 15 липня. Повстанці втратили ще 6 товаришів вбитими, крім того, 4 з них, включно з командиром, були поранені³. Проте рейд продовжувався, і вже на наступний день, згідно розвідувальних інформацій, сотні вдалося вирватися з оточення в терені Грабушіце-Вернер в південно-західному напрямку до Кралової Голі⁴. Згідно наказу ВО "Теплице", зважаючи на те, що сотні "Громенка" і "Бурлаки" просунулися далі на захід, штаб цієї частини було переведено до Банської Бистриці⁵.

7

Численні бої не тільки призводили до загибелі чи поранення повстанців, вони також були причиною знесилення й частини неушкоджених бійців. До другої половини липня в сотні вже було досить багато поранених та немічних бійців, нездатних продовжувати марш на захід, а тому 19 липня в терені Велька Вапеніца було залишено 15 з них⁶. Поряд з немічними вояками залишили за-

¹ Eugene J. Kolb. Memorandum for the officer in charge // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 4.

² Михайло Громенко. У Великому рейді. – С.134.

³ Zpravodajsky prehlad od 13 do 18 jula 1947 // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148, док.134, арк.3; Михайло Громенко. Вказ. пр. – С. 143; Bohuš Chřloupek. Вказ. пр. – С.384.

⁴ Zpravodajsky prehlad od 13 do 18 jula 1947 // VHA Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148, док.134, арк.3.

⁵ Velitel Teplice brig. Gen. Julius Nosko. Osobitny rozkaz číslo 14 // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.3, п.6, док.14, арк.1.

⁶ Zpravodajsky prehlad od 19 do 23 jula 1947 // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148, док.154, арк.1.

писку такого змісту: "Чехословацькому Червоному Хресту! Просимо Вас, щоб Ви з нашим раненим вояком, котрого поранили ваші вояки, заопікувалися і обійшлися з ним так, як ми обходилися з Вашими бранцями. Українські Повстанці"¹. Ще більш труднощі очікували повстанців на території Чехії. "Коли ще кілька днів тому на словацькій території, — згадує учасник цих подій Юрій Борець, — сотня Громенка почувала себе, як в Україні, легко отримуючи харчі від прихильно наставлених словаків, то на чеському боці відчула явну ворожість"². Моравійський кордон нарешті був досягнутий групою з 80 осіб, і похід далі продовжувався через гірську південну частину провінції шляхом через Босковіце — Корітчан — Ельбеншутц — Ярменіте — Датшітц. "Протягом цієї частини рейду, — вказували потім повстанці, — цивільне населення проявило настільки вороже ставлення, що в багатьох випадках повстанцям доводилося відбивати озброєних чехів. В Яшібесі 15 цивільних влаштували засідку і вбили кількох повстанців. З кожним днем ставало важче забезпечувати запаси їжі та медикаменти, що спричинило голодування та багато захворювань, і склад сотні помітно зменшився"³.

Тим не менше, в кінці липня — на початку серпня сотні "Громенка" вдалося відв'язатися від переслідуючих відділів чехословацької армії. В розвідувальних звітах з того часу все частіше з'являється запис про те, що даних про діяльність і місцезнаходження цієї сотні немає. Остання інформація із звіту з 14 до 21 серпня повідомляє про наявність групи "Громенка" в теренах міста Брно⁴.

Отже, фактично уникнувши переслідування, відділ просувався все далі на захід і 6 серпня біля села Лядце Швожа перейшов ріку Мораву, а 17 серпня вже квартирував недалеко міста Брна, на околицях села Яструбіце⁵. З метою дезорієнтації ворога вирішено обходити місто двома групами, одна, на чолі з сотенним, рушила на південь, інша — на північ. Місце зустрічі було призначене в Барварії на 9-11 вересня.

¹ Bohuš Chloupek. Вказ. пр. — С.417.

² Юрій Борець. У вирі боротьби. — Київ, 1993. — С.219.

³ Eugene J. Kolb. Memorandum for the officer in charge // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 4-5.

⁴ Zpravodajsky prehled od 14.8. do 21.8 // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148, док.229, арк.17.

⁵ Михайло Громенко. У Великому рейді. — С.147.

"24 серпня, — читаємо в мемуарах командира сотні, — відділ прибув під село Артолец, недалеко міста Нова Бистриця. Звідси лишалося до чесько-австрійського кордону не більше, як 6 кілометрів"¹. Тієї ж ночі відділ перейшов його і денний постій відбув уже поблизу австрійського села Айгрін. Повстанці були переконані, що знаходяться в американській зоні окупації, і лише від місцевого населення дізналися, що вони в радянському секторі².

"Австрійці, — згадує Борець, — прийняли нас непогано, дивуючись, як ми пройшли, бо вони читали, що чехи нас розбили. Але й тут панували більшовицькі орди Червоної Армії, довідавшись про нас, вони колонами їхали до міста Фрайштадт, наступного дня до міста Рорбах"³. Проте "Громенко" вирішив краще обережно рухатися через радянський сектор Австрії, ніж повертатися до Чехословаччини. "Використовуючи прикриття лісів та горбистих місцевостей, минаючи всі населені пункти, крім маленьких сіл, тримаючись поблизу австро-чеського кордону, сотня йшла через Бадішен, Голенштайн, Райхенбах, Оберлірхен, Рорбах, Пільсткін і нарешті 10 вересня перейшла в зону [Німеччини — В.В.], окуповану США"⁴. В лісі відділ повстанців, що після численних боїв нараховував уже 36 бійців, був до тих пір, поки вони не переконалися, що перебувають-таки в американській зоні. Відтак, 11 вересня о 8.30 ранку сотня "Ударники-2" урочисто здала зброю воякам 8-го Констабулярного загону окупаційних військ США⁵. Сотня була першою з повстанських відділів, що пробилися за "залізну завісу", і єдиною, якій вдалося зробити це організовано, не втративши цілісність бойової одиниці.

9

Відділ Володимира Щигельського-"Бурлаки" перейшов на Словаччину на п'ять днів пізніше "Громенкового" в околицях села Телеповець. Перехід кордону, як зазначалося, відбувся без жод-

¹ Михайло Громенко. У Великому рейді. — С. 151.

² Eugene J. Kolb. Memorandum for the officer in charge // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 5.

³ Юрій Борець. З найкращими. — Київ, 1992. — С. 106.

⁴ Eugene J. Kolb. Memorandum for the officer in charge // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 5.

⁵ Eugene J. Kolb. Memorandum for the officer in charge // В.р. ЛНБ. Ф.262, папка "Рейди відділів УПА", арк. 5.

них сутичок. Ян Фіала пояснює цей факт недобросовісністю деяких словацьких командирів прикордонної сторожі, які не намагалися навіть зупинити українських повстанців¹. озброєння відділу, що перейшов кордон, складали 10-12 кулеметів ДТ, 20-25 автоматів ППС, 20-30 пістолетів². Проте, за час боїв на Закерзонні, при прориві з оточення, відділ витратив фактично всі набої та гранати, а тому повстанці змушені були здобувати собі амуніцію в ході маршу по території Чехословаччини³. Окрім того, просування ускладнювалося ще й тим, що, після успішного проходження певними теренами сотні "Громенка", яка розпочала свій рейд швидше, контроль за ними посилювався. Але був й інший момент, що дозволяв українським повстанцям почуватися на словацькій території вільніше, ніж на захопленому вже тоді поляками Закерзонні. Цим моментом було приязне ставлення до вояків УПА цивільного словацького населення та підтримка з його боку. На цьому ж факті наголошує Мирослав Дуда, один з командирів чехословацьких антиповстанських акцій, який у своєму звіті писав: "Цивільне населення Східної Словаччини, особливо українці, підтримують банди, надаючи їм харчі, інформацію про присутність частин безпеки і знайомлячи їх з місцевими теренами"⁴. Цікавий випадок, що характеризує відносини між словаками і українськими повстанцями, розповідає у своїх свідченнях Володимир Щигельський: 1-го липня, після розмов зі священником та селянами в селі Грубов, словаки запросили українських повстанців на весілля, де вони "танцювали і співали з місцевими дівчатами"⁵.

В результаті, перші дні перебування на Словаччині були досить спокійними і дозволили стрільцям відпочити та набратися сил після нещодавніх щоденних боїв з поляками. Врешті, вони могли трохи відгодуватися, адже перед тим, на території Закерзоння про-

¹ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 120.

² Protokol spisany dna 14 septembra 1947 s Wolodimirom Szczyhelskim, pseudo "Burlak". Utvar "Slovensko" // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки". – С.1.

³ Bohuš Chřítoupek. Вказ. пр. – С. 378.

⁴ Bohuš Chřítoupek. Вказ. пр. – С. 384.

⁵ Protokol. Utvar "Slovensko". 14 septembra 1947...– С.8 // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки".

тягом чотирнадцяти днів харчувалися тільки лісовими плодами¹. "Поволі забуваються страшні дні кривавого рейду по Польщі, — писав бунчужний "Буркун" в хроніці відділу, — поволі приходимо до сил. Як останнім часом в Польщі кожний почав тратити надію і думати лише, в котрому місці ляже на вічний спочинок, так тепер кожен свято вірить у нашу перемогу, в краще завтра, і вірить, що нема в світі нічого неможливого до виконання"².

До середини липня відділу вдавалося просуватися практично без жодних сутичок. Тим часом, 13-го липня чехословацька влада, занепокоєна впевненим просуванням відділів УПА, відправляє на боротьбу з ними 5640 вояків, з них 1339 осіб — службовці СНБ³. Ведучи своїх вояків невідомими теренами, серед великої кількості ворожих військ, Володимир Щигельський проявив великий талант тактика партизанської боротьби. Ось як описує просування повстанського відділу під командою "Бурлаки" Вацлав Славик: "Його група з 50 осіб [так в тексті, а насправді, на той час вона нараховувала понад 80 вояків — В.В.] переходила так, що залишала сліди, ніби проходило троє людей. Вночі вони прослизали нашими позиціями у формі довгої змії, тримаючись за руки. При необхідності, звертали ліворуч чи праворуч, або назад, звиваючись, як змія"⁴. Таким чином зустрічей з військом вдавалося уникати. До прикладу, учасник протиповстанських акцій Богуш Хньоупек наводить цікавий факт: біля Кралової гори чеські вояки спали за 200 метрів від повстанців⁵.

10

Але з кожним днем ситуація погіршувалася. "Військо почало не тільки обсаджувати села, — згадує сотенний "Бурлака", — але й ліси, ріки, дороги і навіть лісові стежки. До того часу ми поповнювали собі провіант молоком і сиром із шалашів, що знаходилися в горах. Військо зорієнтувалося і розпорядилося, щоб усі пастухи розійшлися до сіл. Почалась біда і знову голод. Знову кілька ра-

¹ Protokol. Utvar "Slovensko". 14 septembra 1947... — С.1 // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки".

² Літопис Української Повстанської Армії. — Т.13. — С.74.

³ Jan Fiala. Zprava o akci B. — С. 128.

⁴ Vaclav Slavik. Вказ пр. — С.26.

⁵ Bohuš Chňoupek. Вказ.пр. — С.409.

зів потрапляли в оточення, з якого мусили пробиватися. Марш горами був дуже важким і виснажливим. Десятки кілометрів більше проходили, щоб минати військові позиції”¹.

Поруч з посиленням військового контролю за територією, чехословацький уряд розпочинає активну пропагандистську кампанію з метою зупинити рейдуючі відділи. Видруковано і масово поширювано спеціальну листівку “Заклик до членів Української Повстанської Армії” та так звану “Приглашку”, що мала б слугувати перепусткою до військових комендатур для тих повстанців, що вирішили здатися чехам².

Уникати боїв ставало неможливо, і в теренах Лучки відбувся бій, в результаті якого “Бурлака” відступив, маючи двох поранених³. 5-го серпня на Лупчанській Магурі відбулась одна з більших сутичок між бурлаківцями і курсантами офіцерських шкіл. Ось що розповідає про цей бій сам командир “Бурлака”: “Перед полуднем 5-го серпня вирушили ми на Лупчанську Магуру. Відпочивали на краю лісу [...]. Я оглядав терен на Німецьку Лупчу тому, що хотів вночі перейти туди на північ. З лісу до лісничівки На Вршкох виїшла чота вояків кількістю 17 курсантів. Помітили рух в нашому таборі. Коли я повернувся до сотні, побачив, що чота курсантів є на відстані 30-50 метрів від нашого постю. Так як я думав, що за чотою іде сильніше військо, й не мав часу відступати до лісу, то висунув кулемет другої чоти на передній край лісу і дав наказ першому роеві другої чоти відкрити вогонь. Першим почав стріляти кулемет першої чоти, яки й був праворуч від загону вояків, а коли загін пересунувся на протилежний схил в північно-східному напрямі, почав стріляти і кулемет другої чоти. Військовий загін відповідав на стрілянину дуже слабо. На бойовищі залишилося шість мертвих курсантів і три важко поранені. Решта відступила як в напрямі, з якого прийшли, так і в північному напрямі. У власному відділі втрат не мав. Після бою дав перев'язати поранених вояків[...]. Відтягнув відділ, перш за все, на кілометр на захід, потім

¹ Własnoreczne zeznanie. Rzeszow, dnia 1.11.48 // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 “Протоколи допитів Володимира Щигельського-“Бурлаки”. – С.10.

² Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С.72. Див. додаток № 8, нову серію аналогічних листівок було випущено і розповсюджено з 21 серпня: див. додаток 9.

³ Velitel Teplice brig. Gen. Julius Nosko. Osobitny rozkaz číslo 15 // VNA. Ф. “Operace “Banderovce”, кор.3, п.6, док.15, арк.1.

великим півколом на південь, на схід, і знову великим півколом на північ, аж на край лісу, що простягається до Німецької Лупчі і Мелатіні"¹. За твердженням Яна Фіали, цей бій і загибель шести курсантів були найбільшою невдачею чехословацької армії в акції 1947 року².

В середині серпня 1947 року відділ "Бурлаки" вийшов в долину ріки Ваг. Тут на допомогу чехам прийшла сама природа: ріки Ваг і Орава вийшли з берегів, утворивши для повстанців практично нездоланну перешкоду. Єдиний можливий шлях переходу через ріку на захід перекрив полк "Словаччина"³. Кількість вояків армії та служби безпеки (СНБ), залучена до антиповстанських акцій зросла до 15304 солдат⁴. Крім того, після бою на Магурі Лупчі, командуючий генерал Юліуш Носко вирішив практично облишити переслідування сотні "Громенка" і зосередити всі сили на розбитті бурлаківців⁵.

Командування "Тепліце" виявило місцезнаходження сотні "Бурлаки", і до 14-го серпня її військами було повністю оточено північну частину Малої Фатри (Фатранський Кривань) на правому березі Вагу по лінії Варін – Бела – Терхова – Зазрива – Парніца – Шутово – Турани – Врутки – Стречно – Варін. До оточуючих частин для посилення були залучені танки. Лінія оточення на той момент становила 75 кілометрів⁶.

11

Просуватися далі цілісним відділом ставало просто неможливим. Нелегко Володимирові Щигельському було зважитися на його поділ, розуміючи, що він як командир відповідає за життя всіх своїх вояків, і сотенний ще деякий час вагався. Ось запис, зробле-

¹ Protokol. Utvar "Slovensko". 14 septembra 1947... // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки" – С.18-19.

² Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 146. Про значення цього бою для чеської армії може свідчити також той факт, що він окремо розглядався командиром "Тепліце" Юліушем Носком, для чого було проведено допит 9 учасників цього бою. Чеський документ, що розповідає про ці події, містить 23 сторінки машинописного тексту. Див.: Velitelstvo Teplice. Priebeh boja s bandou Burlak dta 5.8.1947 // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", коп.1, п.2, док.91, арк.1-23.

³ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С.441.

⁴ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С. 563.

⁵ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 146.

⁶ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 147.

ний власноручно командиром відділу 15-го серпня: "Роздумую на всі лади і приходжу до переконання, що найкраще було б поділити відділ на малі групи, однак, жаль мені хлопців, з якими вже так багато перейшов, і які вже так багато мають за собою. Одначе, щось треба робити, бо далі рейдувати цілістю в напрямку, про який ворог вже досконало знає, не дається. О годині 16-тій роблю відправу пошту і чотових, під час якої ще нічого не вирішую. Розбираю справу з усіх сторін і вирішую ще зробити відправу ройових. О годині 22-тій сходимо на підгірок і варимо їсти. Сон не береться"¹.

А 16-го серпня, тобто вже на наступний день, "Бурлака" остаточно приймає рішення про поділ відділу, який на той час нараховував 68 бійців, на сім окремих груп². Гжегож Мотика у своїй статті "Рейд через Чехословаччину" вказує на розпущення сотні як на помилковий захід "Бурлаки". Свою думку польський історик аргументує наступними чином: "Його [Володимира Щигельського — В.В.] рішення справило на вояків пригноблююче враження. Звиклі до виконання наказів, раптом мусили самі приймати стратегічні рішення"³. Хотілося б не погодитися із цією думкою. Вважаю, що поділ відділу в ситуації, що склалася, а саме при надзвичайному насиченні терену ворожим військом, був, напевно, таки єдино можливим виходом. Більш того, на мою думку, рішення це слід було прийняти навіть ще швидше, що б врятувало бійців від більших жертв. Врешті, доказом слушності поділу сотні може служити той аргумент, що частині її бійців вдалося-таки пробитися на Захід.

Бої чеської армії та загонів СНБ із повстанськими відділами, які вперше дісталися теренів Чехії, викликали паніку в країні. Про УПА заговорили не тільки газети та радіо, але й члени уряду та парламентарі Чехословаччини. Особливо в нагнітанні паніки "відзначилися" представники Комуністичної партії, які почали кричати

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т.13. – С. 195.

² Protokol. Utvar "Slovensko". 14 septembra 1947... // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-«Бурлаки». – С.22.Чехи досить швидко дізналися про поділ рейдуючого відділу: у розвідувальному звіті за час від 14 до 21 серпня вже йдеться про цю подію. Див.: Zpravodajsky prehled od 14.8 do 21.8.1947 // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.46, п.148, док.229, арк.16-17.

³ Гжегож Мотика. Рейд через Чехословаччину // Наше слово. №51 (2264). 2000.12.17. – С. 3.

про змову Демократичної партії (опозиційної до комуністів) і бандерівців з метою повалити існуючий суспільний лад¹.

18-19 серпня в Братиславі відбулась конференція Союзу Словацьких партизан, яка постановила домагатися від влади долучення їх до боротьби з відділами УПА². Загальна істерія довкола "бандерівського питання" в країні спонукала владу кидати проти нечисленних повстанських відділів все більші і більші сили. В результаті, за інформацією Богуша Хньоупека, оточення повстанців було настільки щільним, що на кожних чотири метри припадало по одному воякові³.

28-го серпня командування військ оточення востаннє змінило їхню дислокацію, в результаті чого кільце довкола "Бурлаки" було зменшено на 40 кілометрів⁴. У повстанців швидко закінчилися продуктові запаси, можливості поповнити їх не було жодної. Почався голод.

В ніч з 3-го на 4-те вересня Володимир Щигельський-"Бурлака", разом із чотирма іншими членами своєї групи, потрапив у полон⁵. Захоплення в полон "Бурлаки" чехи вважали великою перемогою для себе. Того ж дня командувач "Теплице" Юліуш Носко привітав з успішним завершенням операції "всіх офіцерів, ротмістрів, курсантів, вояків, всіх службовців СНБ, підпорядкованих Теплице, які в шеститижневих бойових умовах успішно завершили ліквідацію банди Бурлаки"⁶. Ян Фіала писав з цього приводу: "Розбиття найнебезпечнішої сотні "Бурлаки" і взяття в полон її командира було найвизначнішим успіхом чехословацької армії в боях

¹ Про це див.: Zateni w Ziline se priznavaj k zlocinnym akcim proti republice // Rude pravo. 1947. 18.09; Vysetrovani dokazuje velky rozsah protistatneho spiknuti na Slovenska // Rude pravo. 1947. 26.09; Комуністична авторка Марта Вартікова в своїй книзі вказувала, що невдачі в боях з УПА спричинені тим, що СНБ опановане Демократичною партією, яка була не зацікавлена в ліквідації бандерівців: Marta Vartikova. Roky rozhodnutia. K dejam politickeho boja pred Februarom 1948. – Bratislava, 1962. – С. 291.

² Jaroslav Šolc. Cesta slovenskich partizanov od celonarodneho protifasistickeho povstania k Februaru 1948 // Historicki časopis. – 1961. – №1. – С.44-47. Slovenstvi partyzany do boje proti banderovcum // Rude pravo. 1947. 21.08; Slovenstvi partyzany do boje proti ludacke reakci // Rude pravo. 1947. 26.09.

³ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С. 441.

⁴ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 152.

⁵ Velitel Teplice brig. Gen. Julius Nosko. Osobitny rozkaz číslo 50 // VHA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.3, п.6, док.50, арк.1; докладніше про обставини цієї події див.: Володимир В'ятрович. "Сотенний "Бурлака". – Львів: Літопис, 2000.

⁶ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. – С. 483.

проти УПА в 1947 році і одночасно воно творило його вершину"¹. Цей же автор далі подає: "Вплив бандерівського руху на нашу внутрішню ситуацію значно ослаб після ліквідації сотні "Бурлаки" і його штабу"².

З ув'язненням Володимира Щигельського акція "очищення" територій ще більше посилилася. 22 вересня до неї підключено партизанські загони чисельністю 3630 вояків³. Незважаючи на це, частині стрільців з сотні "Бурлаки" вдалося поодиноким чи дрібними групами перейти до американської зони окупації Німеччини. Серед цих повстанців була й група бунчужного "Буркуна", що принесла з собою на Захід хроніку своєї сотні та інші цінні документи і світлини.

12

Найменше інформації є про рейд на Захід сотні Романа Гробельського-"Бродича". Невелика кількість вищезгаданих матеріалів констатує лише сам факт проведення такого рейду сотнею. Поодинокими джерелами про участь цього відділу в акції є спогади його стрільця Івана Дмитрика, ройового Івана Гарасиміва-"Палія" та книга Богуша Хньоупека. Тут слід також зазначити, що багато уваги названій сотні приділив і Владіслав Ярніцкі в книгах "Спалена земля" і "В погоні за Бурлакою", проте цей автор, який і в інших місцях у своїх творах надавав перевагу художньому вимислу над правдою, в цьому випадку скотився до відвертого фантазування. По-перше, він, наперекір усім джерелам, розповідає про спільний рейд сотень "Бурлаки", "Бродича" й "Громенка"⁴. По-друге, згідно з Ярніцкім, "Громенко" з "Бродичем" рушили на територію Угорщини, куди перейшли 10-11 вересня 1947 року і де саме останній потрапив в полон за 15 кілометрів від австрійського кордону⁵. В книзі "В погоні за Бурлакою" "Бродич" взагалі проривається до австрійського кордону на викраденій вантажівці "Бедфорд", що зроблено, безперечно, для загострення сюжету книги⁶.

¹ Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 158

² Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 169.

³ Jaroslav Šolc. Вказ. пр. – С.46.

⁴ Wladislaw Jarnicki. Spalona ziemia. – С.183-281; та Wladislaw Jarnicki. W pogoni za "Burlakem". – С.26-81.

⁵ Wladislaw Jarnicki. Spalona ziemia. – С.314; та Wladislaw Jarnicki. W pogoni za "Burlakem". – С. 104.

⁶ Wladislaw Jarnicki. W pogoni za "Burlakem". – С. 104.

Реальна історія рейду цієї сотні була не менш драматичною. Отже, як уже вказувалося, наказ про відхід цієї сотні на Захід був виданий ще в травні 1947 року. Проте Роман Гробельський отримав цей наказ, через відсутність зв'язку, щойно в серпні того ж року. До того часу відділ постійно маневрував по теренах Словаччини та Польщі, уникаючи нищівного удару ворога. Ось що розповідає про перехід відділу "Бродича" на терени Словаччини учасниця цих подій, провідниця надрайону ОУН в Західній Лемківщині Ірина Тимочко-"Христя": "Вночі з 18 на 19 [червня – В.В.] всі разом – сотня, працівники, підпільники, боївки переправилися через ріку (границю) Попрада і знайшлися на території Чехословаччини. Польське військо і погранзастави ішли в погоню, а заармовані чеські війська п'ять разів того дня атакували, робили засідки, і, все-таки, відділові вдалося майже без втрат відірватися від ворога. В околицях старої Любовні маневрували 4-5 днів завдяки прихильності словаків"¹. Проте вже незабаром почалися постійні бої повстанського відділу із загонами чехословацької армії. Як згадує ройовий сотні Іван Гарасимів-"Палій", повстанці після кількох днів перебування на словацькій території почали готуватися до повернення на терени Лемківщини, проте при спробі переходу кордону в зворотньому напрямку, сотня зіткнулася із силами чехів та поляків. "Почалося пекло, до якого ми були готові. – Читаємо у спогадах цього ройового. – Стрілянина і крики лунали з усіх сторін. Виявилось, що ми вже оточені. На наше щастя, вороже півколо було широко розтягнене, бо ворог не знав, в котрому саме місці ми перебуваємо. До польського кордону нам не було чого пхатися, бо там окопалися чехи, а з другого боку – поляки. Наш командир намітив плян дальшого бою. "Наступати на південь і прориватися в глиб Словаччини!" – Пішов по лісі наказ сотенного. Ворог стріляв наосліп, бо нас не бачив. Ми підійшли вгору, на край лісу. Тут нас густо обстріляли чехи, котрі встигли зайняти якісь старі окопи [...]. Завзятий бій тривав коротко. Кільце було прорване. Через широку поляну ми перебігли в невеличкий лісок, що був уже за поляною і також за горбом. Ворожі розстрільні залишилися за нами. Їхні стріли все ще було чути, але вони нас не разили. На побоеви-

¹ Коментар Ірини Тимочко-Камінської до спогадів Івана Гарасиміва див.: Іван Гарасимів. З юнацьких мрій – уряди УПА (Спогади ройового УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 1999. – Т. 29. – С. 225; також: спогад Ірини Тимочко-Камінської-"Христі". Записав В'ятрович Володимир 25 серпня 2000 року у м.Львові.

щі залишили ми двох наших друзів і чеських та польських убитих"¹. На цьому не закінчилися бої сотні, в одному з них було майже розбито чоту "Корпа", командира її захоплено в полон. Врешті, 7 липня сотня "Бродича" знову перейшла на Лемківщину. Тоді ж відійшла від сотні для налагодження зв'язку з командуванням провідниця "Христя"². Для полегшення маневру на цих теренах, сотню було розділено на дві чоти: "Дороша", разом з якою залишився Гробельський, та "Урала" (став на місце "Корпа"), що повинні були діяти самостійно.

Орієнтовно 10 липня "Христя" отримала наказ, спочатку від Василя Галаси-"Орлана", а потім ще від курінного Василя Мізерного-"Рена", про відхід відділу "Бродича" на Захід. Протягом довгого часу вона намагалася передати цей наказ сотні³. Врешті, в кінці серпня, "Дорошова" чота отримала по відновленому зв'язку наказ про рейд. "На шостий день нашого маршу, — читаємо в спогадах "Палія" про спроби сотні нав'язати контакт, — ми перейшли через річку Роба між селами Лосе та Устя Руське [...]. Цілий день ми пересиділи в лісі над Лосем. Пізно по обіді сотенний післав стрільців перевірити поштову скриньку, що мала бути десь недалеко від нас. Цим разом ходили маршувати. Сотенний одержав записку від надрайонової Західної Лемківщини — "Христі". В записці було сказано приблизно так: справа відділів УПА на Закерзонні розв'язана. Прямуйте на Захід, на Відень або Лінц. Дальші інформації одержите на місці вашого прибуття"⁴.

Деякий час Роман Гробельський пробував зв'язатися з другою чотою своєї сотні, щоб передати їй наказ, проте це не вдалося, і він змушений був вирушати. Його відділ нараховував разом із кількома членами цивільної сітки, що приєдналися до нього, 60 осіб⁵. Рухатися "Бродич" вирішив іншим, ніж його попередники, шляхом, а саме через терени Польщі по північних схилах Бескиду аж до рік Орава і Тешінська, а потім перейти на Моравію. Причи-

¹ Іван Гарасимів. З юнацьких мрій — у ряди УПА (Спогади ройового УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто-Львів, 1999. — Т. 29. — С. 230-232.

² Спогад Ірини Тимочко-Камінської-"Христі". Записав В'ятрович Володимир 25 серпня 2000 року у м. Львові.

³ Спогад Ірини Тимочко-Камінської-"Христі". Записав В'ятрович Володимир 25 серпня 2000 року у м. Львові.

⁴ Іван Гарасимів. З юнацьких мрій — у ряди УПА (Спогади ройового УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто-Львів, 1999. — Т. 29. — С.249.

⁵ Воћућ Шћћоурек. Вказ. пр. — С.521.

ною цього був такий великий розмах протиповстанської акції у Словаччині, що про неї було відомо навіть українським повстанцям Лемківщини.

13

Вирушив відділ 2 вересня і рухався польськими землями два тижні. Зважаючи на велику насиченість терену ворожими військами, вирішили розділитися на дрібні групи, що й було проведено недалеко від прикордонного містечка Вісла¹. Окремі відділи перейшли кордон біля Яблункового і Мостів, сталося це в ніч з 26 на 27 вересня². Довгий час повстанці не зустрічали війська і спокійно переправилися через ріку Мораву. Лише при Моравській Требовій сталася невелика сутичка, з якої, однак, вдалося вибратися без втрат. Але подальше просування вояків УПА було ускладнене негативним ставленням до них прокомуністично налаштованих чехів. Окремим членам сотні "Бродича" вдалося-таки дійти до Німеччини, але командира чекала інша доля. 30 жовтня 1947 року в селі Коругев біля Полічки він був захоплений у полон³.

Чота "Урала", що ще залишалася на Закерзонні після відходу "Бродича", десь на початку вересня також отримала наказ про рейд. Ось, що читаємо про це в мемуарах її стрільця Івана Дмитрика: "У перші дні вересня по новому зв'язку до табору прийшла провідниця Христя і кілька зв'язкових від курінного Рена. Вони принесли нам естафету з наказом іти на Захід. На збірці чоти було відчитано три накази. Вони були датовані три місяці назад. Від УГВР за підписом ген. Тараса Чупринки стояло, що рішенням Головного Проводу УГВР висилаються сотні із Закерзоння, аж за кордон в американську зону Німеччини, від військового штабу УПА на Закерзонні про невідкладний марш нашої сотні на Захід, від курінного Рена — інструктаж і прощальний лист"⁴. Чота "Урала" в кількості 40 бійців для полегшення проходження маршруту з самого початку рейду розділилася на 5 груп, що проходили його са-

¹ Іван Гарасимів. З юнацьких мрій – у ряди УПА (Спогади ройового УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 1999. – Т. 29. – С. 262; про це також: Гжегож Мотика. Рейд через Чехословаччину // Наше слово. №52(2265). 2000.12.24-31. – С. 3.

² Jan Fiala. Zprava o akci B. – С. 212.

³ Bohuš Chloupek. Вказ. пр. – С. 524; до речі, польський автор Едвард Прус помилково вказує, що Гробельський таки дійшов до Німеччини: Edward Prus. Atamania UPA. – Warszawa, 1988. – С. 300.

⁴ Іван Дмитрик. Записки українського повстанця... – С. 139.

мостійно. За даними Дмитрика, з усієї сотні "Бродича" пробитися на Захід до травня 1948 року змогли 48 стрільців¹.

Сотня "Ударники-1" була останньою, що, згідно з наказом ГК УПА, пробивалася до Західної Німеччини. В наказі №70 ВО "Теплице" від 3 жовтня 1947 року вказано, що перехід сотень УПА на терени Словаччини врешті припинено². Через 17 днів видано останній 82 наказ цієї частини, що оголошував її цілковите розформування³.

Проте, ще протягом довгого часу (аж до осені 1949 року) в Німеччину прибували групи українських повстанців, що втратили зв'язок з командуванням чи члени цивільної сітки ОУН, що приходили зі спеціальними завданнями для утримання зв'язку. Загалом, за інформацією Степана Бандери, протягом 1947-1949 років до Німеччини прибули близько 300 бійців УПА та членів цивільної мережі ОУН⁴.

14

Про розгolos, якого нарobili в світі рейди УПА в Західну Німеччину, мова йтиме у наступному розділі, в самій же ЧСР вони викликали значний переляк. Ярослав Шольц вказує, що українські повстанці мали достатньо сил, щоб у належний момент утворити ядро, довкола якого могли згуртуватися антикомуністичні сили, що й так всіяко підтримували їх на Словаччині⁵. Розуміючи небезпеку дестабілізації ситуації, комуністи, що ще не закрипилися на той момент остаточно біля керма влади, почали проводити активну пропагандистську кампанію, спрямовану проти тих партій і рухів, які могли становити їм конкуренцію. Особливо це проявилось у ставленні до Словацької Демократичної партії. Вже незабаром, після ліквідації т.зв. "бандерівської проблеми", розпочинаються масові "викриття" змов, ініційовані комуністами. "Руде право" 18 вересня оголошує про викриття змови, метою якої було вбивство президента республіки. Змовники, стверджуються

¹ Іван Дмитрик. Записки українського повстанця... – С. 160.

² Velitel Teplice brig. Gen. Julius Nosko. Osobitny rozkaz čislo 70 // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.3, п.6, док.70, арк.1.

³ Velitel Teplice brig. Gen. Julius Nosko. Osobitny rozkaz čislo 82 // VNA. Ф. "Operace "Banderovce", кор.3, п.6, док.82, арк.1.

⁴ Перше інтерв'ю Провідника ОУН Степана Бандери з чужинними журналістами // Степан Бандера. Вказ. пр. – С. 597.

⁵ Jaroslav Šolc. Вказ. пр. – С. 44.

в статті, активно співпрацювали з командуванням бандерівців¹. В номері за 26 вересня та ж газета поміщує статтю "Слідство виявило великий розмах антидержавної змови на Словаччині", де також вказується на зв'язок її учасників з бандерівцями². Наступний номер цього комуністичного часопису повідомляє, що за звинуваченням у змові заарештовано 159 осіб. До речі, про так звану "антидержавну змову за участю місцевих реакційних кіл та бандерівців" донедавна писалося практично у всій чехословацькій літературі. Щойно Ян Фіала у своїй новій праці показав ці сенсаційні "викриття" змовників як фікцію та роботу комуністичної пропаганди³. Загалом, можна з певністю стверджувати, що в цьому випадку йдеться про добре продуману і реалізовану акцію комуністичної партії, яка зуміла скористати з ситуації (наявність відділів УПА на теренах Чехословаччини), щоб розправитися зі своїми політичними суперниками.

Підсумовуючи результати рейду 1947 року, наведу ще кілька цифр. В час найбільшого напруження боротьби, влітку-восени 1947 року, до боїв проти УПА було залучено 15340 осіб, з них 6087 вояків армії, 5623 службовців безпеки, 3630 колишніх партизан⁴. Щодо втрат по обидва боки, то тут існують різні підрахунки. Так "Руде право" з 17 серпня подає явно завищену кількість вбитих до того часу повстанців — 140⁵. Та ж газета 10 жовтня вказує, що "від початку акції дійсні наші втрати — 20 вбитих в бою, 19 — в нещасних випадках, 81 поранений і 5 пропали безвісти⁶. Бойові ж втрати бандерівців є втричі більші, і можна вважати, що більше, як половина їх ліквідовано, зазначив міністр оборони Людвік Свобода"⁷. Дещо інші цифри подає Хньоупек — 59 вбитих, 39 поранених, 217 полонених⁸. Відомий дослідник Євген Місило, опираючись на польські архівні джерела, подає свій підрахунок втрат: від 10 червня до 12 листопада загинув 61 вояк УПА, 289, в тому числі

¹ Zatčení v Zlíne se priznavají k zločinným akcím proti republice // Rude pravo. 1947. 18.09.

² Vyšetřování dokazuje velký rozsah protistátního spiknutí na Slovensku // Rude pravo. 1947. 26.09.

³ Jan Fiala. Zpráva o akci B. — С.171-175.

⁴ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.565.

⁵ Tlupy benderovcu na Slovensku // Rude pravo. 1947. 17.08.

⁶ Родак подає 24 загиблих і 26 поранених вояків чехословацької армії та служби безпеки: Jozef Rodak.Vpád banderovcov na Východné Slovensko // Apologia. —1997.— №12. — С.35.

⁷ Ztráty benderovcu jsou trikrát větší než naše // Rude pravo.1947.10.10.

⁸ Bohuš Chňoupek. Вказ. пр. — С.565.

41 поранений, потрапили в полон¹. Схожі підрахунки подає на основі документів з архівів колишньої Чехословаччини Ян Фіала, у нього в акціях загинув 61 вояк УПА, в полон потрапило 260 вояків, при цьому він зазначає, що це становило близько 80-85% усіх, хто намагався перебратися на Захід². Останні цифри (відсоток ліквідованих), на мою думку, є завищеними, так як Фіала розшифровує їх наступним чином: сотня "Громенка" ліквідована на 76% – реально із 120 бійців дійшло 36 тобто 30%; сотня "Бурлаки" ліквідована на 80% – реально із близько 100, що починали рейд, потрапило в полон-41, вбито – 5³, тобто ліквідовано близько 46%; сотня "Бродича" ліквідована на 70% – реально із 80 бійців, як вказувалося вище, 48 таки дійшли, що становить 60%. Деяку плутанину до підрахунків втрат рейдуєчих відділів УПА вносить також той факт, що, починаючи з осені 1947 року, на Захід перебиралися також групи цивільної сітки ОУН та рештки розбитих на Закарпатті сотень, чисельність яких практично не піддається точному визначенню.

Незважаючи на такі великі втрати, завдання рейду все ж було виконане. Ось, що читаємо про прихід повстанців до Німеччини в спогадах одного з чільних діячів ЗЧ ОУН Миколи Климишина: "Це тоді переконало цілий світ – УПА справді існує і бореться і є спроможна на такі далекі, повні небезпеки, рейди"⁴. Підтвердження цього знаходимо також у "Зверненні воюючої України до всієї української еміграції", підписаному керівництвом українського національно-визвольного руху. "Бійці і командири рейдуєчих відділів УПА! Ви мужньо виконали своє завдання, покладене на Вас Українською Головною Визвольною Радою. Край із запертим віддихом слідкував за Вашим рейдом, а його успішне закінчення викликало в Краю величезну радість. Увесь народ радіє, що Ви

¹ Євген Місило (ред.). Повстанські могили: Пропам'ятна книга впадших на Полі Слави вояків Української Повстанської Армії-Захід, 4-ої Военної Округи "Сян", Тактичних Відтинків "Лемко", "Бастіон", "Данилів". (1944-1946). – Варшава-Торонто: Український Архів, 1995. – Т.1. – С.9; аналогічні цифри подає Гжеґож Мотика: Гжеґож Мотика. Рейд через Чехословаччину // Наше слово. №52(2265). 2000. 12.24-31. – С.3.

² Jan Fiala. Zprawa o akcji B. – С.218.

³ Tabela organizacyjna kampanii "Burlak" w czasie przejścia granic czechosłowackich dnia 22.6. 1947 r. Tłumaczenie z języka czeskiego na polski // The Peter J. Potichnyj collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library, Box 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки".

⁴ Микола Климишин. В поході до волі. – С.264.

добилися аж за другу стіну більшовицької тюрми народів, щоб там, перед цілим світом, скласти протест проти гноблення українського народу російсько-більшовицькими загарбниками і сказати правду про визвольну боротьбу на рідних землях.

Ваш прихід у Західню Європу як безпосередніх учасників і живих свідків визвольної боротьби на наших землях докорінно вплинув на зміну поглядів і чужинців, і своїх на нашу визвольну боротьбу та поклав кінець фальшуванню правди про цю боротьбу. І в цьому Ваша велика заслуга для всієї визвольної справи. Історія гідно оцінить Вас"¹.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1984. – Т.10. – С.31.

Розділ восьмий

Західна преса про УПА

1

Вже наприкінці 1945 року на Заході починають з'являтися перші повідомлення про український національно-визвольний рух. Першими, звичайно, таку інформацію почали подавати українські еміграційні газети, зокрема, канадські часописи "Наш шлях", "Український щотижневик в Канаді" (жовтень 1945 року). Дуже промовистими, на мою думку, є самі назви статей: "Повстанчий рух на Київщині", "Відношення червоноармійців до УПА", "Червоні ватаги як новий метод боротьби з УПА", "Повстанці воліють смерть, чим неволю", "Діяння УПА", "Ватутін погіб з рук УПА", "Конференція підсоветських народів"¹. Щойно на початку наступного 1946 року починають друкувати такі статті у власне іноземній пресі.

Американська щоденна газета "Нью-Йорк Дейлі Ньюз" протягом 29, 30, 31 січня того року друкує статтю про діяльність в трикутнику, утвореному кордонами Польщі і Чехословаччини, між пунктами Сянік і Лупків близько 20 тисяч легко озброєних вояків, добре одягнених, з тризубами на головних уборах². Вже незабаром після цього, 17 квітня 1946 року, тобто саме в час другого словацького рейду УПА, в іншому американському щоденнику "Нью-Йорк Геральд Трібюн" з'являється дещо конкретніша інформація у статті "Револьта українських націоналістів проти репатріації, яку проводить Польща" Гомера Бігарта, кореспондента з європейських справ. Наступного дня її було передруковано європейським виданням цієї газети під назвою "Українські повстанці палять міста недалеко польського кордону". "Сянік, Польща, 17 квітня, — читаємо тут, — повстання українських націоналістів проти репатріаційної програми уряду кріпшає в районах Галичини, що сусідують зі советською границею[...]. Поль-

¹ Чин Зброї. — С. 15.

² Enrique Martinez Codo. Вказ пр. — С. 97.

ським військам безпеки не вдалося досі нічого зробити проти повстанців[...]. В Сяніку є польська дивізія. Але вночі 4 квітня, коли українці доконали найбільш відважного рейду та спалили місто Буківсько, комендант дивізії мусів зі соромом зізнатися, що не має відповідних сил. Минуло два дні, заки польське військо ввійшло до Буківська, а повстанці, тим часом, були вже далеко в лісах... Сили українських банд ніяк не можна точно окреслити. "Багато тисяч" — це була єдина відповідь, яку я міг дістати від польських урядовців у Сяніку і повітовому місті Ряшеві. Те військо, мабуть, складається, головню, з українців, включно з ветеранами Галицької СС-Дивізії, яку створили німці. Є там також багато польських та німецьких ренегатів. Вони носять польські уніформи, цивільне лахміття і є озброєнні в кріси, кулемети та гранати. Кількох молодих українських рекрутів, що втікали з банди до Сяніка, знають тільки те, що їх провідник зветься "полковник". Урядовці припускають, що це може бути полк. Бандера, український купець, який помагав німцям, аж зник таємничо в 1943 р. Тому повстанці є відомі в околиці як "бандерівці". "Ці банди, — говорив голова міськради в Ряшеві, — твердять, що ця територія належить несправедливо до Польщі[...]. Вони хочуть незалежної України, незалежної від Росії і від Польщі"¹.

Інша заокеанська газета, а саме канадська "Глоуб енд Мейл" 20 квітня того ж року подала таку інформацію: "Варшава, 19 квітня (Асошіейтед Прес). — Сильно озброєні банди українських націоналістів тероризують полуднево-східню Польщу, переходячи з-за демаркаційної лінії російського кордону[...]. Банди, що переходять кордони, діють, як тут вірять, у відплату за виселювання їх з Польщі на російську зону на основі польсько-советської умови. Ці українці борються за своє право залишитися на польських землях далі, як також жадають, щоб Україна стала незалежною державою"². Швейцарський часопис "Базлер Нахріхтен" в номері за 13 травня містить замітку під назвою "Заворушення терористів у Польщі", де зазначається, що учасники акцій проти польської армії — це колишні члени армії Власова, які тепер в цілості належать до Української Повстанської Армії³.

¹ Цитується за: Інформативні вісті. — 1947. — Ч. 8 // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.16. — С.287-288.

² Цитується за: Інформативні вісті. — 1947. — Ч. 8 // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.16. — С.288.

³ Цитується за: Інформативні вісті. — 1947. — Ч. 11 // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.16. — С.332.

Отже, як бачимо з кількох наведених прикладів, автори статей про УПА, якщо вони навіть намагалися бути об'єктивними, подають дуже багато перекрученої і неточної інформації. Це легко пояснити тим, що вони, очевидно, користувалися виключно джерелами інформації, що походять з польських урядових чинників, які були зацікавлені у виправданні своїх злочинних дій і очорненні українського визвольного руху (звідси, до речі, і означення повстанських загонів терміном "банда").

2

Вже незабаром починають з'являтися статті, автори яких вже, безперечно, користувалися інформацією, що походить від української сторони. Однією з перших таких статей є публікація "Україна і війна" в паризькому виданні "Ля Республік", число 4 за 1946 рік. Автор ставить собі за мету проаналізувати витоки українського визвольного руху. Він вказує на значні втрати України в Другій світовій війні і заперечує колаборацію з німцями українських повстанців, наголошуючи на боротьбі відділів УПА (початком створення якої він, до речі, називає 1941 рік) з німецькою армією. "Шкоди, які завдали німцям дії УПА, — читаємо у статті, — були дуже поважні. Саботажі їхніх засобів зв'язку були одним з головних факторів німецького заломання під Сталінградом. Скоро тільки УПА зорганізувалася в лісах Волині й Поділля, почала в 1943 році свою велику офензиву. Після кількомісячної боротьби мусили німці відступити до міст, куди вони стягнули сильні залоги[...]. У хвилини німецького заломання УПА володіла великою територією, з якої прогнано німців. Вона займалася розподілом ґрунтів, організуванням шкіл і інших культурних уладжень. Поліція і жандармерія УПА дбали про порядок[...]. У той самий час, коли французький повстанський рух приготувався до найбільшої напруги звільнити себе від німців, українські повстанці видавали німцям правдиві бої"¹. Стаття, окрім того, містить докладний опис боїв куреня УПА під командою Василя Андрусика-"Грегота" в липні 1944 року, а також інформацію про конференцію поневолених народів.

Німецька газета "Ное Цайт" з 12 травня 1946 року у статті "Партизанські напади в Польщі" інформує своїх читачів, що "бан-

¹ Цитується за: Інформативні вісті. – 1947. – Ч.9 // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.16. – С.313.

дерівська армія почала на просторі між Галичиною, що належить Польщі, словацькою границею і лінією Керзона партизанську війну великого стилю. Вони хочуть здержати виселення українців з цього терену і ведуть боротьбу за Незалежну Україну. Авторитет польської влади на цьому терені цілковито знищений. Поміж білими партизанами і польськими регулярними відділами простягається нічия земля"¹. Провідником партизанського руху автор називає Бандеру, "що був, правдоподібно, капітаном в армії, організував під пануванням Гітлера український партизанський рух, був пізніше інтернований, бо хотів проголосити самостійну Україну"².

На противагу тим публікаціям, в яких українських повстанців називали фашистами і антисемітами, австрійський журнал "Він і Вона" вказує, що вони "заперечують окреслення їхньої організації як фашистської та ворожої демократії, тому що вони є правдиві демократи, але безоглядними ворогами комуністів, а проти жидів вони нічого не мають, якщо тільки вони не є комуністами"³.

17 травня 1946 року в шотландській газеті "Да Скотсмен" з'являється стаття "Анархія в південній Польщі", яка розповідає про боротьбу різних партизанських груп — "бандерівців", АК, НСЗ — на теренах південно-східної Польщі та Північної Словаччини. "Польські групи в горах Татри, — зазначає автор статті, — підняли по обох сторонах чесько-польської границі значне повстання, й місцеві комуністи повідомляють, що вони в краю мордують без різниці комуністів і жидів. Подібне зажалення є проти бандерівців, але в тому випадку гідним завваги є те, що місцеве населення не боїться їх, хоча польська й чеська влада називає їх терористами. Я не міг віднайти яких-небудь ознак їхнього антисемітського наставлення, під час, коли вони без застережень признають, що вони є антикомуністи. Я розпитував десятки селян по обох сторонах чесько-польської границі, і всі вони твердили, що їх часто відвідували бандерівці — до того стало ніччю — але вони заявляють теж, що їм не сталося жодних кривд й ніхто з них не втратив свого майна. Навпаки, бандерівці є надзвичайно чемні. Вони просять тільки харчів, ніколи натомість не вживають на-

¹ Цитується за: Інформативні вісті. — 1947. — Ч.11 // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.16. — С.331-332.

² Цитується за: Інформативні вісті. — 1947. — Ч.11 // Літопис Української Повстанської Армії. — Т.16. — С. 332.

³ Цитується за: На сторожі. — 1946. — Ч.11. — С.46.

сильств[...]. Навіть один з тих, що в них я засягав інформації, а з цілковитою певністю знаю, що був він жидом, висловлював цю саму думку, що його сусіди"¹. Як і в багатьох інших публікаціях про УПА, автор цієї також намагається дати відповідь на запитання, ким же був керівник українського визвольного руху Степан Бандера. "Тут йдеться, – розвиває він свою версію, – про одного капітана іменем Бандера, якого німці покликали до заснування "білих" партизан, що він їх назвав УПА – Українська Повстанська Армія. Бандера, очевидно, думав, що йому буде дозволено проголосити незалежну Українську республіку, але в три дні після видачі проклямації його заарештовано. Я не міг ствердити, що з ним сталося далі"².

3

З часом з'являється дедалі більше публікацій в пресі, що окреслюють повстанські відділи вже не як банди, а як чітко структуровані і організовані військові підрозділи, що відзначаються суворою дисципліною. Паризька газета "ЛЬ Об" 18 жовтня 1946 року вказувала, що "УПА – Українська Повстанська Армія – є виразно зорганізована і випосажена. Повстанська пропаганда має свої клітини по цілому ССРСР, пропаганда, що її остаточна ціль є дуже проста: усунути комунізм[...]. УПА є лояльною супроти поляків та строго карає злочини, допущені її жовнірами на польських селах"³. Інша французька газета "Комба" у числі 714 з того ж року вказує, що "рух спротиву УПА виявляється в найбільш класичній формі партизанської війни[...]. Вона забезпечує собі фонди, накладаючи окуп на села, а взамін за це дає бони "Визволення України"... Вони [українські повстанці – В.В.] видають багато журналів і мають на чужині свої делегації"⁴.

У 1946 році з'являються на світ і багато інших публікацій про УПА в західній пресі, зокрема, статті Арманда Гаспара "Новий резистанс" в числі 32 швейцарського "Журналь де Женев"⁵, "Мала війна проти українських повстанців" в іншому швейцарському ви-

¹ Цитується за: Інформативні вісті. – 1947. – Ч.12 // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.16. – С.355-356.

² Цитується за: Інформативні вісті. – 1947. – Ч.12 // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.16. – С.356-357.

³ Цитується за: На сторожі. – 1946. – Ч.11. – С.46.

⁴ Цитується за: На сторожі. – 1946. – Ч.11. – С.46.

⁵ Див.: Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.827.

данні "Дер Бунд" з 30 серпня 1946 року¹, "Боротьба проти радянських сил на Україні" в "Нью-Йорк Таймс" за 29 вересня², стаття в голандському щоденнику "Де Тайд" за 4 грудня³, та, очевидно, дуже багато інших, яких авторові цих рядків не вдалося віднайти.

Даючи загальну характеристику публікацій західної преси про УПА, слід відзначити досить помітну їх еволюцію. Якщо на початках західні мас-медіа, під впливом російської чи польської пропаганди, а також користуючись інформаційними джерелами, що походили від них, зображали діяльність повстанських загонів виключно як терористичні акти невідомих банд, то вже незабаром подається об'єктивна інформація про УПА, визначаються її рушійні сили, основні завдання і, врешті, починає вживатися її офіційна назва. Безперечно, велику роль у цьому процесі відіграли і рейди УПА теренами Словаччини, особливо другий, які привернули увагу світових засобів масової інформації до проблеми української визвольної боротьби, дозволили їм мати додаткове, окрім офіційних польських, радянських та чеських повідомлень, джерело інформації, що походило безпосередньо від його учасників або їх прихильників.

4

Справжній бум газетних публікацій про УПА в західній пресі припадає на 1947 рік, а саме на час переходу повстанських відділів до Німеччини. Проникнення українських повстанців за "залізну завісу" стало сенсацією міжнародного масштабу, та це й не дивно, адже відбулося воно в атмосфері все більш наростаючого напруження між СРСР та Заходом, на самих початках т.зв. "холодної війни", яка, здавалося, готова кожної миті перерости у відвертий збройний конфлікт.

Проте, перші згадки про український визвольний рух у пресі того року з'являються дещо раніше, а саме 30 березня. Того дня 1947 року американська газета "Детройт Ньюз" помістила на своїй передовиці статтю про вбивство українськими повстанцями на шляху між Сяноком і Балигородом генерала, віце-міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського. На думку автора публікації, атенат на польського військового лідера був добре запланований аген-

¹ Див.: Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.832.

² Див.: Edward Prus. Вказ. пр. – С. 317-318.

³ Див.: Лев Шанковський. "Українська Повстанча Армія". – С.827.

тами УПА, яка мала своїх людей навіть у Варшаві¹. Дещо пізніше, 12 травня, в час розгортання поляками акції "Вісла", телеграфне агентство "Асошіейтед Прес" повідомило, що "Польща, ССРСР і Чехословаччина уклали між собою договір, який звертається проти партизанських груп українських націоналістів, що оперують, передусім, у південно-східній Польщі. Договір має на меті спільну боротьбу з тими партизанськими групами"². Австрійська газета "Зальцбургер Нахріхтен" в числі 83 повідомляє про перебіг польської протиповстанської акції в травні 1947 року: "Згідно з вістками зі східної Польщі, українські повстанці на теренах на захід від лінії Керзона розвивають ще й тепер широко діяльність. Повстанці називаються Українською Повстанською Армією і стоять під наказом полковника Бандери[...]. Триста тисяч вояків польської армії, включно з панцерними і парашутними з'єднаннями, заставлено до побороювання повстанців. Як звітує "Контіненталь Ньюз Сервіс", доценту спалено місцевість Вислок, що був командною столицею Повстанської армії. Польські джерела обчислюють сили УПА на 50 тисяч вояків"³. Швейцарська газета "Базлер Нахріхтен" в числі 138, описуючи бої проти УПА, вказує, що вони "тривають з не меншою напругою[...]. Терен боїв займає кількасот кілометрів і простягається від гір Карпат до річки Буг. Повстанці мають добре озброєння і, очевидно, піддержку місцевого населення, тримають чисельні ключові становища і опановують шляхи на гірські перевали"⁴. Про завзяту боротьбу відділів УПА проти польської армії на теренах Закерзоння повідомляє й інша швейцарська газета "Трибюн де Женев" за 12 травня: "Польська поліція безпеки і військо далі ведуть завзяті бої проти українських націоналістичних повстанців-партизанів. Розпочалися повні воєнні дії проти підпільної армії та інших партизанських організацій. Досі в цій боротьбі участь взяли також росіяни, зокрема, командири окупаційних військ у південно-східній Польщі й Словаччині"⁵.

Вже з самого початку рейду до Німеччини на Захід потрапляють повідомлення про бої відділів УПА на території Чехословаччини. Журнал "На сторожі", орган Закордонних Частин ОУН, що

¹ Polish War Leader Slain. Ukrainian Army Blamed in Killings // The Detroit News. 1947. 30.03.

² Цитується за: На сторожі. – 1947. – Ч.5. – С.12.

³ Цитується за: На сторожі. – 1947. – Ч.5. – С.12.

⁴ Цитується за: На сторожі. – 1947. – Ч.5. – С.12.

⁵ Цитується за: На сторожі. – 1947. – Ч.5. – С.12.

видавався у Німеччині, у червневому своєму номері повідомляє: "Наш спеціальний розвідувальний кореспондент на терені Чехословаччини звітує: "Важкі бої між українським повстанцями та "союзними військами" [СРСР, Польща, ЧСР – В.В.] мали місце в околицях міста Жиліни і Чадіце. Як оповідають словацькі селяни, кілька добре озброєних відділів УПА (чисельний стан невідомий) героїськи відбивали атаки чехословацького війська. По кількадедних боях, які завдали ворогові дошкульних втрат, відділ УПА відступив в глибші ліси"¹.

5

В час найбільш напружених боїв на теренах Чехословаччини у серпні 1947 року, коли до боротьби з повстанцями долучалася все більша кількість військ, загонів СНБ та колишніх партизан, "бандерівська" тематика практично не сходить зі шпальт місцевих газет, а вже звіди інформація починає проникати на Захід. 20 серпня з'являється велика стаття, присвячена УПА, у шведській газеті "Дер Бунд". "Майже три місяці, — читаємо тут, — чеські і словацькі органи безпеки, підкріплені військовими силами, проводять на сільських теренах і в лісистих горах Словаччини регулярну малу війну проти українських повстанців, що продираються з Польщі в південному і південно-західному напрямі. Ніхто не в стані, хоч би приблизно, подати ефективну силу бандерівців, але, на підставі певних повідомлень, можна гадати, що головна сила цієї, добре озброєної армії, яка, імовірно, налічує тисячі людей, перебуває тепер на терені Словаччини. Навіть в офіційних звідомленнях говориться, що багато словаків постачають бандерівцям харчі[...]. На словацькій території оперують тепер бандерівці під проводом Бурлаки, Хроменка² і Кременя. Всі спостерігачі однозначно визначають, що військова тактика бандерівців свідчить про довголітній воєнний досвід і бойову практику. Тоді як основна маса бандерівців пересувається на захід аж до Малих Карпат, деякі авангарди пробилися до Морави і навіть до південної Чехії, щоб розвідати можливість прориву до Австрії. Ці авангарди в околицях Жиліни, Угорського Броду і Брна зайшли у безпосередній стик із чеським військом"³. Описуючи боротьбу чехів з українськими по-

¹ Цитується за: На сторожі. – Ч.6. – С. 9.

² Так в тексті, має бути: "Громенка".

³ Цитується за: Вісник. – 1987. – Ч.7. – С. 395-396; також: UPA in Western Europe. – С. 60.

встанцями, автор статті зазначає, що вони надають перевагу малій війні. Вона вимагає значно більше часу, але тактично і, особливо, політично є більш вигідною і спрямована на те, щоб, “в жодному випадку, не проводити вирішального удару на політично неспокійному й гарячому терені Словаччини. Коли ближче придивитися до відповідної статистики, то побачимо, що досі “вдалося знешкодити” всього 140 бандерівців. Це наслідки при тривалості бойових дій близько чверті року. З офіційної сторони найбільше натискають на ствердженні, що поголоски про численні втрати чеських військ не відповідають фактам. Але лишається цілковитою загадкою, як може бути, що останніми днями бандерівці масово з’являються в уніформах чеської армії, щоб цим блудити своїх переслідувачів[...]. Створюється враження, що мала війна проти бандерівців у Словаччині ледве що вийшла із своєї початкової стадії і що вирішальні повороти ще в майбутньому”¹.

Відома французька газета “Фігаро” за 30 серпня подає для своїх читачів таку інформацію: “Останньо вістки різних агенцій донесли, що українські партизани прибули на Словаччину та звели там бої з регулярним військом. Річ іде про рештки українських “макі”, які по закінченні військових дій не хотіли розійтися і продовжували військові дії на Волині і в Карпатах. Це є рештки Української Повстанської Армії, яка боролася проти Вермахту без жодних зв’язків з советськими партизанами, та були атаковані і переслідувані Червоною армією від 1944 року. Ось недавно їм завдали новий удар 3 польські дивізії, 1 советський панцерний корпус та чеські бригади. Українські загони, що діяли на південних схилах Карпат, були примушені полишити ліси, та ось тепер переходять Чехословаччину, шукаючи можливості добитися до американської окупаційної зони”².

“Зальцбургер Нахріхтен” 6 вересня подала статтю під назвою “Бандерівці в Австрії”, в якій інформує: “Коменданти жандармерії в усіх місцевостях, в яких стверджено появу т. зв. бандерівців заявили нашому спеціальному кореспондентові, висланому в прикордонні терени, що досі не було жодної небезпеки для Австрії і нема підстави для неспокою. В Зіндорфі й Альтгофені притримана група чужих вояків, які казали, що належать до партизанської сотні, яка діє на словацько-польських територіях і що їх витіснено в ході бойових дій”³.

¹ Цитується за: Вісник. – 1987. – Ч.7. – С. 395-396; також: UPA in Western Europe. – С. 60.

² Цитується за: Вісник. – 1987. – Ч.8. – С. 471.

³ Цитується за: Вісник. – 1987. – Ч.7. – С.393.

Про появу перших повстанців на австрійських теренах писала також інша австрійська газета "Ехо дер Гаймат", що видається в Лінці. "В північному пограниччі Австрії, — читаємо тут, — панує в останні дні велике хвилювання: "бандерівці ідуть". Невидиме військо Степана Бандери, який zorganizував свою підпільну армію для партизанської боротьби з комуністами, іде шляхом, повним пригод, щодалі на захід. Це військо складається з трьох головних груп, які називаються іменами своїх провідників Бурлаки, Хроменка й Кременя, до них приєдналися під час їхнього перебування багато католицьких словаків. Між іншим, гарнізони міст Ружомберок, Турчанські, Святі Мартін перейшли майже в цілості до партизан. Це військо йде нічними несподіваними маршами з Словаччини в напрямі на Брно, Жиліну, Угорський Брод. Дуже розумна тактика цієї армії не дала досі ніякої можливості вжити проти неї значні військові сили[...]. Населення австрійських прикордонних областей з журбою слухає щораз виразніший гук нічної гарматної канонади на кордоні. Досі не було ніяких широких акцій на австрійській території. Треба прийняти, здається, що поодинокі відділи бандерівців — це тільки передня сторожа, яка має розвідати можливості переходу для головної її частини. Вони прямують, як тут кажуть, до американської зони Австрії чи Німеччини"¹.

6

Звичайно, дуже широко висвітлювався у західній пресі пролив першої групи українських повстанців на чолі з Михайлом Дудою-"Громенком". Вже на наступний день після цієї події інформація про неї з'являється в місцевих газетах. У газеті міста Пассау "Пассауер Ное Прессе", куди, власне, прийшли вояки УПА, написано про перехід ними австро-німецького кордону, при якому, зазначає автор статті, зчинилася стрілянина, де було поранено багато австрійських прикордонників, що намагалися перешкодити переходові кордону². В іншому повідомленні та ж газета вказує, що відділ УПА перейшов кордон у селі Вільдеранна. Німецька поліція не мала відваги роззброїти повстанців і тому покликала на допомогу американських "констеблів", які 11 вересня роззброїли 36 вояків цього відділу. "Офіцер, — пише автор статті, — який прово-

¹ Цитується за: Вісник. — 1987. — Ч.7. — С. 394.

² Цитується за: Вісник. — 1987. — Ч.7. — С. 392.

див цим повстанським відділом, заявив, що вони члени УПА та пробилися з України через Польщу, Австрію до Баварії"¹. Ще одна місцева газета "Пассауер Цайтунг" додає, що відділ, який склався виключно з молодих українців, перебував у бойовому марші 4 місяці. Найбільший їх бій відбувся біля міста Пільзену в Чехії, де 20 з них загинуло, 31 бійця було поранено².

Відома німецька газета "Мюнхенер Меркур" інформувала своїх читачів у статті "Біля Пассау затримано українців", що "за повідомленнями Американського Військового Управління, у четвер над ранком біля міста Пассау затримано 36 українців, т.зв. бандерівців, що прибули сюди через Польщу, Словаччину, Чехію і Австрію. Вони мали три кулемети, автоматичну зброю. Затриманих вояків, які не чинили опору, прикордонниками американської військової поліції переведено в табір для інтернованих за нелегальний перехід кордону"³.

Про цю ж подію вже незабаром повідомляє і швейцарське видання "Журналь де Женев", яке пише: "36 озброєних українських повстанців пробилися з України до Баварії й піддалися американській владі. Повстанці були в російських уніформах, озброєні скорострілами, автоматами, гранатами і мали при собі мапи. Ці українські повстанці належать до української націоналістичної організації "Бандерівців", здається, що інші повстанці є в дорозі до Баварії"⁴.

Події, пов'язані з проривом українських повстанців за "залізну завісу", спонукали представників західних засобів масової інформації взятися до ретельнішого дослідження проблематики визвольного руху. В результаті таких досліджень з'являється в європейській пресі цілий ряд аналітичних статей, присвячених цій тематиці. Так лондонське видання "Іст Юроп" та голландське пресове агенство "КАРТО" подають детальну інформацію про територіальний поділ УПА, тактику її боротьби з нацистами і більшовиками⁵. Голландська газета "Троцеде Блад" у своїй статті про УПА подає дві цікаві мапи: "Ситуація в Україні травень-серпень 1947 року", де зображено потрійну польсько-чесько-радянську офензиву

¹ Цитується за: Вісник. – 1987. – Ч.7. – С.393.

² Цитується за: Степан Мечник. Початок невідомого. – С.114.

³ Цитується за: Степан Мечник. Початок невідомого. – С.114.

⁴ Цитується за: Вісник. – Ч. 7. – 1987. – С.395.

⁵ Цитується за: UPA in Western Europe. – С.60.

проти УПА на Закерзонні, та "УПА-Захід липень-серпень 1947 року", що відображає шлях повстанських відділів в Західну Європу¹. Англійська газета "Ліверпуль Дейлі Пост" за 22 вересня 1947 року в статті "Ще ведуться війни" описувала різноманітні повстанські армії на сході Європи, які разом нараховують близько 100 тисяч. На перше місце серед них ставиться УПА, чисельністю близько 40 тисяч, яка діє на теренах Закарпатської України, південної Польщі, Словаччини, Моравії².

7

До кращих аналітичних статей про УПА того часу належить публікація в бельгійській газеті "Газет ван Антверпен" за 28 вересня 1947 року. Автор подає коротку інформаційну довідку з історії України, зокрема, торкається проблеми утворення УПА, яке він датує 1941 роком. УПА, за його підрахунками, має 200 тисяч чоловіків та жінок, молодих і старих, селян та інтелігенції. Оснащені вони за рахунок полонених німців та росіян, мають свої вишкільні табори та замасковані шпиталі. Стаття містить перелік найвідоміших акцій українського підпілля: вбивство шефа СА Віктора Лютце у травні 1943, російського генерала Ватутіна в лютому 1944, польського віце-міністра оборони Кароля Свєрчевського в березні 1947 року. Велику увагу автор публікації приділяє і рейдам 1947 року, причиною яких, на його думку, була спільна боротьба польських, чеських, та російських військ проти УПА. В статті подається дуже перебільшена кількість учасників рейду — 3 частини загальною чисельністю 6-8 тисяч вояків. Публікація закінчується такими словами: "Завдяки рейдам Західна Європа безпосередньо ознайомилася з легендарною повстанською армією, що має своїми гаслами: "Свобода народам! Свобода людині!"³.

Вісті про УПА у вересні 1947 року потрапляють і за океан. Повідомлення про прихід бійців УПА в Німеччину 23 вересня з'являється у відомій американській газеті "Нью-Йорк Геральд Трибюн"⁴. Канадська газета "Глоуб енд Мейл" від першого жовтня розміщує на своїй передовиці статтю "Частини Повстанської Армії наближаються до зони Сполучених Штатів". Вона, зокрема, по-

¹ De U.P.A. het Oekraïense Opstandelingen-Leger in West- Europa // Trocede Blad. 1947.27.09.

² Цитується за: Вісник. – 1987. – Ч.8. – С. 478.

³ Цитується за: UPA in Western Europe. – С.64-71.

⁴ Див.: John Armstrong. Ukrainian Nationalism. – С.299.

відомляє, що німецька прикордонна поліція отримала неперевірені дані про те, що до німецького кордону наближається 6 тисяч вояків УПА. Після цього охорону шляхів та кордонів було посилено. Американська окупаційна влада, інформує газета, не підтвердила цих даних. Далі в статті подається інформація про прорив до американської зони 40 українців біля міста Пассау, які повідомили про прихід слідом за ними тисяч інших¹.

Тематика УПА широко висвітлювалася у жовтні 1947 року й іспанською пресою. До прикладу, газета "Публо" містить статтю "До кордону Баварії наближаються 6 тисяч людей з українського руху опору". "Останнім часом, — читаємо тут, — ходять чутки, що шість тисяч вояків українського руху опору "бандерівців" наближається до кордону Баварії біля Гофа, вийшовши з Чехословаччини, вони хочуть пройти в зону північноамериканської окупації. Переведене військо отримало суворі накази затримати їх і роззброїти. У Візбадені міністр внутрішніх справ де Мессе спростував ці чутки... Також їх відкинули прикордонні північноамериканські війська у Гофі"². Та ж газета, кількома днями пізніше, подає більш докладну статтю під назвою "Партизани проти Советів". "Декілька місяців тому, — зазначає автор статті, — вперше в світовій пресі з'явилися відомості про партизан, що виступають проти советів. Їхні найпотужніші сили складаються з українців, які створили справжню армію, що називається УПА — Українська Революційна (Повстанська) Армія. Вона воювала під час війни як проти німців, так і проти советів. УПА має настільки добру організацію та великий кількісний склад, що совети протягом минулих липня та серпня були вимушені використати свої регулярні війська"³. 18 жовтня ще одна центральна іспанська газета "Мадрид" вміщає на своїх сторінках інформацію про УПА. "Там, за залізною завісою, — читаємо в статті, — існує багато різних рухів опору[...]. Національні сили України, Польщі та балтійських країн сприяють цим рухам, які скеровані проти Росії як проти керуючої країни[...]. На болотах Прип'яті та в лісах Білостока діють великі загони партизанів [...], ті ж самі, що боролися перед тим проти німецьких загарбників, воюють тепер проти російської держави"⁴.

¹ Цитується за: Альманах "Гомону України" на 1997. — С.96.

² Pueblo. 1947. 1.10.

³ Pueblo. 1947. 4.10.

⁴ Madrid. 1947.18.10.

Брак достовірної інформації у західних журналістів часто породжував суттєві неточності та перекозчення у їхніх статтях. Однією з них є перевищення кількості рейдучих повстанців до числа 6 тисяч, яке зустрічалося досить часто. Були й інші досить серйозні перебільшення та перекозчення. Австрійська газета "Зальцбургер Фольксцайтунг" від 21.08.1947р. розповідала своїм читачам про масову завзяту боротьбу повстанських відділів в районах Тирасполя і Одеси¹. Те ж австрійське пресове агентство повідомляло, що в серпні 1947 року Москва змушена була перевести частину своїх окупаційних військ з Болгарії вглиб України (район Дніпра) для придушення тут масового збройного опору². Про партизанську боротьбу тисяч українців у Криму повідомляє німецьке інформаційне агентство ДЕНА у Мюнхені³. Ще ширше визначає розмах партизанської боротьби амстердамська газета "Де Лініє", яка вказує, що на теренах між Берліном і Владивостоком діють сильні підпільні рухи, керовані УПА. "Континенталь Ньюз Сервіс" в числі 93 за 1947 рік повідомляє, що "деякі відділи УПА пробилися в Хорватію, і вже в листопаді 1947 року разом з хорватськими "крижарями" під командуванням Рафаеля Бобана брали участь в акції в околицях Белагора-Рашак"⁴. Хорватська газета "Даніца", яка, очевидно, видавалася за межами Югославії, також писала, що деякі загони УПА перейшли ріку Драву і приєдналися до хорватських партизан⁵. Про спільну боротьбу хорватів і українських повстанців, що прибули туди, згадує і хорватське інформаційне агентство "Кройшен Прес"⁶.

Перекозчення інформації про український національно-визвольний рух у західній пресі змусили Закордонне Представництво УГВР видати спеціальний документ під назвою "Офіційний звіт пресового бюро ЗП УГВР". В ньому, зокрема, зазначається: "Від

¹ Цитується за: На сторожі. – 1947. – Ч.7. – С.7.

² Цитується за: UPA in Western Europe. – С.61.

³ Цитується за: Вісник. – 1948. – Ч.10-11. – С.12.

⁴ Цитується за: УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – С.240.

⁵ Цитується за: УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – С.241.

⁶ Цитується за: УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. – С.240.

початку вересня розходяться по цивілізованому світі новини, розповсюджені пресовими агентствами, про прорив деяких відділів УПА з українських земель на заході від т.зв. лінії Керзона до австрійських та німецьких зон Сполучених Штатів. Коментарі цих новин певних кореспондентів показують невігластво цих кореспондентів щодо актуальної політичної ситуації в Україні і щодо руху опору українців"¹. Далі в документі іде офіційне роз'яснення про походження українського національно-визвольного руху, його ставлення до німців у часи Другої світової війни, про ситуацію, яка склалася на 1947 рік, і причини рейдів УПА на Захід. "Боротьба УПА, — зазначається тут також, — вже є не тільки місцевою проблемою, яка могла б бути локалізованою в Україні чи Радянському Союзі, це стало питанням не тільки східних європейців і радянських азіатів, підкорених червоним східним тоталітаризмом[...]. Це питання всієї Європи, світова проблема. Однак, світ культури, цивілізований Захід, зобов'язаний поставити це питання[...]. УПА стала в Східній Європі живим символом прагнення волелюбних людей протистояти червоному імперіалізму і політичному підкоренню вільних людей. Цивілізований Захід також зобов'язаний дати докази своєї поваги до борців за незалежність, солдатів визвольної армії УПА"². Роз'яснення, видане ЗП УГВР, безперечно, з'ясувало для представників західних мас-медіа багато невідомих питань і допомогло їм у більш об'єктивному висвітленні української боротьби.

9

Загалом, можна сказати, що західна преса, незважаючи на певні неточності, перекручення чи спотворення інформації, доволі добре висвітлювала проблематику УПА. Цікаво, що замовчати цього міжнародного розголосу про український визвольний рух не змогла навіть радянська преса. Так, в журналі "Сучасне і майбутнє" опубліковано статтю Юрія Смолича "Про одну не дипломатичну ноту", в якій розповідається про звернення Провідника ОУН Степана Бандери до Державного секретаря США Маршала про присвоєння українським повстанцям, що пройшли на Захід статусу "інсургентів", згідно з міжнародним правом. Поряд з тим, автор торкається і рейду відділів УПА на Захід, описуючи його, звичайно, в специфічному, притаманному радянській пропаганді, лай-

¹ Цитується за: UPA in Western Europe. – С.17.

² Цитується за: UPA in Western Europe. – С.21.

ливо-брехливому тоні. "Історія останніх днів "гультайства" бандерівських бандюг, — пише Смолич, — як можна судити з повідомлень іноземної преси, така: вигнані з території західних областей УРСР, Польщі та Чехословаччини, де вони чинили нелюдські звірства та злодіяння, виміщаючи свою безсилу лють на мирному населенні, бандерівці прокралися крізь ліси і гори Чехословаччини й перейшли кордон... американської зони окупації Німеччини. Перейшовши цей кордон, озброєні до зубів найрізноманітнішою зброєю німецьких, англійських та американських зразків, враз поробилися смирними овечками і любісінько здали всю свою зброю кільком американським поліцаям. Бандитів було багато, поліцаїв було малувато, але ніяких ексцесів при здачі зброї не було: її віддано просто "за непотрібністю", бо ж нащо воякам зброя, раз вони вже добилися "додому"?"¹. Цікаво, що кількома днями пізніше, а саме 15 січня 1948 року, цю ж статтю передрукувала газета "Радянська Україна"². Таким чином, інформація про повстанські рейди, завдяки їх широкому міжнародному розголосу, хоч і у викривленому висвітленні, але все ж потрапила на сторінки офіційного органу Центрального Комітету КП(б)України, Верховної Ради та Ради міністрів УРСР.

Статті про УПА в іноземній пресі заявлялися і пізніше, після 1947 року, майже до середини п'ятдесятих років, тобто, фактично до кінця існування збройного опору в Україні в його партизанській формі³. Підсумовуючи все вище сказане, можна цілком погодитися з відомим дослідником українського національно-визвольного руху Левом Шанковським, який у статті "Большевики про УПА" стверджував: "Розгłos боротьби ОУН-УПА в широкому світі був дуже значний, куди більший, ніж розгłos визвольної війни 1917-1920 років. Велике вражіння робив той факт, що боротьба велася проти потуги, відносно якої існувало загальне погодження, що ніяка боротьба проти неї неможлива"⁴.

¹ Юрій Смолич. Про одну недипломатичну ноту // Сучасне і майбутнє. — 1947. — Ч.12. — С.12.

² Радянська Україна. 1948. 15.01.

³ Перелік публікацій про українське підпілля див.: Володимир В'ятрович. "Українська Повстанська Армія у світлі західної преси" // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. — Львів, 2000. — Т.7. — С.471-488.

⁴ Лев Шанковський. "Большевики про УПА (з серії: Ворожі свідчення про УПА)" // Вісник. — 1968. — Ч.10 — С.15.

Висновки

Рейди відділів Української Повстанської Армії були не тільки ефективною формою партизанської боротьби, що постійно дезорієнтувала ворога та не давала йому можливості здійснити концентрований удар, також вони були і дієвим засобом пропаганди. Учасники українського національно-визвольного руху дуже широко застосовували такий специфічний її вид, який набув у них особливо го розвитку, як пропагандистські рейди. Основним їх завданням було поширення ідей цього руху як в теренах України, неопанованих широкою партизанською боротьбою, так і далеко за її межами.

В СРСР та інших країнах, що перебували під його впливом, в умовах тоталітарного суспільства, коли населення перебувало в постійному страху перед репресіями каральних органів, простого поширення листівок чи підпільної літератури серед народу з метою підняття його на боротьбу із цією системою було занадто мало. Люди повинні були бачити конкретну збройну силу, що є носієм пропагованих ідей, і котра може, в разі потреби, стати для них захисником від сваволі загарбників. Такою силою міг бути рейдуючий відділ УПА, що, крім пропаганди серед населення з допомогою відповідного матеріалу, впливав на нього самим своїм виглядом. Крім того, в час, коли вся потуга радянської пропаганди була звернена на дискредитацію українських повстанців перед своїм народом, зображуючи їх бандитами, недобитками німецької армії, прислужниками Гітлера чи запродавцями американців, вкрай важливо було протиставитися цьому. Важливо хоча б тому, що без підтримки населення проведення партизанської боротьби ставало просто неможливим. Найкраще вдавалося протистояти цій брехні і доводити народу правду при безпосередніх зустрічах з ним. Саме тоді він міг побачити у повстанських відділах не бандитів, а своїх братів по крові, що борються за загальне благо — свободу свого народу від окупантів.

Зважаючи на це, пропагандистські рейди дуже ретельно готувалися, до уваги бралася все: від зовнішнього вигляду повстанців, які повинні були репрезентувати собою весь національно-визвольний рух, до, що особливо було важливо, їх політичного ви-

школу. Кожен повстанець, учасник рейду, повинен був перед його початком досконало вивчити програмні положення та основні цілі боротьби. Крім того, його вчили подавати цю інформацію населенню, яке, можливо, вперше сприйматиме її, або, підготовлене попередньо ворожою пропагандою, ставитиметься до неї з упередженням. Певну специфіку мали рейди УПА за межі українських етнічних територій. Окрім різниці умов, в яких доводилося працювати повстанцям в час таких акцій, вони вирізнялися ще й завданням.

Одним з таких стратегічно важливих для українського визвольного руху завдань, виконати які мали пропагандистські рейди УПА, було поширення протикомуністичної боротьби за межі України, особливо на країни так званої народної демократії, де становлення тоталітаризму перебувало щойно на початковому етапі. У керівництві українського руху розуміли, що саме через створення спільного фронту боротьби всіх антикомуністичних, антирадянських сил Східної Європи можна буде вберегти цей регіон від ретворення його у російську колонію.

Спроби порозуміння з такими силами у Польщі (АК, НСЗ, ВІН), незважаючи на певні епізодичні успіхи, загалом зазнали провалу, як через дуже сильні антиукраїнські настрої поляків після Другої світової війни загалом, так і через небажання керівників конкретних організацій позбутися своїх шовіністичних цілей стосовно певних регіонів України зокрема.

Тим часом у стосунках українців та інших їх західних сусідів — словаків не було таких проблем, що могли б завадити планованій співпраці. Навпаки, були причини, що спонукали до неї: значна частина словацького суспільства була незадоволена ситуацією, котра склалася по закінченні війни і призвела знову до фактичного підпорядкування їхньої країни Чехії. Зважаючи на те, що саме чехи, в основному, і репрезентували в об'єднаній Чехословацькій Республіці комуністичну партію, відверто підтримувану Радянським Союзом, це незадоволення приймало антикомуністичний та антирадянський характер. А тому рейдам УПА на ці терени приділялася особлива увага, і ретельна їх підготовка тривала досить довго: проводилися спеціальні вишколи для бійців і командирів, що мали в час рейду працювати серед словацького населення, писалися листівки, призначені для поширення серед словаків, перекладалися на словацьку та чеську мови уже готові пропагандистські матеріали тощо. Саме така підготовка дозволяла повстанцям пізніше, в час проведення акцій, проробляти великий об'єм роботи.

Врешті, ми бачили результати діяльності українських повстанців на Словаччині, що проявлялися в підтримці місцевим населенням ідей, пропагованих УПА, у відсутності боїв в час проходження рейдів, що означало розуміння цих ідей і військами, кинутими на припинення діяльності українських повстанців, у спалахах боротьби місцевих антикомуністичних рухів незабаром після закінчення рейдів. Особливо показовими при оцінці діяльності відділів УПА на словацьких теренах є результати виборів до парламенту Чехословаччини, котрі проходили після другого словацького рейду у травні 1946 року. Абсолютна перемога Словацької Демократичної партії, активною агітацією за яку займалися українські повстанці, засвідчила значний вплив УПА на внутрішньополітичне життя країни.

Однак перемога демократів на виборах у Словаччині не стала тим чинником, який зумів би протистояти поступовому перетворенню країни в сателіт Радянського Союзу. Проблема в тому, що і внутрішня, і, тим паче, зовнішня політика в цьому краю визначалася не в Братиславі, і навіть не в Празі, а в Москві, яка, можливо, дещо повільніше, ніж у інших країнах Східної Європи, проте й тут поступово просувала до влади своїх ставлеників, що з часом стали цілком керувати країною.

Той факт, що в результаті рейдів відділів УПА на терени Словаччини таки не дійшло до спільної збройної боротьби словаків та українців із комуністичним тоталітаризмом, пояснюється не недоліками в пропагандистській роботі українських повстанців (хоча й такі були), а, перш за все, слабкістю місцевих підпільних збройних рухів опору, що були представлені різними організаціями і не мали загального керівництва, здатного очолити масову збройну боротьбу. Єдиний можливий реальний конкурент комуністів на політичній арені Словаччини – Демократична партія – воліла боротися зі своїми опонентами законними засобами, ефективними у нормальних демократичних суспільствах, в жодному разі не вдаючись до збройної боротьби, на яку демократи могли б підняти словаків, особливо селян, підтримка серед яких у них була найбільшою. Врешті, Демократична партія поплатилася за свою нерішучість і нерозуміння реальної політичної ситуації своїм існуванням. Незважаючи на те, що вона не проводила жодних переговорів, чи, тим паче, узгоджувальних дій із керівництвом українського національно-визвольного руху, її було звинувачено у “змові з бандерівцями” і, таким чином, усунуто з політичної арени.

Найбільш вагомим результатом пропагандистських акцій УПА на теренах Чехословаччини слід вважати небачений до того часу розголос, якого набула справа визвольної боротьби українців у цілому світі. Саме завдяки тому, що акції широко висвітлювалися в чехословацькій пресі, ще не контрольованій СРСР, інформація про УПА та про визвольні рухи на теренах Союзу взагалі, чи не вперше, потрапляє за "залізну завісу". Таким чином, територія Чехословаччини була використана українськими повстанцями як арена для маніфестації своїх ідей у світі. Нарешті було прорвано інформаційну блокаду, утримувану Москвою довкола українського визвольного руху. Справжню лавину публікацій про УПА викликав безпосередній прихід учасників збройної боротьби у вільний світ восени 1947 року. Тепер навіть ті, хто вважав героїчну боротьбу українського народу за свободу із, здавалося б, непереможною Москвою вигадкою та міфом, могли на власні очі бачити її учасників, чути з їхніх вуст правду про цей рух.

На жаль, досі чомусь існує переконання, що світова громадськість нічого не знала про завзяті змагання українського народу за свою незалежність і вірила Сталінові, який стверджував, що існує "єдиний радянський народ — будівничий світлого комуністичного майбутнього". Тим часом, як видно із зібраного мною матеріалу (а зібрано, з об'єктивних причин, лише незначну його частину), вже з кінця 1945 року в західній пресі регулярно починають з'являтися публікації, присвячені збройним діям УПА. Незважаючи на певні неточності, перекозчення чи перебільшення опублікованої інформації все ж було достатньо, щоб сформувати у громадськості світу загальне уявлення про реальний стан справ в Україні та масштаби збройної боротьби її народу з Москвою.

Чому ж світ мовчав? Чому ж не підтримав борців, які гинули за демократичні, загальнолюдські цінності, за право на свободу, право, до речі, деклароване діючою тоді вже Організацією Об'єднаних Націй? Можливо, світ просто боявся війни. Як цинічно заявляв свого часу відомий англійський драматург Бернард Шоу: "Ніхто не хоче розпочинати війну через країну, про яку точно й не знає, де вона знаходиться на мапі". Але це вже були ті причини, яких українські повстанці не могли змінити.

З певністю можна сказати, що пропагандистські рейди УПА на терени Чехословаччини 1945-1947 років належать до найкраще підготовлених та проведених акцій не тільки всього українського національно-визвольного руху, а й інших підпільних рухів опору

того часу, а тому вони чи не найбільше заслуговують на подальше ретельне дослідження та історичний аналіз. Вкрай необхідним для продовження вивчення цієї теми є розширення джерельної, особливо документальної, бази, що можливо за рахунок залучення до опрацювання додаткових архівних матеріалів, котрі містяться в Словаччині та Чехії, і поки що не використовувалися українськими дослідниками.

Дана робота є першою спробою оцінки значення цих акцій для подальшого розвитку усієї збройної боротьби українців після закінчення Другої світової війни. Фактично вперше пропагандистські рейди стали об'єктом спеціальних історичних досліджень, відповідно, багато з висловлених у цій роботі тверджень та міркувань теж наводяться вперше, а отже, потребують додаткових доказів, досліджень, дискусій, обговорень та, зрештою, й уточнень.

Summary

This monograph deals with an aspect of the history of the Ukrainian national liberation movement that has not been sufficiently researched: the raids conducted by the Ukrainian Insurgent Army (UPA) through Czechoslovak territory. These raids were regarded by the UPA command as a means for manifesting their struggle to the world and extending it beyond the borders of Ukraine. Czechoslovakia was chosen as the site for these strategically important activities because of its favourable geographical location (proximity to Western Europe) and particular political situation (in contrast to other Eastern European countries, the communist regime here was not yet firmly entrenched).

The first chapter provides an overview of the author's research sources. The author analyses numerous materials, in particular, documents from insurgent, Soviet and Polish archives. Particularly valuable for research on this topic were sources from the archives of the former Czechoslovakia, which are now housed in the Military and Historical Archives in Trnava. Information was also derived from memoirs of participants of the described events; some of these memoirs have appeared in print, while others were collected by the author. The second chapter examines works that in some way deal with the UPA raids. The author analyses a large quantity of Ukrainian, Polish, Czechoslovak and other literature. He notes that specific research on this topic has so far been conducted only by Czechoslovak historians, while in Ukrainian historiography, there is no work in which the UPA raids through Czechoslovakia constitute a separate subject of study.

Chapter 3, "The Tactics of Insurgent Raids", provides a general characterization of the raids as a particular form of partisan activity and an effective means of propaganda. In the author's opinion, the emphasis placed during the raids on propaganda activities was a specific feature of the UPA raids. Close attention is paid in this chapter to the types of propaganda activities conducted by the Ukrainian insurgents among the Czechoslovak population. The analysis continues in the following chapter, where the author examines the content of this propaganda. He demonstrates that the main goals of the propaganda activities were to counter the slanders made against the Ukrainian

national liberation movement, unmask the imperialistic nature of Soviet policy, show the threat posed to the Czech and Slovak people by Russian imperialism and lay the foundations of a joint anti-Soviet struggle by the nations of Central and Eastern Europe. These goals determined the content of the propaganda materials prepared for dissemination during the raids.

Chapters 5 and 6 describe the insurgent actions conducted on Slovak territory in 1945 and 1946 and provide details about their planning and execution. The author depicts the reactions of the local civilian population to the ideas propagated by the UPA soldiers and the attempts of the government to oppose them militarily. He examines the effects of the insurgents' activities on the internal political life of the Czechoslovak Republic. Among these effects were an increase in the activity of local anti-communist movements and, in particular, the defeat of the Communist Party in Slovakia during the 1946 elections.

Chapter 7 examines an aspect of the history of the Ukrainian national liberation movement that is generally quite well known, that is, the movement to the West of UPA companies in spring-autumn 1947. The author demonstrates, with the support of numerous documents, that this action was planned long before 1947 and was intended to break through Moscow's information blockade regarding the Ukrainian liberation struggle. The chapter provides details about the movements of the three companies involved in this action — the companies commanded by "Hromenko," "Burlaka" and "Brodych" — as well as the armed response from the Czechoslovak army and special partisan units.

The last chapter discusses one of the results of the insurgent raids, that is, dissemination of information about the UPA struggle to the world. The author corrects the generally-accepted idea that the world community had no knowledge of the Ukrainian liberation struggle and cites numerous articles on this subject appearing at the time in leading newspapers.

The general conclusion made by the author on the basis of a large number of sources and literature is that the UPA's propaganda raids through Czechoslovakia were among the best prepared and most effectively carried out actions not only of the Ukrainian national liberation struggle, but of all underground resistance movements operating during that era.

Список використаних джерел та літератури

I. Джерела

I.1. Збірники документів

1. Літопис Української Повстанської Армії: Чорний Ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА, 1947-1950 роки. — Торонто, 1987. — Т.3.
2. Літопис Української Повстанської Армії: Українська Головна Визвольна Рада: книга третя, 1949-1952. — Торонто, 1984. — Т.10.
3. Літопис Української Повстанської Армії: Перемищина — Перемиський курінь. Книга перша — Денник відділу "Бурлаки" (Володимира Щигельського). — Торонто, 1986. — Т.13.
4. Літопис Української Повстанської Армії: Перемищина — Перемиський курінь. Книга друга: Денники й документи. — Торонто, 1987. — Т.14.
5. Літопис Української Повстанської Армії: Підпільні журнали Закарпатської України. — Торонто, 1987. — Т.16.
6. Літопис Української Повстанської Армії: Англomовні видання українського підпілля, 1946-1947. — Торонто, 1988. — Т.17.
7. Літопис Української Повстанської Армії: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942-1946. — Торонто — Львів, 1995. — Т.24.
8. Літопис УПА. Нова серія: Видання Головного Командування УПА. — Київ — Торонто, 1995. — Т.1.
9. Місило Євген (ред.). Акція "Вісла". Документи. — Львів — Нью-Йорк: Наукове товариство ім.Т.Шевченка, 1997.
10. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. — Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955.
11. Сливка Юрій (ред.). Депортації. Західні землі України кінець 30-х — початок 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. — Львів, 1998. — Т.2.
12. Сергійчук Володимир (ред.). ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. — Київ: Дніпро, 1996.
13. Соловьєв Е. (ред.). Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне. 1942-1945. Сборник документов и материалов. — Москва, 1976.
14. Соловьєв Е. (ред.). Пограничные войска СССР, май 1945-1950. Сборник документов и материалов. — Москва, 1975.

15. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950. — Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. — Т.1.
16. Хмель С.Українська партизанка (з крайових матеріалів). — Львів: Шлях перемоги, 1994.
17. UPA in Western Europe. — New York—London—Paris, 1948.

I.2 Архівні матеріали

Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України

Фонд 3833 "Крайовий провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях у 1941-1947рр."

Опис 1:

18. Справа 63 "Відозви та звернення ОУН 1941-1946 рр."
19. Справа 97 "Інструкції крайового осередку пропаганди Чернігівського про розповсюдження літератури, виданої УПА-ОУН, УГВР, звіт з діяльності технічної ланки".
20. Справа 110 "Відозви та звернення ОУН 1943-1945 рр."
21. Справа 159 "Звіт райпровідника ОУН "Соковика" про розмови з командантом словацької погранзастави. 26-30.10.45р."
22. Справа 256 "Документи про будову і тактику УПА".

Фонд 3836 "З'єднання західних груп Української Повстанчої Армії (УПА-Захід)"

Опис 1:

23. Справа 67 "Пропагандистські матеріали референта пропаганди округа "Маківка" "Тустань" — "Аркадія".
24. Справа 69 "Накази та звернення командування УПА-Захід "Говерля".

Фонд 3838 "З'єднання північних груп Української Повстанчої Армії (УПА-Північ)"

Опис 1:

25. Справа 95а "Звіти з політично-пропагандивної і організаційної роботи різних груп УПА".

Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України

Фонд 262 "Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія"

(Перебуває в стадії формування)

Папка "Василь Галаса":

26. Галаса Василь. Візьміть моє серце – несіть в Україну. Машинопис.
27. Галаса Василь. Пояснення до звіту Вадима про рейд відділів УПА на Словаччину у квітні 1946. Машинопис.
28. Галаса Василь. Рейд відділів УПА із Закерзоння в Західну Європу. Машинопис. Лютий 1999.
29. Галаса Василь. У рейдах УПА кожен повстанець пропагандист. Рукопис. Записав Володимир В'ятрович 3 січня 1999 року у місті Дубляни.
Папка "Рейди відділів УПА":
30. Гулкевич Володимир. Епізод одного рейду сотні УПА командира Громенка. Машинопис.
31. Тимочко Ірина. Спогад. Записав В'ятрович Володимир 25 серпня 2000 року у м.Львові.
32. Eugene J.Kolb. Memorandum for the officer in charge. (Ксерокопія).

Домашня колекція історика і фольклориста Григорія Дем'яна у Львові

Група документів, спогадів, пігнільних вигань та інших матеріалів ОУН і УПА

Папка "Матеріали про ОУН і УПА, знайдені в Сколівському районі Львівської області":

33. Ратник. Основи тактики повстанських (партизанських та боївкарських) відділів. [Машинопис. Без місця і року видання.] Оригінал.

Vojensky Historicky Archiv (Військово-історичний архів м. Трнава (Словаччина))

Фонд "Operace "Banderovce"

34. Коробка 1, папка 2.
35. Коробка 3, папка 6.
36. Коробка 43, папка 134.
37. Коробка 46, папка 148.
38. Коробка 50, папка 171.
39. Коробка 50, папка 176.
40. Коробка 70, папка 323.
41. Коробка 78, папка 371.
42. Коробка 98, папка 515.

The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine. University of Toronto Library

43. Звіти з пропагандистського рейду УПА на терени Словаччини 1946 року.
44. Коробка 79 "Протоколи допитів Володимира Щигельського-"Бурлаки".

І.3 Опубліковані спогади

45. Борець Юрій. Рейд без зброї. — УПА на Заході. — Українська видавнича спілка у Великій Британії, 1982.
46. Борець Юрій. З найкращими. — Київ: Наукова думка, 1992.
47. Борець Юрій. У вирі боротьби: Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948). — Київ: Наукова думка, 1993.
48. Борець Юрій. За Україну, за її волю. — Вид-во: Світ поліграфії, 1998.
49. Борець Юрій. Шляхами лицарів ідеї і чину [Без місця і часу видання].
50. Громенко Михайло. У Великому рейді. — Мюнхен: До Зброї, 1956.
51. Гук Богдан (ред.). Закерзоння. Спомини вояків УПА. — Варшава: Тирса, 1994. — Т.1.
52. Гук Богдан (ред.). Закерзоння. Спомини вояків УПА. — Варшава: Тирса, 1996. — Т.2.
53. Гук Богдан (ред.). Закерзоння. Спомини вояків УПА. — Варшава: Тирса, 1997. — Т.3.
54. Гук Богдан (ред.). Закерзоння. Спомини вояків УПА. — Варшава: Тирса, 1998. — Т.4.
55. Дашко Володимир. "Від Перемишля до Жиліни" // Вісті комбатанта. — 1970. — Ч.1. — С.31-37.
56. Дупляк Микола (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів колишніх вояків УПА з терену Лемківщини і Перемищини. — Нью-Йорк, 1999. — Т.2.
57. Дмитрик Іван. Записки українського повстанця. В лісах Лемківщини. — Львів: Червона калина, 1992.
58. Йовик Іван. Нескорена армія. — Київ, 1995.
59. Карванська-Байляк Анна. Во ім'я Твоє (Мережане життям). — Варшава: Український архів, 1999.
60. Кривуцький Іван. "Де срібнолентий Сян пливе..." — Київ: Брама, 1999.
61. Літопис Української Повстанської Армії: Карпатська група "Говерля"; Книга друга. — Львів, 1992. — Т.19.
62. Літопис Української Повстанської Армії: Савчин Марія Тисяча доріг. (Спогади). — Торонто—Львів, 1995. — Т.28.
63. Літопис Української Повстанської Армії: Гарасимів Іван. З юнацьких літ — у ряди УПА. — Торонто—Львів, 1999. — Т.29.
64. Мечник Степан. Початок невідомого. — Мюнхен, 1981.

65. Мірчук Петро (ред.). В рядах УПА. Збірка споминів. — Нью-Йорк, 1957.
66. Озимко Михайло. "За 99 днів від Перемишля до Пассав" // Вісті комбатанта. 1968. — Ч.1. — С.29-35; 1970, — Ч.1. — С.25-30; 1971. — Ч.2. — С.38-46.
67. Паркер Ральф. Заговор против мира. Записки англійського журналіста. — Москва, 1949.

І.4 Періодичні видання

68. Визвольна політика. — 1948. — Ч.1.
69. Визвольна політика. — 1949. — Ч.20.
70. Вісник. — 1948. — Ч.10-11.
71. Вісник. — 1949. — Ч.3.
72. До Зброї. — 1947. — Ч.1.
73. До Зброї. — 1950. — Ч.1.
74. До Зброї. — 1950. — Ч.6-7.
75. Календарець українського повстанця. Передрук красового видання. — Видання УПА, 1947.
76. На сторожі. — 1946. — Ч.7-8.
77. На сторожі. — 1946. — Ч.11.
78. На сторожі. — 1947. — Ч.5.
79. На сторожі. — 1947. — Ч.6.
80. На сторожі. — 1947. — Ч.7.
81. Сурма. — 1946. — Ч.3.
82. Сурма. — 1949. — Ч.1.
83. Сурма. — 1949. — Ч.2.
84. Сурма. — 1949. — Ч.10.
85. Сурма. — 1950. — Ч.2.
86. Сурма. — 1951. — Ч.23.
87. Шлях перемоги. 1961.24.09.
88. Madrid. 1947.18.10.
89. Pueblo. 1947.01.10.
90. Pueblo. 1947.04.10.
91. Pueblo. 1947.04.10.
92. Rude pravo. 1947.19.06.
93. Rude pravo. 1947.19.06.
94. Rude pravo. 1947.21.08.
95. Rude pravo. 1947.23.08.
96. Rude pravo. 1947.10.10.
97. Rude pravo. 1947.17.08.

98. Rude pravo. 1947.18.09.
99. Rude pravo. 1947.18.09.
100. Rude pravo. 1947.26.09.
101. Rude pravo. 1947.26.09.
102. Rude pravo. 1947.27.08.
103. Rude pravo. 1947.27.09.
104. Rude pravo. 1947.03.06.
105. Rude pravo. 1947.03.10.
106. The Detroit News. 1947.30.03.
107. Trocede Blad. 1947.27.09.

II. Монографії, нариси, статті, повідомлення

108. Андрусяк Никола. Нарис історії Бойківщини // Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з Географії, Історії, Етнографії і Побуту. — Філадельфія — Нью Йорк: Головна Управа Т-ва "Бойківщина", 1980.
109. Бандера Степан. Перспективи української революції. — Київ: Інститут Національного Державознавства, 1999.
110. В'ятрович Володимир. "Володимир Щигельський-"Бурлака" // Нація і держава. 1998.Ч.7 — С.4; та ж стаття: Шлях перемоги. 1999.19.05. — С.6.
111. В'ятрович Володимир. "Героїчний рейд відділів УПА" // Нація і держава. 1998.Ч.4. — С.5.
112. В'ятрович Володимир. "Західна преса про УПА" // Матеріали наукової конференції студентів історичного факультету. 21 травня 1998. — Львів, 1999. — С.47-49; та ж стаття: Шлях перемоги. 1998.02.09.
113. В'ятрович Володимир. "Закордонні рейди відділів УПА" // Матеріали наукової конференції студентів історичного факультету. 17 квітня 1997. — Львів, 1998. — С.26-27.
114. В'ятрович Володимир. "Тактика повстанських рейдів" // Визвольний шлях. — 1999. — Кн.6. — С.685-691.
115. В'ятрович Володимир. "Закордонний рейд УПА у документі американської розвідки" // Воля і Батьківщина. — 1999. — №1. — С.67-78.
116. В'ятрович Володимир. "Передумови переходу сотень УПА на Захід" // Воля і Батьківщина. — 2000. — №1. — С.39-45.
117. В'ятрович Володимир. "Українська Повстанська Армія у світлі західної преси 1946-1947рр." // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. — Львів, 2000. — Т.7. — С.471-488.
118. В'ятрович Володимир. Сотенний "Бурлака". — Львів: Літопис, 2000.

119. Дужий Петро. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998.
120. Дяків-Горновий Осип. Ідея і чин. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1968.
121. Клоков В. (відпов. ред.). Історія Української РСР: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945). – Київ: Наукова думка, 1977. – Т.7.
122. Котеленец А. Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной Войны. – Москва, 1974. – Т.1.
123. Кульчицький Станіслав (ред.). Історія України. Курс лекцій. – Київ, 1992. – Т.2.
124. Лебець Микола. УПА. Українська Повстанська Армія її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: Відродження, 1993.
125. Левіс Г. Ганн. "Повстання і партизанська боротьба" // Сурма. – 1966. – Ч.7-12. – С.17-32.
126. Мартович Олег. "УПА в іноземній документації: підсумки та висновки" // Сурмач. – 1992. – Ч.1-4. – С.23-25.
127. Маршалок Ігор. "Змаг до волі" // Михайло Громенко. У Великому рейді. – Львів: Атлас, 2000. – С.164-167.
128. Михневич Д. Очерки из истории католической реакции (Иезуиты). – Москва, 1952.
130. Мірчук Петро. Нарис історії ОУН. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське Видавництво, 1968. – Т.1.
131. Мірчук Петро. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – Львів: Просвіта, 1991.
132. Мороз Володимир. "Радіостанція ОУН-УПА "Вільна Україна" // Визвольний шлях. – 1998. – Ч.3. – С.307-317.
133. Місило Євген (ред.). Повстанські могили: Пропам'ятна книга впадших на Полі Слави вояків Української Повстанської Армії-Захід, 4-ої Военної Округи "Сян", Тактичних Відтинків "Лемко", "Бастіон", "Данилів" (1944-1946). – Варшава-Торонто: Український Архів, 1995. – Т.1.
134. Мотика Гжегож. "Рейд через Чехословаччину" // Наше слово. №50 (2263). 2000.12.10. – С.3; Наше слово. №51(2264). 2000.12.17. – С.3; №52(2265). 2000.12.24-31. – С.3.
135. Мудрий Василь. "Історія і наслідки одного документа" // Календар-альманах українського народного союзу на рік 1965. – Джерзі Сіті – Нью Йорк: "Свобода". – С.125-129.

136. Полтава Петро. Збірник підпільних писань. — Мюнхен: До Зброї, 1959.
137. "Світова преса про УПА" // Вісник. — 1987. — Ч.7. — С.393-397.
138. Свобода Алоиз, Тучкова Анна, Свободова Вера. Заговор Ватикана против Чехословацкой республики. — Москва, 1950.
139. Семенів З. "Рейди УПА й їх значення" // До зброї. — 1952. — Вип.16. — С.1.
140. Семенів З. "УПА — речник модерного українства" // Сучасна Україна. 1957.20.10.
141. Сергійчук Володимир. Словаччина, 1945-й // Молодь України. 1993.16.02.
142. Середяк Юрій. "Рейди УПА на Захід" // Альманах "Гомону України" на 1977 рік. — Торонто, 1977. — С.66-70.
143. Смолич Юрій. "Про одну недипломатичну ноту" // Сучасне і майбутнє. — 1947. — Ч.12. — С.12; також: Радянська Україна. 1948.15.01.
144. Соколюк Зиновій. На сторожі. — Львів, 2000.
145. Ткаченко Сергей. Повстанческая армия: тактика борьбы. — Москва—Минск, 2000.
146. Ципук Віра. "Василь Шишканинець—"Бір" // Шлях перемоги. — 1994.05.11.
147. "Чужа преса про революційні рухи в Україні" // Вісник. — 1987. — Ч.8. — С.475-479.
148. Шанковський Лев. "Большевики про УПА (3 серії: Ворожі свідчення про УПА)" // Вісник. — 1968. — Ч.10. — С.15-19.
149. Шанковський Лев. "Великий рейд УПА" // Альманах "Гомону України" на 1997 рік. — Торонто, 1997. — С.91-96.
150. Шанковський Лев. "Українська повстанча армія" // Історія українського війська. — Вінніпег, 1953. — С.784-793.
151. Шанковський Лев. "УПА на Стрийщині (Причинки до історії В.О. УПА ч.5 "Маківка" // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. — Нью Йорк: Комітет Стрийщини, 1990. — Т.1. — С.193-219.
152. Шанковський Лев. УПА та її підпільна література. — Філадельфія, 1952.
153. Якимович Богдан. Збройні сили України. Нарис історії. — Львів: Інститут Українознавства, 1996.
154. Яровий Володимир. Історія Західних і Південних слов'ян у 20 ст. Курс лекцій. — Київ: Либідь, 1996.
155. Armstrong John. Ukrainian Nationalism. — Colorado, 1980.
156. Blum Ignaci. Z dziejow Wojska Polskego. — Warszawa: MON, 1960.
157. Čňoupek Bohuš. Banderovci. — Bratislava: Smena, 1989.
158. Codo Enrique Martinez. Guerillas tras la cortina hiero. — Buenos Aires, 1966.
159. Dominczak Henrik. Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948. — Warszawa: MON, 1971.

160. Fiala Jan. "Ceskoslovenske ozbrojene sily a zabezpeceni pokojneho vivoje v latach 1945-1947" // Historie a vojenstvi. — 1962. — №4. — С. 502-507.
161. Fiala Jan. Zprava o akci B. — Praha, 1994.
162. Jarnicki Wladislaw. Spalona ziemia. — Lublin, 1970.
163. Jarnicki Wladislaw. W pogoni za "Burłakem". — Warszawa, 1960.
164. Kaucky František, Vandůrek Ladislaw. Ve znameni trojzubce. — Praha, — 1965.
165. Martovych Oleh. The Struggle of Ukraine for Freedom. — Edinburgh, 1952.
166. Martovych Oleh. Ukrainian Liberation Movement in Modern Times. — Edinburgh, 1955.
167. Motyka Grzegorz. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukrainski 1943-1948. — Warszawa, 1999.
168. Prus Edward. Atamania UPA. — Warszawa, 1988.
169. Rodak Jozef. Vpád banderovcův na Vychodné Slovensko // Apologia. — 1997. — №12. — С.34-35.
170. Slavik Vaclav. Prava tvar banderovcu. Akce B proti civilni citi. — Praha: Obris, 1948.
171. Šolc Jaroslav. Cesta slovenskích partizanov od celonarodneho protifasistickeho povstania k Februaru 1948 // Historicki časopis. — 1961. — №1. — С.44-47.
172. Szczesniak Antoni. Szota Wieslaw. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacionalistów i jej likwidacja w Polsce. — Warszawa: MON, 1973.
173. The Ukrainian Insurgent Army in fight for Freedom. — New York, 1954.
174. Ukrainian Resistance. The story of the Ukrainian National Liberation Movement. — New York, 1949.
175. Vartikova Marta. Roky rozhodnutia. K dejam politickego boja pred Februarom 1948. — Bratislava, 1962.
176. Turlejska Maria (реда.). Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu 1944-1947. — Warszawa: MON, 1966.

ІІІ. Довідкова література

177. Дем'ян Григорій. Повстанський мартиролог // Сколівщина. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — С.301-725.
178. Советская военная энциклопедия. — Москва, 1979. — Т.7.
179. Содоль Петро. Українська Повстанча Армія. 1943-1949. Довідник. — Нью-Йорк: Пролог, 1994.
180. Содоль Петро. Українська Повстанча Армія. 1943-1949. Довідник 2. — Нью-Йорк: Пролог, 1995.

ДОДАТКИ

Додаток №1

Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину.

Відділи вирядити (убрання, взуття, зброя) по можності якнайбільш репрезентативно. Подати вичерпні пояснення воякам і командирам відносно політично-пропагандивної і боевої тактики під час рейду.

Ціль рейду [підкреслено в оригіналі – В.В.]: задемонструвати нашу збройну боротьбу проти большевицького гнобительського імперіалізму, розпропагувати нашу політичну постановку, ідею, кличі, факти гноблення більшовиками усіх народів, зміст, факти і розміри боротьби українського і других народів і т.д.

Поведінка стрільців і командирів: супроти себе самих – товариська, але військово-дисциплінарна. Супроти тамошнього населення – інтелігентна, ввічлива, бадьора, весела – як пристало на синів культурного і лицарського 45-ти мільонового українського народу та воїнів вкритої славою революційної УПА. Харчі в більшості купувати. В конечності – звертатися до тамошніх голів громад, щоб ці зібрали харчі для відділу, або дозволили самим зібрати. При цьому (при збірці) належить вияснити цілі нашої боротьби. Коли стрільці збиратимуть самі, то не сміють жебрати, ані силою реквірувати. Вияснити населенню усе так, щоб воно само охочо жертвувало. При тій нагоді вести в кожній хаті нашу пропаганду. За жертву чемно дякувати. Не вільно брати алкоголевих напитків, а пити тим більше. Коли б навіть угощували горівкою, заявити, що українські повстанці алькоголю не вживають.

Боева тактика: коли ми увійдемо на територію чужої держави, то її власті, не знаючи, в чому річ, будуть старатися нас поборювати і усунути. Щоб спаралізувати і знеутралізувати виступ проти нас зі сторони тамошніх властей, належить з місця розгорнути масову роз'яснювальну акцію (листівки, кореспонденція, мі-

тинги, індивідуальні розмови і т.д.) під кличем: приходимо до Вас не як ворог, а як гості і приятелі в таких і таких цілях.

Не вільно під ніякою умовою нападати на міліцію, військо, ма-газини і т.д. не тільки там, де є чехи і словаки, але й більшовики. Не вільно ліквідувати ніяких "типів", бо це зраджує демократич-них волелюбних чехів та словаків. Навіть більшовицьких емісарів не ліквідувати, бо також можемо зробити несправедливий вимір кари і ці люди можуть тішитися симпатією місцевого населення і не всі, як знаємо, щиро служать Сталінові.

По переході кордону розчленуватися на малі рухливі відділи, щоб одночасно обняти діяльністю більший терен. Це подиктоване потребою: бути всюди, говорити, роз'яснювати і милити ворога щодо численности рейдуючого відділу. Примінити тактику рухливості: виринати і зникати. Не задержуватись довше на постоях в одній місцевості, щоб не об'їдати населення. Більше зробити в ін-ших місцевостях і дезорієнтувати ворога.

Зачіпних боїв абсолютно не вести. Коли на нас нападатимуть, тоді боронитися, маневрувати, прориватися чи відв'язуватися й зникати. Коли наступатимуть чехи та словаки, тоді, насамперед (якщо це можливе і не грозить відділові), старатися післанцем, окликами, білою хоругвою чи іншим способом дати їм зрозуміння і вияснити, що ми маємо супроти них зовсім приятельські наміри. Коли наступатимуть більшовики — бити силою всієї зброї і скоро відв'язуватися та зникати. Коли б наступали разом, тоді до чехів та словаків зайняти становище, як сказано вище, — роз'єднати з більшовиками. Засадничо збройних сутичок уникати: маневрувати і відв'язуватися — але ніколи панічно не втікати.

Ані в сутичках, ані в розмовах з населенням не виявляти жодного страху перед більшовиками. В сутичках, коли не вдається уникнути маневруванням, битися героїчно і завзято. Пам'ятати, що тут, в боях на чужій землі, репрезентуємо всю УПА, усі криваві змагання українського народу. Тут на нас дивиться і нас оцінює широкий світ. Тут своєю боевою поставою маємо нагоду скапіталізувати для нашої визвольної боротьби усі дотеперішні жертви. Отже: дійде до бою — мусимо вийти з нього з честю і славою, хоч би це коштувало нам найбільших жертв.

Політична пропаганда: Масово кольпортувати наші листівки і літературу взагалі, розгорнути масову кореспонденцію до впли-вових інтелегентів, поліційних станиць, адміністрації і ін. Листи висилати поштою (навіть до Праги, Братіслави, інших більших

міст). Залучувати наші листівки і видання з коротенькою допискою, в яких цілях ми сюди прибули і хто висилає це письмо — значить Українські Повстанці. Також висилати листи післанцями в поблизькому середовищі. Від словацького населення взяти (попросити і пояснити, в яких цілях) адреси впливових урядових і приватних осіб, щоб вислати до них поштою наші посилки. Одночасно подавати листи "через чемність" (через одних словаків до других, їхніх знайомих, — туди, куди пошта не сприяє).

В селах, через які переходимо, малювати тиром і фарбою (або на папері) на парканах, вітринах і т.д. наші кличі. Для малювання кличів посилати нічню спеціальні ланки стрільців з місцевими провідниками (уважати на провокацію).

Крім цього робити мітинги, гутірки, товариські розмови, співати наші революційні пісні по всіх оселях і хатах, де тільки перебуватимемо. Кожний стрілець зобов'язаний вести пропаганду, а якщо не може, з огляду на слабе вироблення, вести розмов на політичні теми, тоді повинен розповідати про свої боєві пригоди і про життя УПА (очевидно, що треба висвітлювати все в позитивному дусі). Заходити до інтелігентів і роз'яснювати: чому ми проти більшовизму, а за що боремося, нашу програму, відношення до других народів і держав (прихильне), що ми за правдивою демократією, гуманністю та всіма іншими шляхетними людськими ідеалами, а проти шовінізму, деспотизму, тиранії і т.п. Переповідати факти боротьби українського народу, наслідки большевицької неволи, її форму та зміст і форму большевицького гноблення народів взагалі. Бити головно по сталінізмі і його антинародній і антидемократичній системі, але не виступати і не утотожнювати цього всього з російським народом (бо чехи і словаки росіян люблять). Підчеркнути, що, власне, хочемо співпрацювати і мирно жити з російським народом, тільки треба усунути большевизм і т.д. Не порушувати справ Закарпаття. Коли самі про це запитують — відповісти: ми боремося за здобуття Української Самостійної Соборної Держави, а спірні територіяльні питання наш уряд поладнає зі сусідами полюбовною дорогою; якщо б навіть певна частина українців перебувала в кордонах ЧСР, то це нічого неприємного, бо мали б вони рівні права і свободу всестороннього розвитку і т.д. (подавати факти взаємного приятельського відношення між нашими народами). Не виїжджати зі соборництвом. Пам'ятати, що чехи і словаки ненавидять мадярів, але до цих протимадярських розмов не мішатися — сказати, що мадярів вже доля покарала за

їх гріхи, і що вони також повинні змагати до визволення з-під большевицького ярма, але різко підчеркати, що ми проти мадярського загарбництва і проти їх ролі германського сателіта. Не проповідувати пімсти. Висказувати, що ми наскрізь позитивно ставимося до польського народу, тільки з польської сторони є така а така поведінка... (вчислити факти польського терору проти нашого населення), але відносини наладнуються. Невільно проповідувати шовінізму, націоналізму, а бути носіями якнайбільш гуманних демократичних ідей! Не говорити, що ми премося на чоло визвольного протибольшевицького фронту — ми йдемо поруч з іншими народами. Доказувати, що єдиною тривалою основою і реальною гарантією безпеки, незалежності і свободи чехів та словаків і інших слов'янських народів перед загрозою німецького чи будь якого іншого імперіалізму є не невільничий, вдержуваний терором ССРСР, але союз вільних, самостійних держав усіх слов'янських і східно-європейських народів та кавказько-азійських. Такий союз самостійних держав, опертий на добровільності, приязні і дружбі, на політичній, мілітарній і господарській співпраці, а не невільничих оковах як ССРСР — буде найкращою підставою реальної оборонної системи слов'янських та всіх інших волелюбних народів Східної Європи перед загарбництвом імперіалістичних хижаків. ССРСР побудований на насиллі і поневолені, не дає нашим народам оборони перед германським імперіалізмом, але сам несе жорстку імперіалістичну неволю і гніт. Остання війна проти гітлерівської Німеччини була з одної сторони оборонною боротьбою всіх слов'ян і других народів перед смертельною загрозою людожерного німецького імперіалізму, а з другої сторони була конкурентційною боротьбою між імперіалістами Берліна і Москви за те, хто з них має панувати над нашими народами.

Пам'ятати, що чехи і словаки бачать в Росії єдину охорону і оборону перед германським наступом. Тому треба цього фальшивого "оборонця" розвінчати та заступити іншим (союз самостійних слов'янських держав).

Наша пропаганда мусить бути побудована на правді, відповідати нашій генеральній політичній лінії (не націоналістичній ідеології) і дихнути на тих запліснелих комунізмом і русофільством людей здоровим революційним, але демократичним духом. Якщо були б заграничні кореспонденти (треба розвідати), то обов'язково вислати до них наші видання (так, щоб напевно одержали), або, як можливо, стрінутися особисто і передати наше живе та друковане

слово. При всіх розмовах зазначувати і документувати наше протигітлерівське і протифашистівське становище (подати факти протинімецької боротьби нашого народу і УПА і т.д.). Роз'яснити, який вклад дала Україна в розгром гітлеризму та які понесла з цього приводу жертви.

В розмовах з населенням про наші бої не виявляти жодного страху перед большевицькою мілітарною перевагою. Говорити, що ми не боїмось мілітарної могутності Червоної армії, бо в тій армії є багато наших братів і синів союзних поневолених народів. Вони підуть разом з нами в майбутній рішальній розправі. Говорити багато про наші бойові успіхи і про факти переходу на наш бік бійців і старшин ЧА, їхнє сприяння нашим ідеям. Вказувати, з яскравою переконливістю та полум'яною вірою, що ідея загальнолюдської свободи, за яку ми боремося, мусить перемогти.

В рейд взяти відповідну кількість добрих пропагандистів, головно таких, що знають чеську, словацьку і інші чужі мови.

[1945]

Кличі до устного поширення й до написів на видних місцях

Большевицькі імперіалісти готуються на підбій цілого культурного світу!

Європі грозить большевицька деспотична неволя і терор НКВД!

Большевизм – це система диктатури, терору і тиранії!

Італійський фашизм, німецький гітлеризм і московський большевизм – це подібні тоталітарні диктаторські системи!

Гітлеризм – це німецький большевизм, а большевизм – це московський гітлеризм!

Большевицькі імперіалісти потоптали усі права народів і людини!

Большевицька демократія – це брехня і обман!

Большевицька демократія – це новітня тиранія і деспотія!

Большевицькі вибори – це найбільший фальш і глум над правдою і правом людини!

Чехи! Словаки! Чи знаєте, що в большевицькому режимі немає свободи думки, слова, віри, преси, зборів, мистецтва і штуки, ані парламентарного права людини!

Большевики усунули всі здобутки великої французької революції про права людини!

В большевицьких виборах немає жодних виборів – бо нема свободи, нема опозиції, не можна нічого вибирати – є тільки одні примусові лісти. Кандидатів не обирають, але назначає партійна верхівка. Народ гонять до голосування на урядові лісти. Де нема свободи – там нема виборів і демократії!

Сталінська конституція – це фальш і узаконення монопартійного тоталітарного безправства!

Геть большевицьку монопартійну диктатуру, тоталітаризм і терор! Хай живе свобода людської думки, віри, сумління, слова, преси, літератури, мистецтва і штуки – знищена в тоталітарній системі большевизму!

Хай живе свобода зборів, критики, політичних і суспільних організацій, парламентарних виборів, свобідне парламентарне представництво і парламентарна демократична влада, усунена і знищена в большевицькому режимі!

Геть терор НКВД-НКГБ, геть масові розстріли, збірну відповідальність, масові депортації населення на Сибір і на Ледовий океан,

концентраційні лагери, побої і знущання. Хай живе право людини до вільного життя, хай живе незалежне судівництво і справедливість!

НКВД-НКГБ — це большевицькі гестапо і СД!

Між большевицькою і гітлерівською терористичними системами нема жодної суттєвої різниці!

В большевиків є концентраційні лагери, збірні відповідальність, масові смертні екзекуції, національна нерівність і гніт, соціальна несправедливість, усе так само, як у гітлерівців, тільки масковане пропагандою!

Большевицька диктатура пролетаріату — це диктатура над пролетаріатом!

Робітники і селяни терплять в большевицькому режимі знущання і голод!

Большевицький режим запровадить колгоспну і фабричну панцину-кріпацтво!

Большевики відібрали селянам і землю, і волю, робітникам відібрали свободу праці і справедливий заробіток. Усіх громадян большевики обернули в безправних, тероризованих рабів держави, в якій рядить партійна кліка нових червоних буржуїв!

Большевики знищили усі ідеали соціалізму і гуманізму та запровадили державно-партійний капіталізм, визиск, нужду і голод. Народ тепер говорить: серп і молот — нужда і голод!

Большевицька партійна кліка — це класа новітніх червоних буржуїв, капіталістів, поліцаїв, [слово не читається] і глитаїв — експлуаторів, зненавиджена усім трудовим працюючим народом!

Большевицька стахановщина і соцзмаганн, норми і "добровільні" збільшення праці — це нечуваний визиск робочих сил, висмокування поту і крові робітників, смертне виснаження працюючих!

Праця і продукція в ССРСР іде не на користь і добро працюючих, але на наживу нової партійної буржуазії, на кремлівські бенкети і паради, на агентурну підривну роботу в цілому світі, потрібну для їхніх імперіалістичних цілей та найбільше для приготування нових загарбницьких воєн!

Нар[о]ди і люди, які прагнете свободи, миру, справедливості і добробуту. Пам'ятайте, що большевики перевели тільки штучну, поверхову демобілізацію! Пам'ятайте, що большевики держать міліонні армії і вишколюють нові! Пам'ятайте, що большевики приготувають на Уралі і в Сибірі нові танки, гармати і бомби! Пам'ятайте, що большевики готують гарячково нову війну — нову різню народів, бо хочуть загарбати і поневолити увесь світ!

Усі поневолені і загрожені народи єднайтесь проти зрадників соціалізму і гробокопателів великих ідеалів людської свободи, соціальної справедливості, щастя і добробуту!

Україна, поневолена московсько-большевицьким імперіалізмом, позбавлена всіх прав — не кориться, але бореться за свою волю і державну незалежність. Советські республіки не мають жодних самостійних прав. Це тільки обман для зовнішнього світу. В большевицькій системі нема на практиці жодних республіканських прав — є тільки одна імперія з одним централістичним, депотичним режимом!

Українська Повстанча Армія (УПА) повстала і зорганізувалася в боротьбі проти німецької окупації та здобула в тій боротьбі великі успіхи і славу. Тепер УПА бореться проти большевицької окупації тому, що большевизм такий самий ворог України і ворог усіх волелюбних народів, як і гітлеризм!

Разом з УПА боряться повстанські збройні відділи інших поневолених народів ССРСР!

Хай живе спільний протибольшевицький фронт усіх народів, поневолених і загрожених московсько-большевицьким імперіалізмом!

Боротьбою УПА керує всеукраїнський демократичний уряд — Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)! Як довго буде панувати в світі несправедливість, неволя, імперіалізм, ненависть і терор, нужда і голод — так довго не буде на землі і спокою! Тільки по знищенні всякого імперіалізму, всякого гніту і визиску, всякого людоїдського фашизму, все одно, чи він родився і хрестився в Італії, Німеччині, чи Москві, чи він чорний, брунатний, чи червоний — тільки по знищенні усіх імперіалістичних тоталітарних систем настане золота доба людської свободи, миру, щастя і добробуту!

Большевизм — це червоний фашизм!

Большевизм — це варварство і темна реакція!

Боротьба проти большевизму — це боротьба за поступ, за найвищі прогресивні ідеали людства!

Смерть тиранам і тиранії! Хай живе правдива демократія! Хай живе воля!

Хай живуть самостійні держави усіх народів у взаємному [нечітке слово] братерстві і приязні!

Хай живе вільне, щасливе людство!

Постій 20.1.1946.

Воля народам!

Воля людині!

Смерть тиранії!

До чеських і словацьких жовніврів

ЧЕХИ!

СЛОВАКИ!

ВОЯКИ!

Недалеко вас діються страшні речі. Кілька дивізій польського і большевицького війська та поліції виганяє українське населення з його сіл, грабує усе майно, б'є безборонних людей, знущається, мордує десятками і цілими сотнями, палить хати, кидає дітей в вогонь. Пограбованих, насильно вигнаних, бідних, нещасних селян везуть взимі, серед страшних морозів, гірше, чим худобу, на вигнання.

Кожний чоловік, в якого є людське серце, мусить до краю обуритися тим нечуванним масовим людоїдським терором!

Ми, Українські Повстанці, виступили до збройної боротьби в обороні свого народу, в обороні людського права і життя! Ми не дозволяємо щоби польсько-большевицькі банди і військо грабували і мордували безкарно наших людей та щоби виганяли насильно з рідної землі. Будемо боронитися всіма силами проти польсько-большевицьких червоних людоїдів, які наслідують і продовжують ганебну винищувальну роботу Гітлера. А там, де вимордують і виженуть наших батьків зі своїх хат — спалимо до решти свої села, щоби лютий ворог-людоїд не користав з цих страшних злочинів, які dokonують на нашому народові червоні московські тирані і їх польські наймити.

ЧЕХИ і СЛОВАКИ! Коли станете на своєму кордоні в Карпатах, гляньте з гір, як щоночі сотнями кілометрів горять хати і цілі села на просторі 800 км від Хребтів Карпат по довшній Буг! Гляньте, як виганяють там на мороз і сніг та мордують людей, як втікають там лісами і ярами, на снігу і на морозі старці, жінки і діти, гірше, як за татарських часів!

Такі самі жорстокі знуцання, масові морди мирного населення, арештування, розстріли, вивози на Сибір і на ледовий підбігунний океан, зсилки до безконечних концентраційних лагерів, грабунки і терор діяться сьогодні в цілій Україні!

Хай це буде пересторогою для всіх народів, які ще не знають зблизька більшовицької практики! Пам'ятайте, що така сама страшна доля чекає в майбутньому і Ваші народи, коли затісниться над Вами большевицьке ярмо! Бо московсько-большевицькі імперіалісти приготавливають таку долю для цілої Європи. Тому сьогодні пер-

ший обов'язок усіх волелюбних демократичних народів — стати спільно до оборони й боротьби проти цієї небезпеки, проти загрози нової, червоної, фашистської тотальної тиранії, яку несе усьому світові московський імперіалізм.

Український народ перший впав жертвою московського червоного фашизму і перший вступив до боротьби проти нього. Сьогодні ціла Україна, і з нею всі інші краї величезної тюрми народів СРСР, горять в огні революційної повстанської боротьби небувалих розмірів. В огні цієї боротьби повстає і твориться спільний визвольний фронт усіх народів поневолених, і загрозованих большевицькою тиранією.

Україна кличе Вас, наші Браття-сусіди, до цього великого діла.

ЖОВНІРИ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ АРМІЇ!

Ви вояки, але у Вас людське серце і сумління. Ми знаємо, що Ви, чехи, і Ви, словаки, — сини культурних, демократичних, політично високорозвинених народів, тому віримо, що Ви станете разом з нами проти большевицько-польського варварства і людоїдства.

Коли Ви чесні люди, коли Ви демократи — не слухайте большевицької брехливої пропаганди, не слухайте тих, які вихваляють червоний тоталітаризм і кажуть Вам виступати проти українців. Не слухайте їх, а допомагайте серцем і ділом українському народові в його горю і нещастю і в його героїчній боротьбі!

Ми українці — Ваші найближчі сусіди і найближчі брати. У нас одна слов'янська кров і однакові демократичні переконання.

Не помагайте, отже, нічим ворогам людської свободи, але допомагайте їй оборонцям!

Пам'ятайте, що ми, Українські Повстанці, боремося за найвищі і найшляхетніші вселюдські ідеали свободи, братерства і рівноправності всіх народів, ми боремося за національне і соціальне визволення, рівність і справедливість кожного народу і кожної людини! Ми кровавились за ці ідеали повних три роки в боротьбі проти німецької окупації — і тепер продовжуємо нашу боротьбу за ті самі ідеали проти окупації большевицької.

Не виступайте, отже, проти Українських Повстанців, не стріляйте до нас, але єднайтесь з нами і допомагайте нам. Тим прислужитесь також своїй батьківщині, яка рівно ж загрожена сьогодні небезпекою большевицького імперіалізму.

Слава нашим волелюбним слов'янським братам — Чеським і Словацьким Демократам!

Хай живе співпраця і братерство наших народів!

Хай живе Вільна, Самостійна Українська Держава!

Хай живуть вільні, самостійні держави усіх народів у братерській дружбі і співпраці!

Хай живе новий вільний світ на руїнах гітлерівської і большевицької тиранії!

Геть чорний, брунатний і червоний фашизм — ворогів людської свободи!

Хай живе воля, братерство і соціально справедливість усіх народів і усіх людей!

1946 р.

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Друже Мирон!

Як вам відомо, Ви перебираєте командування рейду ючим відділом. Цим берете на себе відповідальність за все, що буде діятися під час походу. Знаючи Вас добре, вважаю, що Ви виконаєте все так, як має бути.

Наказую:

Детально вивчити "Короткі вказівки", яких під час походу мусите дотримуватися.

Забезпечити відхід всього відділу з командирами та політвиховниками (відділи, які до Вас прийшли, сформував я особисто) і дати їм детальну інструкцію, що можна, а що ні. Закінчити підготовку (ремонт взуття, одягу, заготівлю продуктів, боеприпасів, конвертів, дьогтю або фарби для написання гасел), між загонами розділити пропагандистський матеріал, "Оголошення" та "Посвідки". Після короткого відпочинку відділів, які прийдуть, дати негайну команду на вихід. Перед самим відходом, але не відразу, переговорити із стрільцями та ознайомити їх зі всіма завданнями, які мають виконати для звільнення нашої держави. Одночасно повідомити їм, що, якщо хтось з них під час походу, в бою, в поведінці, в розмовах та зустрічах з місцевими жителями або між собою зробить щось нетактовне, буде суворо покараний. В цьому не можна допускати помилок.

Як тільки дійдете до зустрічей з населенням, зразу почати акцію (тільки для обраних і освічених). Ознайомити жителів з метою нашого приходу, щоб тим нейтралізувати чехословацьке військо, якби більшовики хотіли вжити його проти нас. Закликати вояків, щоб не дали спровокуватися та не намагалися виступити проти нас. "Повідомлення" покласти в конверти та вислати його чехословацьким командирам, противільшовицьки налаштованим. Одночасно вислати "Повідомлення" і літературу службовцям, міліції та інтелігенції, особливо священикам. До поважних громадян посилати словаків з усними дорученнями. При тому всім пояснити, що чехи і словаки повинні переконувати своїх братів в армії та в міліції, щоб не виступали проти нас.

Добитися того, щоб словаки і чехи самі розповідали своїм землякам, що виступ проти нас їм би нашкодив, приніс би їм втрати. І був злочином проти нашої великої і святої справи. Притому

потрібно буде навідувати багато будинків, зустрічатися та розмовляти з багатьма людьми, пояснювати їм мету нашого приходу та нашої боротьби. Ця робота мусить бути виконана в перші години після приходу, щоб з першим світанком рознеслося по цілій Чехословаччині не лише те, що ми прийшли, але й, перш за все, хто ми та за що воюємо, про що говоримо, як ми одягнені та озброєні, якої думки про нас населення, військо та всі чехи та словаки. Щоб розповіді про нас в перших днях і годинах не несли обману та неправдивої большевицької пропаганди, мусимо розповісти про себе правду вже на початку. На заході Чехословаччини більшовики будуть про нас говорити, звичайно, що ми вороже ставимося до населення, б'ємо та тероризуємо його. Тому потрібно буде демаскувати большевицьку брехню діями. Наш прихід має викликати в цілій Чехословаччині не страх, а зацікавлення до нас. Тому потрібно буде відсилати чеську і словацьку протибольшевицьки налаштовану інтелігенцію до всіх більших міст (забезпечити їм дорогу), щоб вона говорила всім про нас правду, активізувала протибольшевицьки налаштовані елементи та масово поширювати протибольшевицьку пропаганду в цілій країні. Бо там передвиборна гарячка, і протибольшевицькі сили могутніють. Треба тільки дати їм платформу, заактивізувати їх, вдихнути в них революційного духу та додати відваги. Ще раз нагадую, не недооцінюйте перші акції, бо перші враження мають засадниче значення, людина приймає їх з найбільшою зацікавленістю, розкаже їх сусідам та знайомим, відповідно прикрасить їх та перебільшить. Тому не смійте економити матеріал для тих безплатних пропагандистів, які роблять нам велику роботу. Будемо іти лише по словацькій землі, але наш матеріал та наші акції мусять охопити цілу Чехословаччину.

Вже на першій зупинці після переходу кордону треба буде звернутися до якогось учителя або священика та попросити, щоб переклав гасла (додані до "Коротких вказівок") на словацьку та чеську мови, перш за все, на словацьку, бо коли йдеться про Словаччину, то не кожен словак розуміє добре чеську мову.

Малювати гасла дьогтем на будовах (адміністративні або нежитлові, якщо заселені, то хіба з дозволу господаря), а загалом, на кожную світлу основу. Коли б не можливо було дістати дьогтю чи чорної фарби, малювати вапном на чорну основу (плоти і темні стіни будов). На допомогу покликати словаків, щоб в написах не було помилок. На це звернути найпильнішу увагу. Знайти таких словаків та чехів, які б самі поширювали гасла між своїми земля-

ками (так само, як інший наш пропагандистський матеріал). Шукати спритних хлопців, які хотіли б йти в Прагу, в Братиславу і до інших міст і там малювати всі гасла. Листівки "Чехи! Словаки! Во-яки!" давати, головню, війську, але й цивільному населенню читати їх на зборах (попросити якусь відому людину з рядів словаків, яка була б оратором і це прочитала). "Відкритий лист" роздавати населенню, організувати його публічне читання, поширити цей лист при допомозі словаків по цілій Чехословаччині. "Декларацію" поширювати, головню, між інтелігенцією, особливо між католицьким членством Демократичної партії. Члени цієї партії є проти-большевицьки налаштовані, наш матеріал радо приймуть і належно його використовують. Попросити їх, щоб повідомили адреси різних впливових осіб в Празі, Братиславі, Моравській Оставі, Брні, Пільзні, Кошицах та інших містах, і вислати їм наш матеріал поштою. І коли навіть адресат не отримає його, хоча б його буде читати чи поліція, чи цензура на пошті.

Збори скликати в кожному селі, робити їх не лише для тих людей, які тим цікавляться. Краще буде робити менше зборів, але кращих, як багато поганих. Збори скликати у вечірніх годинах (тоді кращий ефект). Не можна скликати людей на збори вночі, бо це мало б примусовий характер. Хто не хоче йти, того не примушувати. Основні питання виступу перекласти на словацьку мову, для того покликати словака-інтелігента, що знав би нашу мову. Якщо не буде достатньо виступаючих, організувати бесіди. Не говорити високим професорським стилем, а короткими, зрозумілими реченнями. Як приклади вживати факти та цифри (з останнього номера "Інформатора" виписати собі найголовніше, вказати на факти розмаху нашої боротьби). Повідомити жителів, яку позицію мали б зайняти на майбутніх виборах в Чехословаччині.

Стрільці повинні поводитися зразково. Перед тим, як увійти в будинок, мають постукати в двері, коли запросять всередину, мусять вести себе гарно, привітатися з господарем "Добридень" або інакше (залежить від часу дня). При відході з будинку мусить попрощатися тим самим способом. При перебуванні в будинку мусять підтримувати вірцевий порядок, чистоти місця та особистої. Не мають права плювати на підлогу, кожною дрібничкою мусять доказувати свою культуру. До місцевих треба посилати (по продукти, з листівками, малювати гасла, на місцеві розмови) розумних, кмітливих та вмілих стрільців. Менш вмілих долучати до військової служби. Командири і політвиховники, як найздібніші, по-

винні проводити пропагандистську працю, перш за все, між інтелігенцією. Командири мусять бути уважними на кожному кроці, щоб стрілець не зробив якоїсь дурниці і не скомпрометувався. Тих, хто провинився, карати, але в жодному разі не перед народом. Населення має бачити в кожному стрільцеві зразкового вояка, інтелігентну особу та натхненника української визвольної армії. Кожен стрілець повинен говорити про наші справи та про нашу перемогу переконливо, з запалом і вірою, щоб тому, хто слухає, йшов мороз по шкірі, та щоб в кожному стрільцеві бачив озброєного апостола наших ідей, який готовий йти в кожній хвилі до найтяжчого бою і навіть померти.

Діяльність мусить охопити якнайбільшу територію. До сіл з українським населенням ходити менше, бо цього разу йдеться про працю між чехами і словаками. При перебуваннях в селі, не випускати з сіл. Пояснити, що ми їм не віримо, бо вони служать нашому ворогові, московським більшовиками. Не сварити їх, що стали на службу брехливій політиці і пропаганді та катові Сталінові, стали служити проти свого народу. Сказати їм, щоб покинули комунізм, гробаря людської свободи, інакше хай чекають від народу карі, яка неодмінно прийде.

За ніяких обставин недозволено вбивати жидів та кривдити їх, а також вести антисемітську пропаганду. Коли б в розмовах торкнулися цієї теми потрібно якнайбільше засуджувати гітлерівські звірства. Пояснити, що в Україні, за яку воюємо, буде мати кожна людина, в тому числі і чеські та словацькі жиди, рівні права та належну свободу. Якщо не буде потреби, не торкатися жидівської проблеми взагалі.

Взяти з собою декілька коней. Зразу по приході продати їх та за отримані гроші платити людям за продукти (все рахувати), особливо м'ясо і хліб, якого не є там багато. Коли вдасться, купити більшу кількість консерв (багато їх надає там УНРРА). Інакше брати продукти в місцевих жителів та давати за продукти підтвердження (дістанете їх з собою). Коли б села видали продукти організовано, то потім видати одне загальне підтвердження. Якби хтось з чехів та словаків хотів би дати щось добровільно, наприклад, гроші, папір, ліки, боєприпаси, звичайно, приймати це, подякувати, видати підтвердження та пояснити, що це чергова цеглина будови храму волі, свободи, братерства та добробуту всіх слов'янських народів. Цей момент подати так, щоб не виглядало, як збір милостині. Якщо б дійшло до зустрічі з військом, правда в дружній обстановці, спита-

тися, чи не могли б подарувати або передати боєприпаси та інші військові речі. Взяти гроші на купівлю ліків та паперу.

Кожен командир, всі політвиховники та стрільці повинні уважно записувати все, що робилося під час походу: бої, пригоди, зустрічі та розмови з населенням, перший наш прихід та як ми вплинули на населення, як воно приймало наші слова, агітки, як на них реагувало, це все послати командирові Р[енові]. Крім того, зразу після повернення подати звіт про похід і про те, яку працю зроблено.

Одночасно посилаю лист президентові Бенешові. Потрібно йому послати його такою дорогою, щоб він зміг його дістати. Найкраще познайомитися з якимось інтелігентом (священиком або вчителем), ясна річ з протибольшевицькими поглядами, та попросити його, щоб листа будь-яким чином доручив президентові (прямою або непрямою дорогою). Про долю листа детально зареферувати після повернення.

Час перебування не є обмеженим. Якщо большевики вас притиснуть до стіни, якнайшвидше зникнути. Якщо справи будуть іти добре, залишіться на 10 днів. Мусимо з'явитися як метеор, зробити своє і зникнути. Нехай нас чекають в майбутньому. Все інше Вам розкажуть ті, кого я особисто послав. Друже Мирон, мусите знати: Вам підпорядковано відділи та роботу, яку маєте зробити так, щоб про нас говорила (зрозуміло, в позитивному світлі) не лише Чехословаччина, а й Європа. Маєте показати світові тих, які протистоять злочинам комунізму, які увінчали наші прапори та ім'я нашої вітчизни невмирущою славою. Виконайте завдання добре і чесно. Цим напишете чергову військову сторінку історії славних чинів УПА та нашої визвольної боротьби. Бажаю Вам, друже Мирон, та всім, кого побачите, військових успіхів та багато військового щастя.

Нехай Всемогутній оберігає Вас і Вашу мету.

Слава Україні!

Н[аза]р.

Лист до президента Чехословаччини Е.Бенеша. *
Квітень 1946 року

Високоповажному Панові Президентові д-рові Е.Бенешу

Повідомляємо Вас, Пане Президенте, що ми, українські повстанці, прийшли на Ваші землі. Прийшли не як вороги, але як гості. Несемо Вашому народові і населенню Вашої держави слова правди. Вас, пане Президенте, вже напевно повідомили про наш прихід, але те повідомлення, ймовірно, не було правдиве. Знаєте, що нас змальовують у найтемніших кольорах. Ми з цілим нашим народом не боре-мося ні за що інше, тільки за свою свободу. При цьому не маємо ні-яких претензій на чужі землі. Загальнолюдські моральні принципи вчать, що кожний народ, який бореться за своє звільнення з-під чужого ярма, поступає чесно, благородно і згідно з правом. Історія не осуджує і не ганить народів, які боролися за своє звільнення, а на-впаки, надає їм за ті шляхетні чини найкраще визнання. УПА є сьо-годні не тільки найбільшою партизанською армією в Європі, але, пе-редусім, є революційно-визвольною армією протибольшевицького фронту, яка бореться не тільки за волю українського народу, але й за волю всіх народів і всього людства, гнобленого і загроженого больше-визмом. УПА — це армія, яка стає знам'ям визвольної боротьби всіх поневолених большевиками народів. Нас — українських повстанців і весь наш народ — не спинить той факт, що війна в світових масштабах закінчилася, і ворог усі сили кинув проти нас. За свої святі права і прав-ду будемо боротися до останнього подиху. Не відмовимося від бороть-би, навіть коли би проти нас став цілий світ, тільки зі співчуттям відно-симось до народів, одурманених большевизмом. Така дійсність у нас під-силює віру, що наші ідеали святі і наш шлях та методи нашої боротьби єдино правильні і дають нам запоруку перемоги та життя.

Віримо, що Ви, Пане Президенте, належите до тих політичних діячів, які правильно оцінюють політичну ситуацію в Європі. Споді-ваємося, що Ви, Пане Президенте, і Ваш народ належно поставитесь до нашого визвольного фронту.

Дозвольте, Пане Президенте, передати Вам наше привітання.

З глибокою пошаною — Українські повстанці.

* Подаємо переклад цього документа українською мовою, здійснений Іваном Кривуцьким і опублікований у: Визвольний шлях. — 1999. — Кн.6. - С.699.

V Š E T K Ý M Ž I D O M .

Odbor protižidovský vyzývá všetkých Židov na S L O V E N S K U,
aby sa do konca 31. júla 1946

bezpodmienečne sa v y s ť a h o v a l i

z územia S L O V E N S K A,

V inom prípade navštívia Vás

B A N D E R O V C I .

Провокаційна антисемітська листівка, поширювана від імені УПА

Звернення до старшин рейдуєчих відділів УПА

ДРУЗІ КОМАНДИРИ!

Гром. — Буря. — Ласт. — Крим.

Прийшов час, на який ми довго чекали. Прийшов час, коли ворог застосував останнього засобу...

Одначе, він помиляється! Своїх позицій ми не здамо! Вірю у вас, друзі!

Досі славили Ви свої імена в змаганнях за наше Майбутнє, досі гідно несли Ви прапор Революції у своїх дужих руках. Пам'ятайте, що своїми вчинками Ви пишете найсвітліші сторінки нашої історії. Тепер жде Вас тяжке завдання, яке мусите виконати з честю.

Відходьте туди, куди велить наказ!

Я теж відходжу у далеку дійсність, де впало вже багато Друзів, одначе, вони не схилили вниз, гордо і велично піднесених, визвольних прапорів. Може, доведеться мені впасти на тому шляху, але що значить моє чи Ваше, чи нас усіх життя, супроти нашої святої Ідеї?

Тож прощайте, Друзі, і міцно та високо тримайте незаплямлений прапор нашої революційної боротьби аж до перемоги! Бажаю Вам блискучих бойових успіхів та багато особистого щастя.

Постій, дня 25.5.1947 р.

Слава Україні!

Назар

З А К Л И К

до членів Української Повстанчої Армії /Сотня Громенко/ *

Закликуємо Вас, рядовики и провидики груп УПА, навертаємо Вас зі зблудженої дороги, котрою Вас попровадили зли а слаборозвинені політики, котрі запровадили низше розвинені верстви населення Галичични та Лемківщини в пропасть и загибель.

Масові жертви и арешти, котрі були поповнені зі сторони Польщі чи Росії цілком безпотрібні. Безпотрібний також терор з Вашої сторони, котрий був поповнений між польським и українським населенням, а також в групах УПА. Ти розстріли, телефони и буки, здеморалізували нарид супроти Вас. Виселений нарид (з Вашої причини) мовляв: скільки понис я труднощів за них! а на послі знищитимуть мене. Щоб я останній час був у своїм ридиним селі! Прикре це.

Це друзі не можем назвати боротьбою проти терору, бо цей їхній терор є безмежний. Не один Ваш брат невинний українець чи славянин був тайкси заграблений.

Друзя! невойте проти свого славянського брата!

Не слухайте понімецьких підбехтувачів, котрі немає де вернутись та брехливою пропагандою и терором тримають Вас біля себе, хочуть щоб Ви разом з ними собі камінь до шиї привязали щоб скочити в воду. Котрі знаходитеся на території Чехословаччини зголоситься зі збранєю до найближчого вийськового пункту, де осередок будучности змисця маєте забезпечений. Сами бачите що боротьба безцилева. Сами бачите що командири Вам запорядникам обицюють краще завтра, харчи а спокійне життя, а псіля цього вигонені з місця на місце переслидавні а примушені рабовати. Командири все Вам обицюють то, чого неможуть Вам сповнити, а Ви части терпите щоб захоронити комндирів щоб им добре було. Бачите скільки Вас є впроваджено в блуд приходит вам обернути зброю и проти

* Збережено стилістичні та орфографічні особливості оригіналу .

тих, котри Вас придержують терором, сами бачити що капитуляція Ваших командирив несминена. Подумайте про свою родину, про жинку та дитей. Ще раз закликуем зложити зброю, у нас э и праці досить а працюючих ми потребуемо. У нас працюють а добре живуть ти ваши гноблени хлопци, котри закликують щоб Ви наступили их доргою.

Грушка

Сливка

Аркас

Могила

Стрила

Нив

Бак

Панас

Вильха

Лев

Без жодного страху сходити з лисив, киньте то дике життя а поступайте враз з культурним свитом и цивилізацією.

С Л А В Я Н С Ъ К А П Р А В Д А П Е Р Е М О Ж Е ! ! !

ЗАКЛИК!

Додаток №9 *

До всіх членів УПА на території Чехословаччини.

Ви пришли на нашу територію, як банди вродіть. Доки хочете так жити? Чи не залежить Вам на Ваших дорожніх життях? Чи хочете вести бій з спокійним народом словаків та чехів?

Ви ще вірите Вашим комендантам?

Ваші коменданти Вам обіцяють неадійсними обіцянками і терором держать Вас на вродійській та розбішацькій дорозі. Вирвали Вас з покійного життя. Їм не залежить на Вашім життю, прото женуть Вас до безнадійної боротьби проти Ваших рідних братів — слов'ян.

Не е у вас іншої надії ніж смерть, коли будете піймані зі зброєю у руці, або розстріляні власними Вашими комендантами, коли не будете могли двигатись далі, як Василь Кюцький (Шугай, Каштан, Корінь і Курній).

Вибірайте!

Смерть або навернення до спокійного
життя і праці.

Викорістайте останню можливість на
території Чехословаччини.

Приголосіться добровільно! будете жити,
працювати і зачнеєте нове життя.

Даємо Вам останню можливість, зробіть так, як то зробили Кадило, Граб, Макар, Ярошенко, Дубоко, Карій, Стріла, Славко, Гай, Венко, Іскра, Хрущ, Дніпро, Гювій, Влуко, Лебан, Підкова, Воробець, Нестор, Грушка і др.

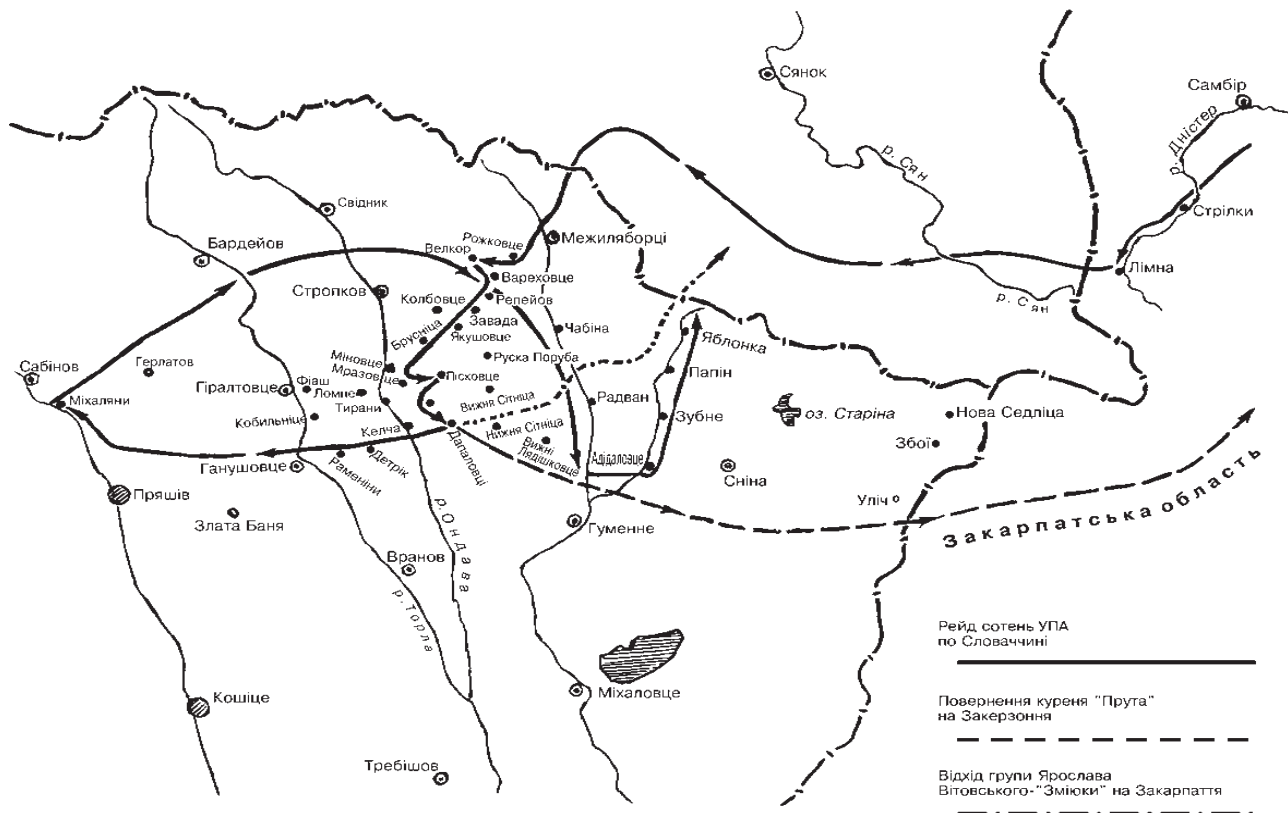
Щі мають спокій. Чисто одіті, мають добрий харч і чесно працюють на території ЧСР.

Хочете загинути в марній боротьбі як: Грін, Ківой, Орест, Біс, Сосна і много дугих?

СЛОВ'ЯНСКА ПРАВДА ПЕРЕМОЖЕ!

* Фотокопія з оригіналу.

Рейд сотень УПА по Словаччині. 1945 р.

Рейд сотні "Ударники-2" на Захід. 1947 р.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

авіац. — авіаційний
АК — Армія Крайова
амер. — американський
антиком. — антикомуністичний
аргент. — аргентинський
бат. — батальйон
бл. — близько, коло
бул. — булавний
бунч. — бунчужний
від. — відділ
військ. — військовий
внутр. — внутрішній
г. — гора
ген. — генерал
гол. — головний, голова
держ. — держава, державний
див. — дивись
дор. — дорога
досл. — дослідник
Д-р — доктор
заг. — загін
заст. — заступник
істор. — історик
кап. — капітан
ком. — командир
кур. — курінь, курінний
л. — ліс, лісовий масив
лік. — лікар
лін. — лінія
м. — місто
май. — майор
мін. — міністр
м-ко — містечко
мотор. — моторизований
НКВД — Народний Каміссаріат
Внутренніх Дел
нім. — німецький
н.п. — населений пункт
об. — оборона

орг. — організація, організаційний
офіц. — офіцер, офіцерський
пвх. — політвиховник
підполк. — підполковник
пов. — повіт
пол. — польський
полк. — полковник
пор. — поручик
практ. — практик, практичний
през. — президент
пров. — провід, провідник
проп. — пропаганда, пропагандист
проф. — професор
рай. — район
реф. — референт
с. — село
слов. — словацький
сот. — сотня,
сотен. — сотенний
союзн. — союзник, союзницький
спец. — спеціальний
СРСР — Союз Радянських Соці-
алістичних Республік
СССР — Саюз Советських Соціалі-
стических Республік
США — Сполучені Штати Аме-
рики
ТВ — тактичний відтинок
теор. — теорія, теоретик
тер. — терен
УРСР — Українська Радянська
Соціалістична Республіка
хор. — хорунжий
хр. — хребет
центр. — центральний
част. — частина
чех. — чехословацький
ЧСР — чехословацька республіка
шк. — школа

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Австрія – 64, 106, 111, 133, 134, 135, 136.
Австрія, амер. зона – 135.
Айгрін, н.п. – 111.
Альтгофен, н.п. – 134.
Америка, див. – Сполучені Штати Америки.
Англія – 77.
“Андрієнко”, див. – Вітовський Ярослав-Дмитро.
Андрусак Василь, “Трегіт” – 128.
Андрусак Никола – 16.
Антоняк Ярослав – 28.
Аравійський Лоуренс, теор. і практ. партизанки – 35.
“Аркадій”, реф. проп. – 27, 63.
Армія Крайова (АК) – 129, 143.
Армстронг Джон, амер. істор. – 22.
Артолец, с. бл. м. Нова Бистриця – 111.
Африка – 35.
Ацідовце, с. Снінського округу – 71.

Б

Баварія – 26, 110, 136, 138.
Бадішен, н.п. – 111.
Балигород, м-ко – 131.
Бальпоток, с. Сабінівського округу – 71.
Бандера Степан – 9, 28, 122, 127, 129, 130, 132, 135, 140.
Банська Бистриця, с. – 109.
Баня-Почічва, тер. – 70.

Бардеїв, н.п. – 70, 82, 83, 84.
Бардеївський округ – 71, 92.
Бардейов-Ганушовце-Вранов-Требішов, лін. – 70.
Бардейов-Капушани, дор. – 84.
Бардейов, див. – Бардеїв.
Бела, н.п. – 115.
Белагора-Рашак, н.п. – 139.
Бенеш Едвард, през. Чехословаччини – 26, 81, 174, 175.
Бережниця Вижня, с. – 98.
“Березний”, див. – Явірницький Степан.
“Берест”, лік. – 30.
Берлін, держ. – 161.
Берлін, м. – 139.
Бескид, г. – 120.
Бещади, н.п. – 19.
Бистре, н.п. – 89.
Бігарт Гомер – 126.
Білорусія – 48.
Білосток, л. – 138.
“Бір”, див. – Шишканинець Василь.
“Біра”, сот. – 26, 82, 90, 100, 104.
Блом Ігнаці – 18, 105.
Бобан Рафаель – 139.
Бодольок, с. Сабінівського округу – 71.
Бойківщина – 16.
Болгарія – 62, 139.
Борець Юрій, “Чумак”, бул. – 31, 110, 111.
Босковіце, н.п. – 110.
Босковіце-Корітчан-Ельбеншутц-Ярменіте-Датшітц, рейд – 110.

- Братислава, м. – 22, 117, 144, 159, 170, 171.
- Брезов, н.п. – 89.
- Бреково, н.п. – 85.
- Брно, м. – 110, 133, 135, 171.
- Брно, офіц. шк. – 107.
- “Бродич”, див. – Гробельський Роман.
- “Бродича”, сот. – 103, 104, 105, 106, 118, 119, 120, 121, 122, 124.
- Брусиця–Колбовце–Якушовце–Руска Поруба–Вижня Сітніца–Токаїк, тер. – 69.
- Буг, р. – 57, 132, 166.
- Буківсько, м. – 127.
- “Булава”, сот. – 63.
- Булганін, ген., мін. об. СРСР – 105.
- “Бур”, ком. – 101.
- “Буркун”, бунч. – 23, 102, 113, 118.
- “Бурлака”, див. – Щигельський Володимир.
- “Бурлаки”, сот. – 23, 32, 34, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 115, 117, 118, 124.
- “Буря”, сотен. – 63, 175.
- Бученко М.Д., в.о. Шефа ГВШ УПА – 26.
- В**
- Ваврешець, с. Гіральтовського округу – 67.
- Ваг, р. – 115.
- Вагнер, полк. – 85.
- “Вадим”, див. – Пеців Ярослав.
- Вандурек Ладіслав, чех. істор. – 19, 34, 87, 91.
- Варін, н.п. – 115.
- Варін–Бела–Терхова–Зазрива–Парніца–Шутово–Турани–Врутки–Стречно–Варін, лін. – 115.
- Варгікова Марта, чех. істор. – 21.
- Варховце, с. Стропківського округу – 67.
- Варшава, м. – 105, 127, 132.
- Ватікан – 88.
- Вагутін, ген. – 137.
- Вацик Павло, “Прут”, кур. – 63, 64, 66, 69.
- Велітельство Словенських Націоналістів (Провід Словацьких Націоналістів) – 93.
- Велька Домаша, н.п. – 90.
- Велька Вапеніца, тер. – 109.
- Велькі Буковець, хр. – 103.
- Велькроп, с. – 67.
- Вернер, с. – 109.
- “Вернигора”, див. – Фриз Микола.
- “Весна”, див. – Велітельство Словенських Націоналістів.
- Вислок, с. – 132.
- “Вишневий”, див. – Костюк Григорій – 31.
- Вігорлат, л. – 85.
- Відень, м. Австрія – 100, 120.
- Візбаден, м. – 138.
- Військо Польське (ВП) – 98.
- Військово-Історичний Архів, м. Трнава – 29.
- Вільдеранна, с. – 135.
- “Вільна Україна”, радіостанція – 9.
- Вісла, м-ко – 121.
- “Вісла”, акція – 17, 25, 97, 100, 132.
- “Вісла”, Операційна Група (ОГ) – 25, 97, 103, 106.
- Вітовський Ярослав-Дмитро, “Андриєнко”, “Зміюка” – 63, 64, 66, 69.
- Владивосток, м. – 139.
- Власов, ген. – 83.
- “Вовки”, група ОУН – 38.
- Волинь – 128, 134.
- Волиця, н.п. – 70.

Вольносьць і Незавіслюсьць (ВІН) – 143.

“Ворон”, див. – Гойсан Петро.

Вранов, н.п. – 70, 82, 83, 87.

Врановський окрес – 86.

Врутки, н.п. – 115.

Врхла, група “бандерівців” – 92.

Вршкох, н.п. – 114.

“Всеволод”, див. – Дулин Григорій.

Г

Галабуд Осип, “Соловій” – 32.

Галаса Василь, “Назар”, “Орлан”, “Зенон Савченко”, “Дніпровський” заст. пров. ОУН на Закерзонні – 24, 26, 27, 31, 32, 49, 50, 58, 59, 66, 79, 80, 81, 91, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 120, 173.

Галичина – 69, 126, 129.

“Галичина”, дивізія СС – 127.

Ганушовце, с. – 70, 92.

Гарасимів Іван, “Палій”, рой. – 32, 118, 119, 120.

Гаспар Арманд – 130.

Герман Ян, полк., ком. – 86, 89.

Германовце, с. – 69.

Гігловце, с. – 90.

Гіральтовський окрес – 71, 88, 92, 93.

Гіральтовце – 69, 82, 83, 84.

Гітлер Адольф – 41, 75, 129, 166.

“Глінкова Младеж”, орг. – 73, 93.

“Говерля”, ВО УПА – 27, 70, 92.

Гойсан Петро, “Ворон” – 32.

Голенштайн, н.п. – 111.

Голяш Степан, “Мар” – 92.

Горіл, лісничівка при Словенській Кайні – 87.

Горлиця, пов. – 103.

“Горновий”, див. – Дяків Осип.

Гофа, н.п. – 138.

Гошко Володимир, “Мирон” – 63, 69, 80, 89, 169, 173, 175.

Грабовце, с. Стропківського окресу – 67.

Грабушіце, н.п. – 109.

Грабушіце-Вернар, тер. – 109.

Градсько, с. Сабінівського окресу – 71.

“Трегит”, див. – Андрусак Василь.

“Тригир”, див. – Гук Мирослав.

Грицай Дмитро, “Перебийніс”, ген., шеф УПА, ГВШ – 98, 99.

Гробельський Роман, “Бродич”, “Роман” – 32, 103, 106, 118, 119, 120, 121.

Грозьова, с. – 64.

“Гром”, ком. – 101, 175.

“Троменка”, сот. – 31, 34, 100, 111, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 115, 118, 124.

“Троменка”, спогади – 17.

“Троменко”, див. – Дуда Михайло.

Грон Францішек – 93.

ГСЛС, партія – 73.

Гук Мирослав, “Тригир” – 101.

Гулкевич Володимир, “Рубач” – 32.

Гуменне, н.п. – 68, 71, 73, 82, 83, 85, 87.

Гуменне, тер. – 68.

Гуменне–Кожковце–Вижній, дор. – 68.

Гуменне–Межиляборці, дор. – 69.

Гуменський, окрес – 68, 71.

Г

Грубов, с. – 112.

Д

“Данилів”, Холмський ТВ УПА – 99.

Датштіц, м. – 110.

Дашко Володимир, “Марко” – 32.

Демократична партія Словаччини – 10, 20, 87, 88, 91, 93, 117, 122, 144, 171.

“Денник” – 100, 101.

Державна Комісія Безпеки, слов. – 103.

Детрік, н.п. – 69.

Дзюновець, г. – 103.

“Дідик”, сотен. – 80.

Діяпаловце, с. Стропківського округу – 69.

Дмитрик Іван, стр. – 31, 118, 121, 122.

Дніпро, р. – 139.

“Дніпровський”, див. – Галаса Василь.

Домінчак Генріх, пол. істор. – 18.

“Дороша”, чога – 120.

Драва, р. – 139.

Дренов, н.п. – 69.

Друга світова війна – 8, 9, 10, 37, 81, 96, 128, 140, 143, 146.

Дубінне, н.п. – 89.

Дуда Мирослав, чех. ком. – 112.

Дуда Михайло, “Громенко”, “Зиновій” – 17, 28, 31, 101, 103, 106, 107, 111, 118, 135.

Дужий Петро – 24.

Дулин Григорій, “Всеволод”, пвх. – 63, 64.

“Дума”, див. – Маївський Дмитро.

Дуплін, н.п. – 89.

Дяків Осип, “Горновий” – 8, 48.

Дяпаловце, с. Стропківського округу – 67.

Е

Ельбеншутц, н.п. – 110.

Є

“Євгена”, кур. – 41.

Європа – 8, 10, 56, 60, 81, 137, 140, 163, 174, 175.

Європа, Західна – 24, 33, 97, 98, 125, 137.

Європа, Південна – 9.

Європа, Південно-східна – 96.

Європа, Східна – 8, 10, 48, 53, 58, 62, 140, 143, 144, 161.

Європа, Центральна – 8, 9, 53, 58, 96.

Ж

Жалобін, н.п. – 90.

Жиліна, м. – 32, 133, 135.

Жимерський, мін. об. Польщі – 104.

Житомирщина – 41.

Журавин, н.п. – 64.

З

“З. Семенів”, див. – Соколюк Зиновій.
Завада– Руска Поруба– Ніжня Сітніца, тер. – 70.

Завада, н.п. – 70.

“Заведії”, сот. – 63.

Зазріва – 115.

Закарпатський мот. полк – 78.

Закарпаття – 69, 160.

Закерзоння – 18, 19, 23, 24, 25, 28, 32, 33, 54, 62, 64, 71, 81, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 104, 106, 112, 120, 121, 124, 137.

“Залізник”, див. – Озимко Михайло.

Захід – 8, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 79, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 131, 132, 133, 140.

Збої, с. – 74.

“Зенон Савченко”, див. – Галаса Василь.

“Зиновій”, див. – Дуда Михайло.

Зіндорф, н.п. – 134.
Зіхергайт Дінст (СД), (нім. служба
безп.) – 58, 164.
Злата Баня–Германовце, тер. – 69.
Злата, н.п. – 70.
“Зміюка”, див. – Вітовський Ярослав–
Дмитро
“Змії”, сот. – 63.
“Зорич”, чл. ОУН – 66.
Зубне, с. Снінського округу – 71.
Зубченко – 28.

І

Індокитай – 35.
Індонезія – 35.
Ірландська, війна – 9.
Італія – 64, 165.

Й

Йовик Іван, “Соколенко” – 28, 31.

К

Казахстан – 57.
Камінська-Тимочко Ірина, “Христя” –
33, 120, 121.
Капушани, н.п. – 70, 84.
Карванська-Байляк Анна – 32.
“Кармелюк” – 80, 85.
“Кармелюка”, сот. – 83, 85, 90.
Карпати Малі, г. – 133.
Карпати, г. – 57, 132, 134, 166.
Карпатський, рейд – 41.
Кауцький Франтішек, чех. істор. – 19,
34, 87, 91.
Качін, с. – 84.
Кельча, с. – 69, 70, 90.
Керзон, лін. – 64, 81, 93, 132, 140.
Кечковце–Вишній Орлік, далі в книзі,
лін. – 89.
Кечковце, н.п. – 89.

Київ, м. – 15, 26, 45.
Київська, обл. – 41.
Китай – 35.
Клатов, офіц. шк. – 107.
Клименко Д., “Лпмуэхлт” – 63, 64.
Климишин Микола, – 124.
Кнішант Антон, голова ГСЛС – 73.
Кобельнице, с. – 69, 93.
“Кобра”, авіац. від. – 108.
Кодо Енріке Мартінез, аргент. досл. –
22, 40, 41.
Кожани–Качін–Немцовце, тер. – 84.
Кожани, н.п. – 84.
Кожковце, н.п. – 68.
Колбашов, с. – 76.
Кольбовце, с. Стропківського округу
– 61, 69.
Комарнік Нижній –Ладомірова–Ниж-
ній Свидник–Строчін–Дуплін–
Стропков–Шітнік–Міновце–Ту-
ряни–Петейовце–Келча–Велка
Домаша–Гігловце–Жалобін–Ма-
тіяшовце–Рафайовце–Кошаровце–
Черніна–Турцовце–Яблон – 89.
Комарнік Нижній, с. – 89.
Комуністична партія Словаччини
(СКП) – 10, 74, 91, 92, 116.
Комуністична партія України, Цен-
тральний Комітет, (ЦККП(б)У) –
141.
Комуністична партія Чехословаччини –
34.
Констабулярний загін окупаційних
військ США (8-й) – 111.
Конторов, підполк. НКВС – 78.
Корж Микола “Сокіл”, сотен. – 63.
Корітчан, н.п. – 110.
“Королик”, стр. – 32.
“Корп”, чот. – 120.
“Корпа”, чота – 120.

Корпус Внутрішньої Безпеки, (КБВ) – 98.
Коругев, с. – 121.
Костюк Григорій, “Вишневий”, стр. – 31.
Коцьолко Ярослав, “Крилич”, хор. – 23, 100, 102.
Кошаровце, н.п. – 90.
Кошице, м. – 72, 83, 84, 89, 91, 171.
Кошице, офіц. шк. – 107.
Крайня Поляна, с. Свидницького округу – 94.
Кралова, г. – 113.
Кралова Голя, н.п. – 109.
“Креміль” – 133, 135.
Кривка, н.п. – 64.
Кривуцький Іван – 32.
“Крил”, ком. – 101.
“Крилаті”, жін. чота – 63.
“Крилич”, див. – Коцьолко Ярослав – 23, 101, 102.
“Крилича”, сот. – 23, 102, 104.
Крим – 139, 175.
“Кум”, див. – Оліяр Іван.
Куций Федір, “Прут” – 30, 32.
Кучін, н.п. – 89.

Л
“Ладідний”, див. – Фугала Лев.
Ладішковця Вижня, с. – 67, 87.
Ладомірова, н.п. – 89.
Ласков, н.п. – 89.
“Ласт”, ком. – 101, 175.
“Ластівка”, див. – Янковський Григорій.
“Ластівки”, сот. – 102, 104.
“Лев”, бат. – 107, 108.
Левіс Ганн, амер. теор. – 9.
Лемківщина – 32, 64, 66, 69, 92, 119, 120, 121.

Лемківщина Західна – 33.
“Лемко”, ТВ УПА – 30, 104.
Лімна, с. – 64.
Лінц, м., Австрія – 120, 135.
Ліп’яни, с. – 69.
Лірої Йона – 37.
Ломне, с. – 69.
Лопатинський Юрій, кол. чл. УПА – 28.
Лопінка, с. бл. Тісна, Лемківщина – 64.
Лосе, с. – 120.
“Лпмуэхлт”, див. – Клименко Д.
Лупків, м-ко – 126.
Лучки, тер. – 114.
Лютець Віктор, шеф СА – 137.
Ляборець, р. – 85.
Лядце Швожа, с. – 110.
Львів, м. – 20.
Львівська, обл. – 37.
Львівський університет – 71.

М

Магура Лупча, н.п. – 114, 115.
Маївський Дмитро, “Дума”, “П. Дума”, “Тарас” – 56, 58, 59, 81, 98, 99.
Макар Василь, “Сіроманець” – 38.
Макарушка Любомир, май. – 28.
“Маківка”, 24-й ТВ УПА – 27, 63, 69.
Мала Фатра, Фатранський Кривань, г. – 115.
Манява, с. – 102.
Мао Цзе Дун – 35.
“Мар”, див. – Голяш Степан.
Марган, н.п. – 89.
“Марко”, див. – Дашко Володимир.
Маршал Дж. – 25.
Маршалок Ігор – 17.
Матіяшовце, с. – 87, 90.

Межиляборський окрес – 68.
Межиляборці– Гуменне– Вранов– Гір-
ральтовці– Строків, маршрут – 82.
Межиляборці– Строків– Гірраль-
товці– Бардеїв– Пряшів–Сабінов,
маршрут – 82.
Межиляборці, м. – 68, 69, 82, 83.
Мелатіна, н.п. – 115.
Мессе, мін. внутр. справ, нім. – 138.
“Мирон”, див. – Гошко Володимир.
“Мирона”, сот. – 82, 90.
Мізерний Василь, “Рен”, кур. – 104,
120, 121, 175.
Міковце, с. Строківського окресу –
67.
Міліція Обивательська (МО) – 98.
Міністерство Государственной Безо-
пасності (МГБ) – 75.
Міновце, н.п. – 89.
Мірчук Петро, істор. – 16, 27, 37, 39.
Місило Євген – 25, 123.
Міхайловці, н.п. – 83.
Міхаліяни, с. Сабінівського окресу – 71.
Мічаковце, н.п. – 89.
Мновце– Туряни– Келч, тер. – 70.
Мновце, н.п. – 70.
Морава, р. – 110, 121, 133.
Моравійський кордон – 110.
Моравія – 84, 120, 137.
Моравська Острава – 171.
Моравська Требова – 121.
Москва, держ. – 48, 56, 60, 96, 99, 107,
139, 145, 161.
Москва, м. – 75, 144, 145.
Мости, с. – 121.
Мотика Гжегож, пол. істор. – 19, 99,
116.
Мочармани, с. – 69.
Мразовце, с. Строківського окресу
– 67.

“Мрія”, сот. – 100.
Мудрий Василь – 28.
Мухижики, рай. – 104.
Мюнхен, агенство ДЕНА – 139.

Н

Наддніпрянина – 45.
“Назар”, див. – Галаса Василь.
Налков, с. Врановського окресу – 86.
Народна Безпечность (НБ) – 74.
Народний Камісаріат Внутренніх
Дєл (НКВД, НКГБ) – 9, 37, 58, 64,
75, 78, 163, 164.
Народове Сіли Збройне (НСЗ), Поль-
ща – 129, 143.
Недільна– Стрліки– Грозьова– Крив-
ка– Лімна– Журавин, маршрут –
64.
Недільна, с. – 64.
Немцовце, н.п. – 84.
Ніжні Чабіни– Волиця– Ніжній Рад-
ван, тер. – 70.
Ніжні Чабіни, с. – 70.
Ніжній Свидник, с. – 89.
Ніжня Сітніца, с. – 70.
Німецька Лупча, с. – 114, 115.
Німеччина – 25, 28, 34, 37, 96, 97, 98,
99, 101, 118, 121, 122, 124, 131,
132, 133, 137, 141, 161, 165.
Німеччина Західна – 23, 26, 28, 97,
100, 122.
Німеччина, амер. зона – 135.
Нова Бистриця, м. – 111.
Нова Весь, Спільського окресу – 71, 107,
109.
Нова Седліце, с. – 74.
Новий Санч– Стара Любовня, лін. –
105.
Новий Санч, м. – 105.
Новий Санч, пов. – 103.

Носек Вацлав, мін. внутр. справ ЧСР – 106.

Носко Юліуш, ген. ком. “Теплице” – 115, 117.

О

Оберлірхен, н.п. – 111.

Обушек, пор. – 87.

Одеса, рай. – 139.

Одрехова, с. – 64.

Озимко Михайло, “Залізняк” – 28, 31.

“Олег Мартович”, див. – Шанковський Лев.

“Олені”, Перша Старшинська шк. УПА – 71.

Оліяр Іван, “Кум” – 32.

Ондава, р. – 69.

Онишкевич Мирослав, “Орест”, к-р ВО УПА “Сян” – 98, 99.

Орава, р. – 115, 120.

Організація Об’єднаних Націй (ООН) – 59, 145.

Організація Оборони Чотирьох Свобід України – 33.

Організація Українських Націоналістів (ОУН) – 7, 8, 9, 15, 24, 33, 37, 42, 54, 55, 64, 65, 77, 81, 91, 92, 97, 98, 101, 122, 124, 140, 141.

“Орел”, бат. – 108.

“Орест”, бунч. – 23.

“Орест”, див. – Онишкевич Мирослав.

“Орлан”, див. – Галаса Василь.

Орлік Вижній, с. – 89.

Ортугова, н.п. – 89.

“Осика”, бат. – 108.

“Остап”, див. – Охота Павло.

“Отто”, відділ Чех. армії – 85.

ОУН, Закордонні Частини (ЗЧ) – 33, 124, 132.

ОУН, Край. Осеред. Пропаганди на ЗУЗ – 43.

ОУН, Крайовий Провід (КП) – 24, 66, 97.

ОУН, Крайовий Провідник – 101.

ОУН, Провід – 8, 9, 56, 59, 66, 95, 97, 98, 99, 104.

ОУН, Провід Закордонних Частин – 97.

ОУН, Третій Надзвич. Вел. Збір – 81, 98.

Охота Павло, “Остап” – 32.

Охотничий Резерв Міліції Обивательської (ОРМО), Польща – 98.

“Оцел” (Сталь), бат., чех. – 89, 90, 107.

П

“П.Дума”, див. – Маївський Дмитро.

“Палій”, див. – Гарасимів Іван.

Папіна, с. – 74, 107.

Паркер Ральф, журн., комун. – 22.

Парніца, н.п. – 115.

Пассау, м. – 31, 135, 136, 138.

“Перебийніс”, див. – Грицай Дмитро.

Перемишль, м. – 31, 32.

Перемищина – 101.

Петейовце, н.п. – 90.

Петлин, рай. – 104.

Петровяни, н.п. – 69.

Пеців Ярослав, “Вадим”, пвх. – 47, 80, 83, 88.

Пецькром, с. Межиболярського округу – 67.

Північний океан – 60.

“Підкарпатський”, кур. – 30, 31, 63, 66.

Пільзен (Пльзень), м. – 136, 171.

Пільсткін, н.п. – 111.

Пішковце, с. Стрпківського окресу – 67.

Поділля, ліси – 128.

“Покірний”, стр. – 31.

Полічки, с. – 121.
Полк Елемір, нач. шт. 4-го ВО – 84.
“Полтава”, див. – Федун Петро.
Поляна Суровична, с. – 66.
Польща – 10, 18, 37, 48, 51, 74, 99,
103, 104, 105, 113, 119, 120, 126,
127, 128, 129, 132, 133, 136, 137,
138, 143, 164.
Польща, Південна – 129.
Польща, Південно-Східна – 127, 129,
132.
Польща, Східна – 132.
Польща, стара границя – 45.
Попрад, р. – 85.
Потічний Петро, проф. – 30.
Почічва, с. – 70.
Прага, м. – 20, 144, 159, 170, 171.
Прикра, с. – 67, 72.
Прип’ять, рай. – 138.
“Прірва”, див. – Штендера Євген.
Провід Словацьких Націоналістів –
93.
“Прут”, див. – Вацик Павло.
“Прут”, див. – Куций Федір.
Пряшів, м. – 71, 72, 83, 89, 91, 92, 109.
Пряшівщина – 65, 71.

Р

Радянський Союз – 8, 36, 37, 96, 140.
Райхенбах, н.п. – 111.
Раменіни, с. Гіральтовського окресу
– 67.
“Ратник” – 36, 44.
Рафайовце, н.п. – 90.
Ременіни-Злата, тер. – 70.
Ременіни, н.п. – 70.
“Рен”, див. – Мізерний Василь.
“Рена”, кур. – 103.
Релейов, с. Стропківського окресу – 67.
Ридван Вижній, с. – 68.

Ридван Нижній – Межиляборці, дор.
– 68.
Ридван Нижній, с. – 68, 70.
“Рись”, бат. – 107, 108.
Родак Йозеф, слов. істор. – 21, 76.
Рожковце, с. – 67.
“Роман Лозовський”, див. – Шухевич
Роман.
“Роман”, див. – Гробельський Роман.
“Роман”, стр. – 32.
Ропа, р. – 120.
Рорбах, м. – 111.
Російська Визвольна Армія (ген.
Власов) – 29, 68, 76.
Росія – 56, 57, 62, 100, 127, 138, 161.
“Рубач”, див. – Гулкевич Володимир.
Ружемберок, м. – 109, 135.
Румунія – 48, 51, 62.
Руніна, н.п. – 74.
Руска Воля, с. – 84.
Руска Поруба, с. – 69, 70.
Рускі Ключов, с. – 84.
Руські Пекляни, с. – 107.
Руські Текляки, с. Пряшівського
окресу – 71.
Ряшів, м. – 127.

С

Сабінівський, окрес – 71.
Сабінов, м. – 69, 83.
Савчин Марія – 31, 79.
Самбірщина – 63, 64.
“Само”, військ. част. – 29.
Сарада, с. Стропківського окресу – 67.
Сбор Народні Безпечності (СНБ),
чеська служба безпеки – 19, 74,
106, 107, 108, 109, 113, 115, 116,
117, 133.
Сверчевський Кароль, віце-міністр
об. Польщі – 131, 137.

- Свидник, окрес – 94.
Свобода А. – 21, 81.
Свобода Людвік, мін. об. ЧСР – 104, 123.
Свободова В. – 21.
Святі Мартін, м. – 135.
СД, див. – Зіхергайт Дінст.
Сергійчук Володимир, істор. – 24.
Середяк Юрій – 17.
Сибір – 57, 60, 163, 164, 166.
“Сіроманець”, див. – Макар Василь.
Сітніца Вижня, с. – 69.
Скала, н.п. – 103.
Сколівщина – 9.
Славік Вацлав – 19, 43, 45, 46, 47, 106, 107, 108, 113.
Сланські, г. – 72.
Словаччина – 10, 16, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 47, 49, 51, 56, 58, 63, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 82, 83, 84, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 100, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 111, 112, 119, 121, 122, 123, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 144, 146, 158, 170.
Словаччина, Західна – 48.
Словаччина, Північна – 129.
Словаччина, Східна – 72, 76, 84, 86, 91, 93, 106, 107, 112.
“Словаччина”, полк – 108, 115.
Словенська Кайна, н.п. – 87.
Словенський Революційні Одбой, антиком. орг. – 94.
“Смирного”, сот. – 103.
Смолич Юрій – 140, 141.
Сніна, м. – 74.
Снінський, окрес – 71.
Снінський, пов. – 75.
Советський Союз – 58.
Содоль Петро, досл. – 28, 33.
“Сокіл”, див. – Корж Микола.
“Сокіл”, спец. заг. – 108.
“Соковик”, рай. пров. ОУН – 77.
“Соколенко”, див. – Йовик Іван.
Соколюк Зиновій, “З.Семенів” – 17, 39, 40, 100.
“Соловій”, див. – Галабуд Осип.
Союз Словацьких партизан – 117.
Союз Советських Соціалістических Республік СССР (СРСР) – 8, 9, 10, 15, 25, 26, 45, 47, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 77, 78, 79, 96, 104, 105, 130, 131, 132, 133, 142, 143, 144, 145, 161, 164, 165, 167.
“Співак”, стр. – 31.
Спільський окрес – 68, 107, 109.
Спільсько– Нова Весь– Пряшів– Гуменне, тер. – 71.
Спільсько, н.п. – 71.
Сполучені Штати Америки (США) – 9, 25, 77, 99, 111, 140.
СССР, див. – Союз Советських Соціалістических Республік
Сталін Йосиф – 9, 61, 65, 145, 159, 175.
Сталіна, союзні країни – 8.
Сталінград, м. – 128.
Станек Ян, підполк. – 78.
Стара Любовня, м. – 105, 119.
Старіна, н.п. – 74.
Старух Ярослав, “Стяг” – 54, 55, 56, 58, 60, 81, 99, 100, 101, 102.
“Стаха”, сот. – 26, 104.
Стебельський Степан, “Хрін”, сот. – 24, 77.
Строчін, н.п. – 89.
Стречно, н.п. – 115.
Стрийщина – 17.
Стрілки, с. – 64.
Стропків, м. – 69, 82, 83, 89, 109.

Стропківський, окрес – 61, 69, 71, 72.
“Стяг”, див. – Старух Ярослав.
СУЗ (Східні Українські Землі), див. –
Україна Східна.
Суша, с. Стропківського повіту – 72.
Сухе, с. Межиболярського окресу –
67.
США, окупаційна зона – 137, 140.
“Сян”, Закерзонська ВО УПА – 98, 99.
Сянок, м. – 126, 127, 131.

Т

“Тарас Чупринка”, див. – Шухевич
Роман.
“Тарас”, див. – Маївський Дмитро.
Татри, гори – 129.
Телеповці, с. Снінського окресу – 71,
74, 111.
“Теплице”, ВО – 29, 107, 108, 109, 115,
117, 122.
Терепіст, н.п. – 92.
Тернопільська, обл. – 37.
Терхова, н.п. – 115.
Тешінська, р. – 120.
“Тигр”, бат. – 107, 108.
Тимочко Ірина, “Христя”, надрай.
пров. ОУН – 119.
Тирасполь, рай. – 139.
Тіса Йозеф – 73.
Тіса, слов. підпільн. організація – 93.
Тісна, с., Лемківщина – 64.
Ткаченко Сергій – 16, 38, 40, 43, 51.
Токаїк, н.п. – 69.
Топля, р. – 109.
Ториса, р. – 85.
Торнтонський університет – 30.
Требішов, н.п. – 70.
Трипольський, рай. – 104.
Трнава, м. – 29.
Турани, н.п. – 115.

Турцовце, н.п. – 90.
Турчанські, м. – 109, 135.
Туряни, с. – 70, 89.
“Тустань”, осередок проп. – 63, 64, 65.
“Туча”, стр. – 32.
Тучкова А. – 21.

У

УГВР, Генеральний Секретаріат – 99,
121.
УГВР, Закордонне представництво
(ЗП) – 9, 25, 139, 140.
Угорський Брод – 133, 135.
Угорщина – 118.
“Ударники-1”, сот. – 103, 106, 122.
“Ударники-2”, сот. – 28, 31, 102, 106,
111.
“Ударники-4”, сот. – 100, 102, 106.
“Ударники-6”, сот. – 23, 100, 102, 106.
“Ударники-7”, сот. – 106.
Україна – 8, 9, 10, 15, 22, 24, 39, 41,
48, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 64,
65, 69, 72, 90, 97, 99, 100, 103, 110,
124, 127, 128, 129, 131, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143, 145,
162, 166, 167, 175.
Україна Закарпатська – 70, 137.
Україна Західна – 24, 43, 45.
Україна Східна – 45.
Україна Центральна – 45.
Україна, Верховна Рада – 141.
Українська Військова Організація
(УВО) – 37, 65.
Українська Головна Визвольна Рада
(УГВР) – 55, 64, 65, 81, 97, 121,
124, 165.
Українська Повстанська Армія (УПА)
– 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40,

- 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 158, 159, 160, 162, 165, 173, 174, 175.
- Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) – 98, 100, 164.
- Уліч, с. – 74.
- УНРРА, міжнар. доп. орг. – 175.
- УПА, ГВШ – 26.
- УПА, ГК – 39, 97, 99, 122.
- УПА, Головний Ком., див. – Шухевич Роман.
- УПА, див. – Українська Повстанська Армія. УПА, ВШ – 121.
- УПА, кур. – 128.
- УПА, поліція – 128.
- УПА, Пресова Служба – 81.
- УПА, рейди – 7, 17, 18, 19, 30, 33, 38, 62, 72, 79, 93, 122, 126, 143, 144.
- УПА, реструктуризація – 41.
- УПА-Захід – 27, 137.
- “Урал”, чот. – 120, 164.
- “Урала”, чога – 121.
- УРСР, Рада міністрів – 141.
- УССД (Укр. Сам. Соб. Дер.) – 23.
- Устя Руське, с. – 120.
- Ф**
- Фатранський Кривань, див. – Мала Фатра.
- Федун Петро, “Полтава” – 8, 36.
- Фіала Ян, чех. істор. – 20, 21, 67, 68, 85, 87, 91, 92, 112, 115, 117, 123, 124.
- Фінляндія – 59.
- Фіяш– Ломне– Детрік– Кобильніце, тер. – 69.
- Фрайштадт, м. – 111.
- Фриз Микола, “Вернигора”, пвх. – 17, 38, 40, 48.
- Фултон, м., США – 79.
- Футала Лев, “Лагідний”, пвх. – 28.
- Х**
- Хвостейов – 82.
- Хмель С.Ф. – 24, 42, 46.
- Хньоупек Богуш – 20, 26, 46, 61, 68, 71, 72, 73, 75, 86, 88, 90, 91, 103, 108, 113, 117, 118, 123.
- Ходьмовський, д-р, голова орг. “Глінкова Младеж” – 73.
- Холмський, ТВ УПА “Данилів” – 99.
- Хорватія – 139.
- “Христя”, див. – Камінська-Тимочко Ірина.
- “Хрін”, див. – Стебельський Степан.
- “Хріна”, сот. – 26, 104.
- “Хроменко” – 133, 135.
- Ц**
- Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади і Управління (ЦДАВОВУ) – 24, 26.
- Ч**
- “Чагар”, див. – Шухевич Роман.
- Чадіце, н.п. – 133.
- Червніц, н.п. – 69.
- Червона Армія (ЧА) – 8, 9, 63, 70, 78, 111, 134, 162.
- Черніна, н.п. – 89, 90.
- Чертіжне, тер. – 69.
- Черчіль Уінстон, прем’єр-міністр. Англії – 79.
- Чеський Цешин, н.п. – 94.

Чехословацька Армія – 86, 89, 94, 167.
Чехія – 10, 48, 51, 75, 84, 89, 110, 116,
133, 136, 143, 146.
Чехословацька Республіка (ЧСР) –
10, 29, 53, 81, 143.

Чехословацька, армія – 20.

Чехословацьчина (ЧСР) – 7, 10, 15, 16,
19, 20, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 32,
46, 48, 53, 61, 62, 63, 68, 71, 78,
79, 80, 82, 90, 96, 97, 104, 105, 106,
108, 111, 112, 116, 119, 122, 123,
124, 126, 132, 133, 134, 138, 145,
160, 164, 170, 173, 174, 175.

Чехословацьчина, парламент – 144.

“Чорний Ліс”, Станіславівський ТВ
УПА – 31, 63.

“Чорноморський”, див. – Галаса Ва-
силь.

ЧСР, див. – Чехословацьчина.

ЧСР, Міністерство Внутрішніх Справ
– 106.

“Чубенко”, стр. – 31.

“Чумак”, див. – Борець Юрій.

“Чупринка”, див. – Шухевич Роман.

Ш

Шанковський Лев, “Олег Мартович”,
досл. – 16, 17, 39, 71, 75, 141.

Шишканинець Василь, “Бір”, сотен.
– 80.

Шітнік, н.п. – 89.

Шкрептяч Ян, селянин – 61.

Шольц Ярослав, чеськ. істор. – 21,
122.

Шота Веслав, пол. істор. – 18.

Шоу Берnard – 145.

Штендера Євген, “Прірва” – 99.

Шугай Микола, народний герой
Словацьчини – 107.

Шутово, н.п. – 115.

Шухевич Роман, “Чупринка”, “Ча-
гар”, “Роман Лозовський”, ГК
УПА – 24, 28, 29, 38, 41, 43, 44,
47, 97.

Щ

Щавник, с. – 67.

Щесняк Антоні, пол. істор. – 18.

Щигельський Володимир, “Бурлака”
– 17, 18, 23, 30, 45, 101, 102, 106,
111, 112, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 133, 135.

Ю

Югославія – 139.

Юркова Воля, н.п. – 89.

Я

Яблон, н.п. – 90.

Яблонки, с. Снінського округу – 71.

Яблункове, с. – 121.

“Явір”, бат. – 108.

Явірницький Степан, “Березний” –
32.

Якимович Богдан – 16.

Якушовце, с. Строківського округу
– 67, 69.

Ямельниця, с. Сколівського р-ну – 9.

Янковський Григорій, “Ластівка” –
101, 102.

Ярменіте, н.п. – 110.

Ярнічки Владіслав, пол. істор. – 18,
104, 105, 118.

Яровий Володимир – 10.

Ясел, н.п. – 82.

Ясел–Хвостейов, напрямок – 82.

Яструбіце, с. – 110.

Яшібех, н.п. – 110.

ЗМІСТ

Розділ перший	15
Історіографія проблеми	15
Розділ другий	23
Джерельна база дослідження	23
Розділ третій	35
Тактика повстанських рейдів	35
Розділ четвертий	53
Зміст пропаганди українських повстанців серед населення Чехословаччини	53
Розділ п'ятий	62
Перший Словацький рейд УПА	62
Розділ шостий	79
Другий рейд сотень УПА на Словаччину	79
Розділ сьомий	96
Перехід сотень УПА на Захід влітку-восени 1947 року	96
Розділ восьмий	126
Західна преса про УПА	126
Висновки	142
Summary	147
Список використаних джерел та літератури	149
ДОДАТКИ	158
1. Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину.	158
2. Кличі до устного поширення й до написів на видних місцях	163
3. Чехи! Словаки! Вояки!	166
4. Друже Мирон!	169
5. Високоповажному Панові Президентові д-рві Е.Бенешу	174
6. Друзі командири!	176
7. Провокаційна листівка
8. Заклик до членів Української Повстанчої Армії (сотня Громенко)	177
9. Заклик до всіх членів УПА на території Чехословаччини	179
Мапи	180
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	184
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК	185

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

**Серійне книжкове видання документів,
матеріалів і наукових праць до історії
Української Повстанської Армії**

Досі появилися такі томи Літопису УПА:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині і Поліссі. Трете, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3–4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіали, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні матеріали про дії УПА. Між мемуарами – звіт про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, звідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942 – 1945; книга друга: Серпень 1944 – 1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944 – 1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріали з 1944 – 45 рр., які стосуються цілоти визвольного руху. 1980 р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946 – 1948. Книга містить органи УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949 – 1952. Збірник містить документи, офіційні звідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4 – 6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА (“Лисоня”): містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – “Лисоня” від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п’ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА “Лисоня”. 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу “Бурлаки” (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу (“Ударники” 4, 94 а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним “Буркуном”, з епілогом Богдана Гука (“Скали”). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного “Крилача” (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним “Бурлакою” (Володимиром Щигельським), денник сотні “Крилача” (ведений бунчужним “Орестом”) і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Константин Гімелерайх: Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід”; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до “звільнення” з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення “УПА-Схід”. 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945 – 1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті, Лісовик, Інформативні вісті, Інформатор і Перемога*. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закарзонні та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946 – 1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лідіце, Виселення єпископа Коциловського, Вибори в СРСР, Нова голодова катастрофа в Україні, Фашистське страшило, До братніх чеського і словацького народів*. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА “Говерля”; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтінків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА “Маківка”. 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА “Говерля”; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або негайно після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до “Літопису УПА”; книга перша: 1–19 томи. Книга містить показники псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів “Літопису УПА”. 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941 – 1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи “Вісла”. Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи “Вісла” за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942 – 1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що появився в роках 1942 – 1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й уложені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник має понад 600 пісень чи їх варіантів. 1997, ХХІУ+556 стор., тверда обкладинка, ноги.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада; книга четверта: Документи, спогади і біографії. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР, 658 стор., тверда обкладинка.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був дідячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА “Заграда”, від літа 1943 – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Д. Клячківський) і від літа 1944 – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 – в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині й накінець – у тюрмі КГБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів (“Палій”): З юнацьких мрій – у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського (“Хріна”), к-ра ТВ УПА 24 “Маківка” – “Крізь сміх заліза”, “Зимою в бункері” та спогади Олекси Конопядського (“Острроверха”) – “Спомини чотового УПА Острроверха”. Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”, 1943 – 1947. Книга містить спогади “Сої”, “Спартака”, “Зенона Семеніва” та інших членів відділу УПА к-ра “Бриля”. Також подаються оперативні звіти к-ра “Бриля” та к-ра “Гамалії” (“Переяслави І” та “Переяслави ІІ”) з Тактичного Відтинку УПА “Розточчя”. 2000, 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 581 стор.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА, 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина. Книга містить документи і матеріали, що відносяться до історії та діяльності відділів УПА ТВ-Лемко в рр. 1944-47, оперативні звіти, накази, інструкції та вказівки, рейди УПА та документи Підстаршинської школи ім. полк. “Коника”. 2001 р., 834 стор. тверда обкладинка, мапи, організаційні схеми, ілюстрації.

Готуються до друку такі томи “Літопису УПА”:

Лемківщина і Перемищина – “Холодний Яр”, “Бескид”, “Верховина”: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки так політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947.

Холмський тактичний відтинок УПА (“Данилів”): містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у (“Вольносьць і Неподлеглосьць”), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, радянські документи про депортацію українців до СРСР та інше.

Ярославщина, Любачівщина, Томашівщина. Книга містить документи і матеріали 27 ТВ УПА “Бастіон” та II Округи ОУН “Батурин” за роки 1944–1947. Між документами також хроніки відділів “Месники” 2 і 3, накази, реєстри та списки відділів. Книга також включає спогад сотенного “Тучі” й політвиховника “Шеремети” та спогад “Вуса” і “Козака” з почоту к-ра “Залізняка”.

Показчик до “Літопису УПА”; книга 2: 21–30 томи та 1–2 томи нової серії. Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи “Літопису УПА” старої та нової серії, як також книги “Повстанські могили”, 1.

Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА у світлі радянських документів. Книга містить схеми та описи різних криївок УПА та підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського округу за рр. 1944-1954, який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України та Головним Архівним Управлінням при Кабінеті Міністрів України появились такі томи “Літопису УПА”:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: *До зброї*, № 1 – 6, 1943, *Повстанець*, № 1 – 6, 1944 – 1945, *Український перець*, № 1 – 3, 1943 – 1945 та *Бойовий правильник піхоти*. Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ “Заграва”, “Богун”, “Турів” та “Тютюнник”. Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готується до друку наступний том:

3. Документи ЦК КП(б)У про організацію боротьби з українським національно-визвольним рухом у 40-50-х роках. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У –постанови з’їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У.

Серія “Літопис УПА” – Бібліотека

Юрій Ступницький. Спогади про минуле. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув’язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі “Дружинники”. Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

Володимир В’ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років, рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі та світі, без чого неможливе правильне і об’єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів 2001., 208 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

Ярослав Грицай-“Чорнота”, Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини “Чорноти”. У книзі описані спогади чотового командира УПА “Чорноти” про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

*Замовлення з-поза України та оплату за окремі томи
просимо ласкаво слати на адресу:*

LITOPYS U.P.A.

**P. O. BOX 97, Station “С”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada**

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*С. Баб'як, М. Бошно, С. Голяш, В. Дашко, О. Жигар, М. Зінко,
Ірина Камінська, М. Ковальчин, М. Кошик, Б. Крук, М. Кулик,
Р. Кулик, І. Лико, М. Мігус, П. Мицак, В. Новак, С. Новицький,
Б. Пасічник, Р. Петренко, Марія Пискір, П. Потічний, М. Ріпецький,
І. Росіл-Юрко, В. Сорочак, М. Федак, Марта Філь,
Л. Футала, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

М. Кулик, В. Дашко, Р. Кулик, М. Мігус, І. Росіл-Юрко

Адреса:

ЛІТОПИС U.P.A.
P.O. Box, Station “С”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
E-mail: upa@attcanada.ca

Адміністрація в Україні:

Леся Дук, Ігор Гомзяк

Адреса:

ТзОВ “Літопис УПА”
пл. Міцкевича, 6/7, 79000, Львів, Україна
тел./факс (0322) 72-40-64
E-mail: litopys@wertep.com

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію англійською мовою про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серії (Introduction to the Series), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (Ordering information), які дають короткі інформації про кожний том серії та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (Litopys UPA volumes), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титольна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (Related Materials). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні. З часом тут реєструватимуться важливі інформації про український визвольний рух також і українською мовою.

Про подальші інформації можна звертатися на адресу Адміністрації:

Микола Кулик – **upa@netcom.ca**

або редакції:

Петро Й. Потічний – **potichp@netcom.ca**

Адміністрація в Україні: **litopys@wertep.com**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на:

upa@infoukes.com

ПРО «БІБЛОТЕКУ ЛІТОПISУ УПА»

«Бібліотека Літопису УПА» запланована як додаток до серійного книжкового наукового видання «Літопис УПА». Його завданням є публікувати матеріали та документи до історії Української Повстанської Армії, а також стимулювати й видавати праці про історію України того періоду, а передусім про ОУН і УГВР.

Такі видання будуть з'являтися в залежності від підготовки й опрацювання, їх зовнішнє оформлення не нормується певними рамками, окрім логотипа «Бібліотека Літопису УПА» на обкладинці та титульних сторінках. Вміщені у виданнях матеріали і праці при потребі будуть супроводжуватися анотаціями та науково-довідковим апаратом.

В Україні є ще напевно немало осіб, свідків національно-визвольної боротьби, які затримали у своїй пам'яті деякі її важливіші й цікаві сюжети. Прохання до них порозумітися з редакцією «Літопису УПА» щодо публікації своїх спогадів. Сторінки «Бібліотеки» також відкриті для авторів-науковців різних політичних поглядів і світоглядових переконань, праці яких, навіть критичні, оперті на вірогідних джерелах.

Редакція «Літопису УПА»

ABOUT LIBRARY OF THE LITOPYS UPA

Library of the Litopys UPA is meant as an addition to a serial, scholarly monographs *Litopys UPA*. Its goal is to publish materials and documents on the history of the *Ukrainian Insurgent Army* (UPA), and to stimulate and publish works about the history of Ukraine of that period, and first of all works on the history of the *Organization of Ukrainian Nationalists* (OUN) and the *Supreme Ukrainian Liberation Council* (UHVR).

These publications will not appear periodically but rather will depend on the availability of materials and their preparation. The external appearance of these books will not be identical and will be identified by a logo *Library of the Litopys UPA* placed on the title pages. The works published here, if need be, may be accompanied by annotations and scholarly references.

In Ukraine there still are many persons who witnessed the national-liberation struggle, and who retained in their memory many important and interesting details of that struggle. We asked them to get in touch with the Editors of the *Litopys UPA* about the possibility of publishing their memoirs. The pages of the *Library* are also open to scholars of various political and ideological views whose works, even critical ones, are based on credible sources.

Editors of Litopys UPA

Наукове видання
БІБЛІОТЕКА ЛІТОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

ТОМ 2

Володимир В'ятрович

**РЕЙДИ ВІДДІЛІВ УПА
ТЕРЕНАМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ**

Вступ і резюме англійською мовою

Видавець – Спільне українсько-канадське підприємство
«Літопис Української Повстанської Армії»
79000, м. Львів, пл. Міцкевича 6/7
телефон/факс (0322) 72-40-64

Літературний редактор – *Ярина Ясиневич*
Комп'ютерна верстка та обкладинка – *Омелян Грабець*

T, JULI-AUG. 1947

БІБЛІОТЕКА

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ
АРМІЇ

Володимир В'ЯТРОВИЧ

РЕЙДИ УПА

теренами Чехословаччини

HONGARIJE

Stootri